

Роль іноземних інституцій
у формуванні сучасного
економічного мислення в
Україні

**Роль іноземних інституцій
у формуванні сучасного
економічного мислення
в Україні**

Роташа

ПОЛТАВА

1998

A 99 - 00689

Роль іноземних інституцій у формуванні сучасного економічного мислення в Україні / За ред. В.В.Зелюка. — Київ- Полтава, 1998. — 132 С.

Робота є комплексним науково-прикладним дослідженням ролі іноземних та створених з іноземною участю інституцій (спільні підприємства, представництва закордонних фірм, консультативні фірми тощо) у формуванні сучасного економічного мислення в Україні (регіональний аспект на прикладі Полтавської області). Дається економічний, соціологічний та психологічний аналіз проблеми, розкривається її актуальний стан і даються пропозиції на перспективу.

Рекомендовано до друку Радою Міжгалузевого інституту підвищення кваліфікації при Полтавському кооперативному інституті

Автори:

Гришко В.В. - докт. екон. н. (глава 1.2.2.);
Зелюк В.В. - канд.пед.н. (Вступ, розділи 3, 4);
Лебедик М.П. - канд.пед.н. (глава 2.4);
Мирошник О.Г. - канд. псих. н. (глава 2.1, 2.2, 2.3);
Моргун В.Ф. - канд. псих. н. (глава 1.1);
Поліщук В.М. - канд. екон. н. (глава 1.2.3.3);
Скляр Г.П. - канд. екон. н. (глава 1.2.3.1, 1.2.3.2, 1.2.3.4);
Устименко Т.А. - канд. псих. н. (глава 1.2.1).

Рецензенти:

Нестуля О.О. - доктор історичних наук,
Шевченко Н.Ф. - доктор економічних наук.

Дослідження здійснено за сприяння Фонду Фрідріха Еберта (Німеччина).

© - Фонд Фрідріха Еберта, 1998.
 © - Незалежний Центр Стратегічних Досліджень, 1998.
 © - ПОІПОПІ, 1998.

ЗМІСТ

Вступ.....	5
Розділ 1. Теоретико-методологічний аналіз проблеми формування сучасного економічного мислення в Україні	
1.1. Сучасне економічне мислення: вихідні положення	
1.1.1. Поняття про економічне мислення у взаємозв'язку з іншими конструктами особистості: психологічний аспект.....	8
1.1.2. Соціальні детермінанти, що впливають на становлення економічного мислення	18
1.2. Умови та фактори формування сучасного економічного мислення в Україні	
1.2.1. Аналіз української національної ментальності як умови формування ринкового економічного мислення.....	30
1.2.2. Розвиток вітчизняної ринкової інфраструктури (на матеріалах Полтавської області) як ключова умова формування сучасного економічного мислення.....	38
1.2.3. Основні напрямки та інфраструктура міжнародного впливу.....	44
1.2.3.1. Прямі іноземні інвестиції	44
1.2.3.2. Зовнішньоторговельні операції товарами і послугами.....	50
1.2.3.3. Міжнародна технічна допомога.....	54
1.2.3.4. Проблеми взаємодії вітчизняних менеджерів із західними партнерами в контексті формування ринкового мислення та особистості інвестора.....	63

Розділ 2. Аналіз ролі іноземних та створених з іноземною участю інституцій у формуванні сучасного економічного мислення в Україні

2.1. Використання методики фокус-групи для дослідження основних чинників сучасного економічного мислення.....	69
2.1.1. Процедура підготовки та проведення фокус-групи.....	69
2.1.2. Стенограма фокус-групи.....	71
2.2. Результати дослідження основних чинників сучасного економічного мислення за допомогою фокус-групи.....	85
2.3. Шляхи оптимізації процесу формування сучасного економічного мислення в Україні.....	89
2.4. Соціологічний аналіз впливу іноземних та створених з іноземною участю інституцій на формування сучасного економічного мислення в Україні (на матеріалах Полтавської області).....	90

Розділ 3. Громадська думка про діяльність іноземних та створених з іноземною участю інституцій в Україні

.....	101
-------	-----

Розділ 4. Аналіз окремих результатів реалізації програми “ТРАНСФОРМ” на Полтавщині

Висновки.....	127
Література.....	129

ВСТУП

Україна стоїть перед необхідністю забезпечити людині можливість вільно розкривати свої сили і здібності, стати незалежною, але при цьому відчувати свій обов'язок перед державою і світом. На цій основі народ звільниться від нищівної бідності і злиднів, все більшої кількості людей відкриються можливості досягнення вищого рівня життя. Майбутнє нашого суспільства — в демократії, свободі, справедливості, розумі, гуманних формах економічних і соціальних відносин.

Непересічне значення для формування й розвитку українського економічного менталітету мають фундаментальні цінності, які зберігаються і розширюються всім ходом і характером національної історії. Ці цінності містяться в національному характері народу, його культурі, релігії, мові.

Виділення і дослідження формування економічного мислення в Україні надзвичайно необхідна і назріла проблема. Україна нині перебуває в ситуації, коли економічні питання посіли перші місця в порядку денному національного розвитку. Йдеться про становлення сучасної економічної системи України, яка відповідала б як передовому досвіду, так і системі національних цінностей. Забезпечити державне утвердження України можна лише на основі синтезу міжнародних підходів і традиційної ментальності нашого народу. Неприпустимим є національний “снобізм”, коли заперечується все передове, досягнуте іншими націями.

Зміст економічних відносин впливає з усього багатогранного і всеохоплюючого життя нації і сягає своїм корінням в особливості повсякденної економічної діяльності кожної людини. Етнічні фактори розвитку економіки проявляються через особливості економічного менталітету нації. Ситуація в економіці багато в чому визначається чинниками духовного, культурного й емоційного порядку, які впливають з основ духовного життя нації.

Державна незалежність і національний суверенітет самі по собі не вирішують економічних проблем. Уже після 1991 року в економіці незалежної України виникло багато нових суперечностей та конфліктів, поширилась всеохоплююча криза суспільства. Криза економіки носить не циклічний, а системний характер, вона

супроводжується інфляцією, безробіттям, соціальними потрясіннями та духовною розгубленістю.

Економіка України сьогодні стала менш керованою. Виникла загрозлива тенденція посилення анархії виробництва та економічного хаосу. Все це сприяє росту недовіри людей до політики правлячої еліти. Психологічно наш народ нині переживає період сумнівів і навіть зневіри. Нація ніяк не може позбутися “комплексу” економічної та політичної неповноцінності. Погіршення економічної ситуації культивує закомплексованість на “економічне хуторянство”, автаркії і замкненість народного господарства.

Ідея самобутності національної економіки України та своєрідності українського економічного менталітету не повинна слугити приводом для заперечення необхідності ринкових реформ. Аклинт на специфіку економічного устрою і свідомості народу не означає протиставлення України західним суспільствам. Українська економіка повинна бути ринковою, тільки на цій основі наш народ увійде в світову спільноту як рівноправний партнер, а не як представник “третього світу” з відсталим і неефективним господарством.

Процес становлення ринкової економіки та формування сучасного економічного мислення в Україні відбувається за активної допомоги та впливу тих країн, які вже мають традиції ринкового мислення та відносин, відповідну інфраструктуру, ґрунтовні теоретичні та практичні напрацювання. Серед них особливо виділяється Німеччина, США, Великобританія та деякі інші. Вплив цих країн здійснюється через відповідні іноземні та створені з іноземною участю інституції (спільні підприємства, представництва закордонних фірм, консалтингові фірми). Їх діяльність, безперечно, має не лише економічну, але і соціально-психологічну та, до певної міри, педагогічну ефективність. Зокрема, це стосується сфери формування сучасного економічного мислення в Україні, адже цей процес знаходиться у тісному взаємозв'язку з процесом становлення ринкової інфраструктури. Отже, дослідити роль іноземних інституцій у процесі формування сучасного економічного мислення, вивчити соціально-психологічний та педагогічний аспект становлення ринкової економіки в Україні є досить актуальним науково-просвітницьким завданням.

Об'єктом дослідження є процес формування в Україні сучасного економічного мислення.

Предметом дослідження є діяльність іноземних та створених з іноземною участю інституцій (СП, представництва закордонних фірм, консультативні фірми) як фактор формування в Україні сучасного економічного мислення.

Метою дослідження є визначення ролі іноземних та створених з іноземною участю інституцій (СП, представництва закордонних фірм, консультативні фірми) у формуванні нового економічного мислення в Україні.

Завданнями дослідження є:

1. Вивчення сутності сучасного економічного мислення;
2. Виявлення умов та факторів формування сучасного економічного мислення в Україні;
3. Аналіз складових сучасного економічного мислення за допомогою методу фокус-групи;
4. Дослідження особливостей становлення ринкової інфраструктури як ключової умови формування сучасного економічного мислення (на матеріалі Полтавської області);
5. Аналіз ролі іноземних та створених з іноземною участю інституцій (СП, представництва закордонних фірм, консультативні фірми) у формуванні нового економічного мислення в Україні;
6. Вивчення громадської думки про діяльність іноземних та створених з іноземною участю інституцій (СП, представництва закордонних фірм, консультативні фірми);
7. Дослідження ефективності реалізації програми “ТРАНС-ФОРМ” у Полтавській області;
8. Розробка загальних рекомендацій щодо оптимізації впливу іноземних та створених з іноземною участю інституцій (СП, представництва закордонних фірм, консультативні фірми) на формування сучасного економічного мислення в Україні.

База дослідження. Дослідження виконане в Полтавській області, яка обрана базовою у зв'язку з реалізацією багатьох міжнародних проектів, в тому числі тих, які здійснюються в рамках програми Урядів Німеччини та України “ТРАНСФОРМ”.

Базою дослідження є:

- спільні підприємства;
- представництва іноземних фірм;
- іноземні консультативні фірми;
- органи державної виконавчої влади.

Методи дослідження: моделювання, аналіз документальних джерел, анкетування, стандартизоване інтерв'ю, фокус-група, статистичний аналіз.

Дослідження виконане за сприяння Фонду Фрідріха Еберта науковцями Незалежного Центру Стратегічних Досліджень (м. Полтава).

Термін реалізації дослідження: січень-червень 1998 року.

Розділ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОГО ЕКОНОМІЧНОГО МИСЛЕННЯ В УКРАЇНІ

1.1 Сучасне економічне мислення: вихідні положення.

1.1.1 Поняття про економічне мислення у взаємозв'язку з іншими конструктами особистості: психологічний аспект

Кожна людина в тій чи іншій мірі замислюється над сенсом і метою своєї економічної діяльності, намагається наблизитись до розгадки таємниць економіки і на цій основі будувати свою економічну поведінку. При низькій економічній культурі дії людини можуть будуватися лише за принципом “я, як всі”, тобто наслідувати дії інших. Така людина може бути лише імітатором, а не творцем нового, пасивним, а не активним суб'єктом економіки.

Економічна культура — складова культури взагалі, вона відображає рівень розвитку економічного мислення. Практично будь-яка економічна дія людини породжується її уявленнями про систему існуючих економічних відносин. Історія довела, що найкращі можливості для вільного розвитку особистості створює ринковий тип економічної культури. Становлення ринкової економічної культури почалося ще від зародження економіки громадянського суспільства. Ринкова культура від самого свого виникнення ґрунтувалась на раціональному економічному мисленні та діях. Ринок з його ідеологією вигоди об'єктивно формував раціональний світогляд і світосприйняття людей. Ринкові відносини передбачають вільний доступ усіх і кожного на ринок, вільний вибір і пошук найрізноманітніших і альтернативних форм та видів економічної діяльності.

У ринковій економіці не існує якоїсь фатальної обумовленості економічного життя. Культурні фактори створюють лише загальний каркас для економічної діяльності індивіда. У межах цього каркасу кожна людина має досить широкий вибір варіантів економічних дій. Інша справа, що цей вибір часто визначається не свідомими підходами, а робиться на інтуїтивному рівні, виходячи з загальних міркувань і звичних підходів, у крайньому випадку впливає з принципу здорового глузду.

Розуміння феномену економічного мислення, шляхів та факторів його формування неможливе без ґрунтовного аналізу процесу мислення взагалі. Це особливо очевидно, якщо зважати на необхідність пошуку критеріїв та діагностичних індикаторів для вивчення процесу виникнення та формування економічного мислення. Безконечність тестових завдань, процедур, спрямованих на вимір безлічі властивостей (параметрів, характеристик) інтелекту, вимагає осмислення його в цілому, а потім, виходячи з цього цілого, визначати і вивчати його властивості.

В історії досліджень інтелекту можна простежити такі періоди:

- 1) тестологічний;
- 2) частково-цілісних концепцій;
- 3) структурно-інтегративний.

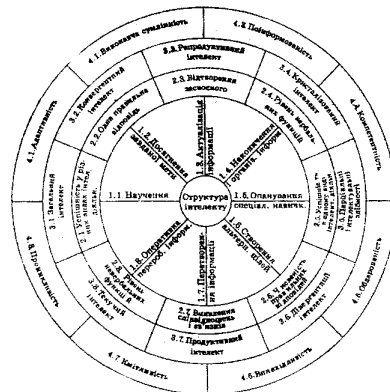
Тестологічний підхід в особі К. Спірмена виходить з наявності “загального фактора інтелекту” (“general factor”). Дж.Томпсон вказує, що завданнями, які відповідають загальному інтелектові, є “завдання на виявлення зв'язків, які вимагають виходу за межі засвоєних навичок, передбачають деталізацію досвіду і можливість свідомого розумового маніпулювання елементами проблемної ситуації” (Thompson, 1984, с.468).

“Багатофакторна теорія інтелекту” Л. Терстоуна, навпаки, заперечує наявність “загального фактора інтелекту” і пропонує наступні сім “первинних розумових здібностей”:

- 1) просторова (здатність оперувати “про себе” просторовими відношеннями);
- 2) сприймальна (здатність деталізувати зорові образи);
- 3) рахувальна (здатність виконувати основні арифметичні дії);
- 4) вербального розуміння (здатність розкривати значення слів);

**Схематичне зображення структури інтелекту за даними
тестологічних досліджень**

(за М.Холодною, у модифікації В.Ф.Моргуна).

Всі перераховані концепції інтелекту можна погрупувати на підставі домінуючої редукції (зведення до простого цілого) на три типи редукції.

1. Концепції, які базуються на змісті мислення.

1.1 Соціо-культурний підхід (інтелект — це результат впливу змісту культури під час соціалізації індивіду).

1.2 Інформаційний підхід (інтелект — це сукупність процесів переробки інформації).

1.3 Феноменологічний підхід (інтелект — це певна “форма змісту свідомості”).

2. Концепції, які базуються на розвитку мислення в онтогенезі.

2.1 Генетичний підхід (інтелект — це продукт адаптації (асиміляції — акомодатії) до вимог довкілля в природних умовах взаємодії людини зі світом).

5) швидкість мовлення (здатність швидко підібрати слова за вказаним критерієм);

6) пам’яті (здатність запам’ятовувати і відтворювати інформацію);

7) логічного міркування (здатність виявляти закономірності в рядку букв, цифр, фігур тощо) (Thurstone, 1938).

Пізніше обидва підходи зійшлися на тому, що “загальний інтелект” можна оцінювати, виходячи з сумування результатів певних субтестів. Так, наприклад, інтелектуальна шкала Векслера для дітей вміщує 12 субтестів: вербальних (6) і невербальних (6), а “структурна модель інтелекту” Дж.Гілфорда налічує аж 120 “незалежних здібностей”. Таким чином, цілісність інтелекту нагадувала мозаїку, оскільки вивчення “загального інтелекту” перетворилось на вимір інтелекту в середньому (Tuddenham, 1962).

Однак, користуючись індуктивним методом (від частин до цілого), М. А. Холодна (1997) дає цікаву узагальнену модель інтелекту, до якої прийшли тестологічні дослідження (див. нижче схему і).

Виходячи з цієї схеми, не можна погодитися із занадто песимістичним висновком М.Холодної про те, що “тестологія... загубила інтелект як предмет дослідження”(Холодна, 1997, с.47).

Точніше, на наш погляд, було б засвідчити те, що тестологія розгубила інтелект як цілісність, або розгубилася перед множиною його функцій, операцій і проявів. Бо навіть узагальнююча схема М.Холодної позбавлена ієрархічності: в усіх аспектах своєї структури інтелект відразу розсіпається на вісім неієрархізованих складових. Таким чином, заблукавши, щонайменш, у восьми інтелектуальних “соснах”, тестологи не можуть вийти із “лісу” інтелекту, щоби мати змогу збагнути його в цілому.

Цю спробу роблять частково цілісні концепції, які М.Холодна, на відміну від тестологічних, називає “пояснювальними підходами в експериментально-психологічних теоріях інтелекту”.

2.2. Освітнянський підхід (інтелект — це наслідок цілеспрямованого навчання).

3. Концепції, які базуються на процесах (актуалгенези) мислення.

3.1 Процесуально-діяльністичний підхід (інтелект — це особлива форма людської діяльності).

3.2 Структурно-рівневий підхід (інтелект — це система різнорівневих пізнавальних процесів).

3.3 Регуляційний підхід (інтелект — це механізм саморегуляції психічної активності).

Схвалюючи спробу авторів частково-цілісних концепцій подолати розповзання інтелекту на безліч функцій, слід відмітити, що їх пошуки скоріше приводять на одну із “сосен”, гілки якої створюють лізвізо “лісу”, тобто цілісного інтелекту. Проїлдоструємо це за допомогою схеми 2, яка наводиться нижче.

Схема 2.

Схематичне зображення функціональних властивостей і факторів інтелекту, виявлених в експериментально-психологічних дослідженнях

(за М.Холодною, у модифікації В.Ф.Моргуна).

Фактори, які впливають на розвиток і роботу інтелекту	Інтелект	Функціональні властивості інтелекту	
		Тип	Перелік
1. Соціально-культурні	Чорна скринька	1. Змістовні	— рівень узагальнення значень; — тип організації знань; — контроль потреб.
2. Особистісні		2. Розвивальні	— сформованість мислительних операцій; — сформованість розумових дій; — здатність до навчання («обучаемість»); — сформованість когнітивних навичок.
3. Нейтрофізіологічні		3. Процесуальні	— елементарні інформаційні процеси; — переструктурування пізнавального образу; — співвідношення пізнавальних процесів; — швидкість переробки інформації;

М. А. Холодна для вивчення цілісної структурної організації інтелекту пропонує скористатися **структурно-інтегративною** методологією. Ця методологія передбачає наступні аспекти аналізу інтелекту:

1) **аспект елементів**, які пов'язані з виявленням тих компонентів, які утворюють склад цього психічного утворення, а також тих обмежень, які накладає на підсумкові (системні) властивості інтелекту природа цих компонентів (які це компоненти, їх психічний матеріал, повнота складу, ступінь диференційованості й варіативності, рівень розвитку тощо);

2) **аспект зв'язків між елементами** — це не лише склад і будова, але й характеристики актуалгенезу (тобто характеристики мікрофункціонального розгортання структури інтелекту в інтелектуальних актах);

3) **аспект цілісності**, який передбачає вивчення механізмів інтеграції окремих структурних елементів у єдину інтелектуальну структуру;

4) **аспект місця** даної інтелектуальної структури у ряду інших психологічних структур (Холодна, 1997, с. 124).

Така методологія відповідає самій природі інтелекту.

По-перше, психічні утворення, які лежать в основі інтелектуальної активності — це “накопичені” форми психічної організації, де старі прості форми не зникають, а співіснують у підпорядкуванні з новими складними формами.

По-друге, інтелектуальні структури — це особливий, **інтегрований** тип цілісності. Користуючись типологією Г.Марфі(1966) стосовно структури особистості, сформований інтелект можна віднести до третього типу цілісності, яка виявляється, коли диференційовані частини опиняються у стані стабільної, різноспрямованої взаємозалежності.

По-третє, природа інтелекту визначається генетичними співвідношеннями у ряді психічних явищ (в онтогенезі): інтелектуальна структура — інтелектуальна функція — інтелектуальний продукт — інтелектуальна структура (Холодна, 1997, с. 125-126).

Виходячи з цього, М.Холодна пропонує таке **визначення інтелекту**: інтелект як реальне психічне утворення — це... ті події, які відбуваються “внутрі” індивідуального ментального досвіду як у ході його формування, так і з точки зору ефектів його впливу на

характеристики актуальної інтелектуальної діяльності (там же, с. 127).

У рамках аналізу ментальних структур можна виділити три рівні (або прошарки) досвіду, кожен з яких має своє призначення:

1) **когнітивний досвід** — це ментальні структури, які забезпечують збереження, упорядкування і трансформацію наявної інформації і тієї, яка надходить, сприяючи тим самим відтворенню у психіці суб'єкта пізнання стійких, закономірних аспектів його оточення. Їх основне призначення — оперативна переробка поточної інформації про актуальний дійовий вплив на різних рівнях пізнавального відображення;

2) **метакогнітивний досвід** — це ментальні структури, які дозволяють здійснювати мимовільну регуляцію процесу переробки інформації і довільну, свідому організацію власної інтелектуальної активності. Їх основне призначення — контроль стану індивідуальних інтелектуальних ресурсів, а також ходу інтелектуальної діяльності;

3) **інтенціональний досвід** — це ментальні структури, які лежать в основі індивідуальних інтелектуальних нахилів. Їх основне призначення полягає в тому, що вони визначають суб'єктивні критерії вибору відносно певної предметної галузі, напрямки пошуку розв'язання, певних джерел інформації, суб'єктивних засобів її представлення тощо.

У свою чергу, особливості когнітивного, метакогнітивного та інтенціонального досвіду визначають властивості індивідуального інтелекту (тобто конкретні прояви інтелектуальної діяльності у вигляді тих чи інших інтелектуальних здібностей (там же, с. 170 — 173).

Включення інтенціонального досвіду інтелекту впритул наближає нас до мотиваційно-особистісного аналізу ментального досвіду, або — **менталітету особистості** як іше однієї сходинки у структурно-інтегрований методології пізнання людського мислення.

До цього закликає і В. С. Швирьов (1997), розглядаючи проблему некласичної раціональності людини, яка “вміщує людський суб'єктивний фактор в якості необхідного “виміру”, в принципи охоплює всі форми і види людської суб'єктивності у взаємвідносинах з об'єктом чи її реальністю, у тому числі й реальністю самого світу людини в його повноті і багатовимірності” (с. 85).

Спираючись на уявлення про особистість українських психологів І. А. Сікорського, Д. Ф. Ніколенка, Г. С. Костюка, російських — Л. С. Виготського, С. Л. Рубінштейна, О. М. Леонтьєва, П. Я. Гальперіна, А. В. Петровського, а також К. Левіна (Німеччина), Л. Сева (Франція), Дж. Гілфорда (США) та ін., пропонується таке визначення особистості:

Особистість — це людина, яка активно опановує і свідомо перетворює природу, суспільство та власну індивідуальність, яка має унікальні динамічні співвідношення просторово-часових орієнтацій, потребнісно-вольових переживань, змістів, рівнів опанування й форм реалізації діяльності. Цим співвідношенням реалізується свобода самовизначення особистості в її вчинках і міра відповідальності за їхні (включаючи і підсвідомо непередбачені) наслідки перед природою, суспільством і своєю совістю (Моргун, 1992, с. 33.)

Звернувшись до багатовимірної структури особистості, згідно з її п'ятьма інваріантами, можна запропонувати наступні характеристики стилю мислення людини.

1. На підставі просторо-часових орієнтацій має бути історичне, оперативне (кмітливості) і прогностичне мислення, яке інтегрується у таку його властивість, як **глибина транспективи** мислення.

2. На підставі потребнісно-вольових переживань особистості можна говорити про вимушено-вольове, довільне і захоплююче (або післядовільне) мислення, яке дає інтегральну властивість — **потяг мислення до пошуку істини, сенсу буття, екзистенції**.

3. Згідно із змістовною спрямованістю діяльності людини виділяється професійне (ділове), соціальне, схоластичне (процесуальне) і рефлексивне (самоусвідомлююче) мислення. Ці характеристики інтегруються у таку властивість мислення, яка зветься — **загальні інтелектуальні здібності**. Вони можуть бути і спеціальними. Так спеціалізація і спрямованість на проблеми економіки може кваліфікуватись як економічне мислення тощо.

Схема 3.

Схематичне зображення багатовимірної структури особистості на третьому рівні її диференціації (конкретизації).

4. Рівні опанування діяльності визначають такі властивості мислення, як “науцуваність” (кмітливість), репродуктивність і продуктивність (творчість, евристичність, креативність тощо). Вони інтегруються в інтелектуальну обдарованість та критичність мислення людини, бо справжня критика вимагає власної творчої альтернативи.

5. Форми реалізації діяльності дають нам практичний ум, образне, вербальне і теоретичне мислення, яке має інтегральну характеристику — **гнучкість форм мислення людини**. Слід відмітити, що коли ми говоримо про мислителю (розумову) форму дії, то саме тут яскраво проявляються дві іпостасі людського мислення: як психічного процесу у певній формі його протікання і як виду

людської діяльності (у тому числі — професійної), у яку задіяна вся особистість і яка, таким чином, значно ширша, ніж тільки “психічний процес у розумовій чи іншій формі”.

Описані характеристики мисленевого стилю дозволяють розглядати **економічне мислення**, перш за все, як особливий вид мислення, що визначається змістом економічної діяльності, принципами і законами її функціонування а також рівнем її організації в соціальній системі. Отже, виходячи з властивостей мислення у багатовимірній концепції особистості, можна дати таке визначення економічного мислення: **це - мислення, якому властиві: орієнтація на прискорення прибутку, збалансованість переживань, змістовна спрямованість на ефективно виробництво товарів і послуг, гармонійне поєднання конвеєрної рутини і творчого пошуку у матеріальній формі.**

Основою формування економічного мислення особистості є **економічна свідомість**. Свідомість — це здатність пізнавати, відображати і узагальнювати економічну дійсність, передбачати і прогнозувати розвиток економічних процесів. У людини формується свій особистий суб'єктивний образ економічної реальності, виходячи з рівня сприйняття економічних знань, культури мислення. При відсутності наукових знань і уявлень, індивід у своїх діях керується звичайною, буденною свідомістю. Отже, економічна свідомість людини може формуватися як емпіричним шляхом (виходячи з її особистого досвіду, буденних уявлень), так і на науковій основі (теоретичному базисі), шляхом вивчення й наукового пізнання економічних процесів і явищ.

Економічне мислення тісно пов'язане зі сферою свідомості людини. Як показує аналіз наукової літератури, дану сферу свідомості називають економічною свідомістю. Соціальні фактори формування цього психологічного феномену потребують детального розгляду. Саме йому присвячено наступний параграф.

1.1.2 Соціальні детермінанти, що впливають на становлення економічного мислення

Характерною особливістю нинішньої посттоталітарної економічної ситуації в Україні є руїнація звичної для більшості населення системи норм, цінностей та ідеалів, які виконували функцію соціальної орієнтації в економіці. Суспільство в масі своїй ще недостатньо усвідомлює спрямованість і характер змін в економіці, яким чином реформи відібуваються на умовах його життя. Така ситуація, без сумніву, є одним з факторів порушення соціоекономічної рівноваги в Україні. Необхідне прискорене формування національної економічної культури ринкового типу. Її основою має бути свідомість активної самостійної особистості, що реально виконує функції вибору, прийняття і виконання оптимальних рішень.

Практика заміни адміністративного примусу на ринкову зацікавленість виявила серйозні суперечності в формуванні ринкової економічної культури в Україні. У перехідній економіці досі чітко не сформувались нові економічні норми і цінності, вони ще багато в чому малообґрунтовані, суперечливі і кон'юнктурні. В економіці набули поширення дилітанство, нечесність, прагнення до обману і наживи. Очевидно, що все це не має нічого спільного з справжньою підприємницькою культурою, заснованою на цінностях жорсткої, але чесної конкуренції. Проте не можна зупинятись лише на моральному обуренні з приводу цих негативних фактів і не бачити перспектив подальшого економічного розвитку. Внаслідок повільного руху України в напрямку реформування економіки ми поки що маємо й мало об'єктивних передумов для становлення нової ринкової економічної культури і мислення.

Наш досвід ще раз підтверджує той факт, що економічне мислення є досить стійкою системою. Стереотипи мислення та стереотипи психології людини досить сталі та інерційні. І тут цілком логічно постає питання: чи повинні ринкові реформи, які сьогодні є неминучими в силу самої природи економіки, замість того, щоб сприяти дальшому розвитку економічної культури, що історично склалась в Україні, підривати її в самому корені? Іншими словами: чи обов'язково нам в Україні проходити етап “дикого” капіталізму, в умовах якого ідеї людяності, моральності, світлої віри в добро і

справедливість будуть приречені? Подібна постановка питання є тим більше слушною, оскільки розвинуті країни світу пішли далеко вперед в суспільному розвитку, залишивши ранньокapіталістичні відносини в XIX столітті.

Реформуванню економіки заважає атмосфера соціального протистояння в суспільстві, ворожості між людьми і суспільними групами. Складовою нової національної економічної культури повинна стати точка зору, що гострі проблеми мають вирішуватись шляхом терплячого діалогу, угод, взаємного розуміння і поваги. Лише на основі толерантності, доброзичливості та сприйнятливості нових ідей можливі спокійні, суспільно виважені дії по усуненню всіх перешкод на шляху економічного прогресу. Інакше просто неможливо замінити застарілі економічні форми, за якими стоять конкретні люди, що захищають свої інтереси і чинять опір реформам, новими економічними стосунками.

Усвідомлення всієї глибини і значення розриву з минулим не означає повного заперечення всіх норм і цінностей, на яких раніше ґрунтувалась економічна культура. Від минулого слід взяти все краще, що відповідає потребам подальшого розвитку економіки.

Відсутність справжніх реформ і розпливчатість суспільних уявлень про майбутню національну економічну систему сприяють посиленню кризових тенденцій в економіці. Як результат ми маємо у громадян України *економічну свідомість кризи*.

Економічна свідомість кризи характеризується спрощеним розумінням економічного життя, прагненням до зменшення невизначеності і ризику в проведенні економічної політики, вірою в можливість простих рішень для виправлення ситуації в економіці.

Поширення кризи створює реальну загрозу повернення в суспільство тотальної одностайності. Розуміння економічної картини у вигляді “чорно-білої” схеми принижує роль індивідуальності в економіці.

Ринковий тип економічної культури включає в себе готовність до вільного, самостійного і відповідального подолання економічних труднощів, які у людини є завжди в будь-якому суспільстві. Самостійність, розрахунок на власні сили є необхідною передумовою незалежного економічного існування.

Свобода і незалежність особистості можуть сформуватись лише на основі інституту приватної власності. Ось чому господарський

індивідуалізм та економічний раціоналізм людей отримав найбільший розвиток на Заході, де історично сформувалася розвинута система приватної власності. Світогляд самостійності ґрунтується на готовності до прояву власної ініціативи при наявності особистої відповідальності. Для самостійних та ініціативних людей відкриваються широкі шляхи для використання можливостей, які надаються ринковими відносинами.

Власність, незалежність та свобода формують у особистості самоповагу до себе. Відсутність свободи і самостійності у особистості, дефіцит самоповаги і, як наслідок, принижена, ображена людська гідність стають найміцнішим фундаментом тоталітарної держави. Самоповага людини виховується на основі високої культури, постійного поповнення своїх знань. Ось чому суспільство повинно плекати культуру, освіченість і вихованість як фактори розкриття особистості, її економічної свободи і незалежності. Без цього неможливе формування демократичного суспільства.

Економічна культура і мислення виступають мотивом і настановленням відповідної економічної поведінки людей. Дослідження сутнісних характеристик економічної поведінки — спільне завдання економістів, соціологів, психологів і педагогів.

Економічна поведінка — це сукупність послідовних вчинків і дій людини в сфері економіки.

Регуляторами поведінки служать суспільні і економічні норми. Норми поведінки, якими керується людина в ході економічної діяльності, задаються її переконаннями, ідеалами та цінностями. Вони обумовлені реально існуючими економічними відносинами.

Теорія економічної поведінки — один з важливих напрямків соціоекономічних досліджень. Класичним зразком аналізу індивідуальної економічної поведінки є теорія праксеології відомого австрійського економіста Людвіга фон Мізеса, який стверджував, що економіка є частиною праксеології як більш універсальної науки.

Вибір моделі економічної поведінки визначається умовами, в яких живе й працює людина. До них відносяться, насамперед: рівень культури, освіченості і вихованості, соціальне оточення (зв'язки, знайомиства), набутий економічний досвід, індивідуальні нахили та симпатії тощо.

Проблема вибору, як ми це вже знаємо, є центральною в соціоекономіці. Люди постійно вимушені робити вибір між різними

моделями економічної поведінки. Найважче — коли у людини є вибір, але найжахливіше — коли вибору немає.

У ринковій економіці кожна людина стикається з проблемою самостійного вибору з безлічі різноманітних варіантів поведінки і конкретних дій. Одна з найпростіших форм економічного вибору, який робить кожний і щоденно, — це дії покупця на ринку, який здійснює вибір товару з метою його купівлі. Але й тут виникає безліч варіантів і підходів. Звичайно, в економіці є приклади набагато складніших видів вибору. Чим більше людей може здійснювати самостійний і правильний вибір, тим вищий рівень розвитку демократії і свободи в суспільстві. Вибір завжди похідний від знань, інформованості, самосвідомості й волі того, хто вибирає. Не останню роль у цьому відіграють моральні норми і принципи. Успіх економічної діяльності людини врешті-решт залежить від правильності вибору.

Вибір того чи іншого варіанту економічної поведінки може визначатися й “економічними інстинктами”, які відповідають природі людини взагалі. У літературі виділяють три групи таких інстинктів:

- інстинкти “індивідуалізму” (харчування, продовження роду, самозбереження, привласнення, агресії);
- інстинкти “розвитку” (свободи, змагальності, кмітливості, творчості);
- інстинкти “соціалітету” (справедливості, співчуття, наслідування, гуртування).

Ринкові відносини формують у людей *раціональний тип економічної поведінки*. Конкурентні стимули змушують всіх працювати більш ефективно і раціонально, інакше не забезпечити достаток собі і своїй сім'ї. Такі поведінкові стандарти, як раціональність, відповідальність, обов'язковість, чесність та інші відіграють ключову роль у функціонуванні цивілізованої ринкової економіки. Принцип “раціональності” керує економічною поведінкою людини на ринку.

Вихідним пунктом раціональної економічної поведінки є правдива інформація. Ще в 1920 році Л. Мізес висунув ідею (яка була пізніше розвинута Ф. Хайеком) про те, що ринок виконує незаміниму пізнавальну функцію. Звичайно, обсяг інформації з точки зору її повноти завжди буде обмежений і неповний. Проте саме в

ринковій економіці індивіди, як ніколи раніше, цінують інформацію і конкретні знання. Інформація використовується для прийняття рішень, які б найкращим чином відповідали інтересам людей. Здійснюючи вибір, люди розраховують наслідки своєї економічної поведінки з точки зору її впливу на максималізацію добробуту і майбутні доходи.

Рациональна економічна поведінка людей в суспільстві регулюється правовою державою на основі пріоритету права і рівності всіх перед законом. Кожен громадянин у межах закону здійснює свої права і свободи самостійно згідно з принципом “Дозволено все, що не заборонено законом”.

Така постановка питання важлива і з точки зору екологічних проблем. Адже прагнення до вигоди і прибутку часто реалізується за рахунок погіршення природних умов існування суспільства.

У ринковій економіці кожний має можливість добиватися такого становища, якого він бажає. Ладно не залежить тут від милості можновладців. Будь-хто може викликати на змагання будь-кого. Якщо тобі здається, що ти можеш запропонувати людям товар чи послугу кращої якості або дешевші, ти маєш усі права довести ці претензії. Одним з принципів ринку є: “Ти залежиш від будь-чийої оцінки не більше, ніж інші залежать від твоєї”.

Крім принципів раціоналізму і вигоди існують й чисто моральні, людські міркування, зобов'язання перед іншими людьми та суспільством, правила честі тощо. Складні моральні проблеми виникають у зв'язку з суперечністю між результатами (наслідками) економічної поведінки та засобами (методами) їх досягнення. Чи узгоджуються з моральністю такі принципи, як “Ціль виправдовує засоби”, “Переможців не судять”, “Ліс рубають — тріски летять”? Людина повинна усвідомлювати відповідальність за свою економічну поведінку. Безвідповідальні дії можуть призвести до трагічних наслідків. Суспільство не може існувати, якщо в ньому немає законів, що перешкоджають тим індивідам, які діють “занадто активно”, не рахуючись з моральними нормами і принципами.

Безперечно, що цінність економічної поведінки похідна від її співвідношення з моральними (етичними) критеріями. При цьому самі засоби досягнення економічного успіху повинні бути чесними і порядними.

Чесність полегшує досягнення бажаної вигоди. Впевненість в

чесності партнера — важливий ресурс активної економічної поведінки. Цікаво, що до 1917 року газетам газети “Биржевые ведомости” (тоді газета ділових кіл Росії) було: “Прибуток понад усе, але честь вище за прибуток”. Чесність усуває надмірний ризик у ринковій діяльності, адже менше побоювань, що тебе обов'язково обдурять, наженуть ціну, підсунуть низькоякісний товар тощо. Нечесна економічна поведінка — показник нецивілізованості економічних відносин. Неможливо поставити державного наглядача і контролера над кожним. У держави просто не вистачить ревізорів, щоб перевірити доцільність всіх ринкових угод. Вихід тут може бути лише один — піднесення економічної культури, моральності і чесності всіх суб'єктів ринкових відносин, формування належної законодавчої та економічної бази чесної підприємницької діяльності. Товариськість, вірність слову навіть на шкоду власній вигоді, довіра до людей — ці моральні цінності є необхідними для ринкової економіки.

Суперечність між критеріями корисності і принципами моральності буквально пронизує сучасні економічні відносини. Візьмемо для прикладу типовий для нашого суспільства випадок. Загальновідомо, що давати хабар аморально і злочинно. Проте як оцінити це суспільне негативне явище, коли “подарунок” дається вишестоящому начальству для підтримки справи (підприємства, організації), за якою стоять десятки і сотні людей, цілий колектив. Хабар дається не для власної вигоди, а заради загальної колективної справи. Чи винувати в цьому люди? Можливо необхідна заміна системи відносин, яка спонукає людей до аморальних дій?

Залежно від зміни суспільних відносин змінюється й економічна поведінка. Протягом свого життя людина здатна неодноразово і навіть кардинально міняти свою поведінку. Найпростіша форма зміни поведінки людини проявляється в її пристосуванні (адаптації) до нових економічних відносин. Економічні інтереси людини близькі за своєю природою до економічних потреб і в той же час відмінні від них. Можна вважати, що інтереси є формою прояву потреб в системі економічних відносин між людьми. Тобто, *економічні інтереси — це суспільна форма прояву і розвитку економічних потреб*. Людське життя невіддільне від необхідності постійної реалізації інтересів. Соціоекономіка повинна дослідити систему людського вибору, в основі якої лежить спрямованість на задоволення потреб

та інтересів. Неприпустимо відкидати аналіз інтересів від дослідження проблеми економічного вибору людини (той чи інший варіант вибору визначається врешті інтересами). Проблема інтересів знаходить у тісному зв'язку з теорією економічної поведінки, адже економічний інтерес проявляється в поведінці людини.

Реальна картина економічних інтересів, які виникають, розвиваються і реалізуються в суспільстві, є надзвичайно строкатою і суперечливою. Інтереси безпосередньо пов'язані з психологією, звичаями, культурним рівнем і свідомістю людей. Безумовно, що економіка не може функціонувати і розвиватися поза інтересами людей. Економічні інтереси прямо впливають на цільові установки і мотивацію економічної діяльності господарських суб'єктів.

Економічні інтереси різноманітні. Конкретні види інтересів, що є в суспільстві, відбиваються в свідомості людини через її особисті інтереси. Безумовно, що індивід, який живе і діє в суспільстві, не може не виражати через свої особисті загальні (суспільні) інтереси, а також інтереси того підприємства (групи, колективу), в якому він працює і від доходів якого формуються і його особисті доходи. Проте *в основі всього лежать особисті інтереси*, поза якими особистість не вільна бути сама собою, мати власні права і дотримуватись власних обов'язків.

Філософія ринкових реформ повинна виходити з того, що прагнення людини до реалізації і захисту її особистих інтересів є природним. Незалежно від місця народження, соціального походження і стану всім людям мають бути надані рівні права дбати про свою вигоду, тобто реалізовувати свої особисті інтереси. Від цього вирає все суспільство. Подобається нам це чи ні, але істотною економічною рисою особистості є егоїзм. Однак людина буде реалізовувати свої егоїстичні інтереси за умови, якщо їй в цьому не будуть заважати. При цьому від людини вимагається: відносно держави — законопослушність, відносно інших людей — людяність і чесність. Гарні відносини виникають лише на основі добрих вчинків і почуття приязні один до одного. У кожного з нас є свої запити та прагнення, зіткнення яких із запитами та прагненнями іншої людини нерідко стає джерелом міжособистісних конфліктів. Проте в конфліктах між людьми майже ніколи не буває переможців. Найповніша реалізація інтересів можлива лише на основі діалогу та компромісу. Щоб успішно діяти в економіці, людина обов'язково

повинна вміти живитися, спілкуватися і дружити з іншими, бути чесною і щирою у відношеннях з людьми. Довіра і чесність стають значущими моральними опорами ринкового господарства.

Отже, особисті домагання людини не є єдино можливим фактором її економічного вибору. Саме поняття "особистий інтерес" передбачає також її повагу чужих інтересів. Тому неправильно було б розглядати особисту зацікавленість абстрактно у відриві від реалізації інтересів інших людей. У цих умовах доброзичливості, людяності, любові до ближнього з чисто моральних (етичних) стають і економічними категоріями. Соціоекономіка розміщує індивідуальний особистий інтерес як самий сильний економічний стимул у широкому економічному просторі, розглядає його в контексті людської природи, світоглядних і культурних цінностей суспільства.

Інтереси стануть динамічною рушійною силою економічного розвитку лише за умов досягнення гармонії всієї їх різноманітної гами: особистих інтересів, інтересів соціальних груп, колективних, групових, сімейних, галузевих, територіальних тощо. *Баланс інтересів різних суб'єктів* економічних відносин, розумний компроміс між ними — запорука успішного розвитку демократичного суспільства. Стан, при якому різні інтереси органічно взаємодоповнюють один одного, досягається на основі ринкового цінового механізму оцінки результатів економічної діяльності різних суб'єктів.

Щоб реалізувати свої інтереси, людина вступає в ринкові відносини з іншими людьми з приводу обміну і привласнення матеріальних і духовних благ та послуг, за допомогою яких будуть задоволені її потреби. З одного боку, ринок збільшує можливості людини в досягненні її індивідуальних інтересів, а з іншого — через механізм цін він зв'язує, об'єднує господарських суб'єктів. Механізм цін є унікальним засобом комунікації в складних соціально-економічних системах. Цю роль він виконує завдяки властивості ціни бути носієм економічної інформації. Ціни відіграють роль сигналів, які спонукають людей прикладати зусилля, які відповідають їх власним потребам. У силу того, що ринкові ціни узгоджують інтереси продавців (виробників) і покупців (споживачів), вони сприяють й реалізації цілей та інтересів усього суспільства. Ринок і механізм цін більш ефективні координатори інтересів і дій людей у галузі економіки порівняно з централізованим планом і плановими

завданнями. З єдиного державного центру (типу Держплану) неможливо враховувати весь складний комплекс різноманітних інтересів, що існують в суспільстві. Ринок же це робить майже автоматично, постійно і повсюдно.

Проте слід загадати і про обмеженість можливостей ринку як механізму погодження економічних інтересів. Ринок краще реагує на короткострокові сигнали, але мало пристосований для того, щоб враховувати довгострокові інтереси і цілі. Ринкова конкуренція орієнтована на швидку (майже негайну) віддачу, тому вона не може бути універсальним засобом розв'язання всіх суспільних проблем.

Інтереси приводяться в дію певним *мотиваційним механізмом*.

Мотиваційний механізм — сукупність зовнішніх і внутрішніх умов, які зацікавлюють людину в здійсненні певної економічної діяльності з метою задоволення потреб і реалізації власних інтересів. Для того, щоб інтереси викликали діяльність, потрібна наявність відчутних стимулів і мотивів діяльності.

Вияснення суті мотиваційного механізму має важливе теоретичне і практичне значення й тому, що дозволяє глибше зрозуміти роль особистості в економіці. У загальному вигляді *стимул* можна розглядати як спонукання до дії, він виступає спонукальною причиною, яка зацікавлює людину в здійсненні певної економічної діяльності. Стимули формують економічну поведінку індивідів відповідно до завдань реалізації їх інтересів та потреб.

Вирішальним для залучення людей до економічної діяльності є грошовий стимул. Він буде дієвим лише тоді, коли результати діяльності (праці) кожного об'єктивно відображаються і правильно оцінюються ринком (це можливо тільки при умові розгортання ринкової конкуренції). Незароблені гроші не можуть бути стимулом. Пільги і привілеї, які надаються поза грошовими доходами, підірвують ринкові стимули і, по суті, виключають матеріальний інтерес людини.

На нинішніх початкових етапах ринкових реформ в Україні виключно важливе значення має створення умов для посилення стимулюючої функції доходів, без чого в принципі неможливий економічний прогрес. Економіка не може розвиватися при невеликому ринку збуту вироблюваної продукції. Розширити ж ринок збуту (сукупний попит) можна тільки шляхом підвищення рівня реальних доходів.

Проблема уникнення занижених доходів та підвищення

реальних заробітків значної частини населення стоїть в економіці України надзвичайно гостро. В умовах нинішнього інфляційного зниження рівня життя народу, коли збільшується розрив між номінальними доходами і цінами, втрачаються стимули до економічного розвитку. Механізм стимулювання нині діє не в промисловості і сільському господарстві, а в грошово-банкнській та фінансовій сферах. У цих сферах рух грошей порівняно з рухом усіх інших видів капіталу здійснюється найшвидше, приносячи й більші доходи. У цьому зв'язку очевидно, що піднести стимулюючу функцію доходів можна тільки шляхом значного підвищення ефективності виробництва і збільшення на цій основі внеску виробників у створення вартості.

Поряд з основними і пріоритетними матеріальними (грошовими) стимулами мають місце також й інші види стимулів і мотивів: позаекономічні, пов'язані, наприклад, з ентузіазмом працюючих, певною групою соціальної (так, в умовах колективної форми власності робітники при погіршенні фінансового стану підприємства часто свідомо погоджуються на зменшення грошового заробітку, щоб тільки не допустити його банкрутства); моральні, які безпосередньо не пов'язані з якоюсь матеріальною винагородою тощо.

Ефективність впливу стимулів залежить від рівня матеріального добробуту індивіда. Людина з розвинутими потребами, але з малим достатком, дуже сприйнятлива до дії матеріальних стимулів, вона намагається більше заробити, а для цього — краще працювати. Навпаки, високий рівень достатку знижує сприйнятливість індивіда до грошових стимулів. Більшого значення для нього набуває, наприклад, сама економічна діяльність як стимул. Мова йде про престижність праці, просування по службі з точки зору кар'єри, можливість збільшення вільного часу, умови праці та її зміст тощо. У системі організації виробництва в розвинутих країнах світу нагромаджено великий досвід комплексного стимулювання на основі систем "гуманізація праці", "якості робочого життя", які передбачають використання різноманітних засобів і форм підвищення ініціативи і трудової активності працівників.

Якщо стимули за своїм економічним змістом — об'єктивна категорія, то мотиви мають більш суб'єктивно-ідеальну основу. Мотиви пов'язані з суцільними світоглядними основами особистості,

ступенем розвинутості економічної свідомості та культури людини. Гідність особистості, її духовно насичене і наповнене змістом життя — це відправна ланка цивілізованого мотиваційного механізму. По суті *мотиви* — це не що інше як стимули, які пройшли через свідомість людини, тобто самостимули. Система стимулів проявляється для людини через її внутрішні особистісні мотиви. Усвідомлені мотиви є інтересами, підсвідомі — потягами або установками.

Мотиви залежать від моральних якостей людей, їх життєвого досвіду, поглядів і переконань, традицій та звичок тощо. Вони визначаються суспільно-психологічними установками, цінностями суспільства, тієї соціальної групи, до якої належить даний індивід. сім'ї, де він живе і виховувався, колективу, в якому він працює. Людина з її психологією, особистісними рисами культури і моралі вносить свою специфіку в економічну діяльність. Один і той же вид діяльності на одному й тому ж місці різні люди виконують по-різному, з різною ефективністю.

Можна вважати, що глибинною основою мотивів економічних дій є прагнення людини до свободи, щастя, успіху і благополуччя. Прагнення до свободи і щастя є вродженою властивістю людини. Люди природно віддають перевагу свободі над гнітом.

Зацікавленість людини має місце, коли під впливом стимулів мотивів відбувається реалізація її інтересів. Взаємозв'язок економічних категорій, які виражають зміст мотиваційного механізму, можна представити в такій послідовності:

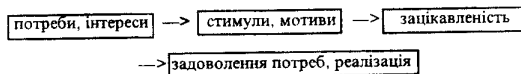

Схема мотиваційного механізму як спонукання людини до економічної діяльності.

Стимули і мотиви економічної діяльності в умовах ринкової відносин — це величезний пласт культури особистості і суспільства який багато в чому для нас є новим. Розвиток ринкової системи господарювання об'єктивно формує й новий, ринковий, тип

економічної культури і мислення людей. Для нас важливо розуміти, що економічна культура охоплює широкий спектр економічної діяльності людини: від вихідного пункту, який пов'язаний з оволодінням необхідними знаннями, до формування суспільно необхідних норм економічної поведінки, залучення до економічних цінностей.

Особистий інтерес є первинним і самим глибинним серед економічних інтересів. Причому тільки сама людина здатна визначити, що дійсно відповідає її потребам та інтересам. У межах існуючих суспільних та економічних відносин людина створює власну індивідуальну атмосферу для реалізації своїх інтересів. Ніхто не має права і не повинен втручатися в справу індивідів, якщо вони тільки не наносять шкоди іншим. Кращим суддею своїх власних потреб та інтересів може бути лише сама людина.

Коли людині і в цілому нації є що втрачати, вони починають активно діяти з метою виправлення економічного становища. Нація завжди відчуває свою відповідальність, намагається не допустити економічного хаосу й розвалу національної економіки. Віриться, що в нинішніх складних умовах нація знайде правильний вихід із ситуації, що склалася.

Тільки економічна свобода особистості і нації, проведення ринкових реформ здатні подолати негативний стан економіки і надати громадянам незалежної України реальну можливість зробити своє життя значно кращим. Людина в Україні має повні права на краще й більш гідне життя. Розвиток економіки, а тим більше вихід з економічної кризи — це завжди тягар для будь-якого народу. Чи готова українська нація взяти на себе весь тягар відповідальності за подолання економічних негараздів?

У самій природі українців закладена висока духовність особистості, яка дозволяє жити і діяти в будь-якій, навіть самій складній, соціально-економічній ситуації. Наполеглива і чесна праця, самодисципліна, розумна ощадливість — це ті риси української економічної ментальності, які мають в умовах ринкової економіки важливе значення. Широкі соціально-культурні умови та аналіз ринкової інфраструктури як основного підґрунтя формування сучасного економічного мислення в Україні розглядаються в наступному параграфі.

1.2 Умови та фактори формування сучасного економічного мислення в Україні

1.2.1 Аналіз української національної ментальності як умови формування ринкового економічного мислення

Національні цінності і традиції сягають своїм корінням глибини історії та глибини людської душі. Етнічні форми економічного буття щільно пов'язані з характером народу, його "духом" і почуттям. Почуття належності до нації (етносу), почуття національної гордості є невикорінними. Ментальність спирається на певні духовні якості людини, серед яких центральне місце займає патріотизм, любов до рідної землі, риси християнської етики та моралі тощо. Свідомість і характер кожного народу специфічні, а звідси специфічна і його поведінка в економіці.

Особливості життєвого укладу української нації, що складались протягом віків, створили неповторну національну специфіку економічного буття українців та їхнього національного економічного мислення. Людина з дитинства прив'язується до своєї батьківщини, вважає себе частиною свого народу, засвоює його мову. У рідній мові закодована своєрідна національно-економічна інформація, яку людина сприймає майже підсвідомо й інтуїтивно. Безумовно, що національні (українські) економічні цінності зумовлені культурно-історично та соціально-психологічно. Національні цінності і традиції впливають на формування економічної культури і мислення людей, зумовлюють характер їх економічних дій.

У ході реформ в Україні потрібно привести структури економічного життя у відповідність з національними економічними цінностями народу.

Національні економічні цінності українського народу формувались під знаком нашої історії, що надавала їм своєрідної специфіки. Так, економічні цінності української нації історично були зв'язані з її хліборобською економічною культурою. Українці вчилися культивувати рослини, створювати й виробляти відповідні знаряддя праці. Землеробство вимагало напруження сил і працелюбства. Важливе значення мали творчість й винахідництво, адже треба було вдосконалювати хліборобську техніку, поліпшувати якості рослин, пристосовувати їх до потреб людини.

Типовими рисами українського селянина стали терпеливість, мовчазна відвага, передбачливість, скромність, обережність, невідступність від обраної лінії. Постійна потреба в подоланні труднощів сприяла формуванню сильної і самобутньої української ментальності, що вистояла в багатьох тяжких випробуваннях.

З давніх-давен українська земля була надзвичайно родючою і багатою, вона завжди вабилася до себе ворогів. Історичний розвиток поза власною державністю в складі інших держав — Польщі, Австро-Угорщини, Росії — сформував своєрідний комплекс неповноцінності: політичної, економічної, культурної. У Росії в буденній свідомості формувався образ "хитрого малороса" (простакуватого, малоосвіченого, але меткого, шахраюватого). Чужа державна ідеологія довгі роки сприяла засвоєнню українцями чужих ідей, поглядів та цінностей.

Комплекс неповноцінності переслідує українців й у незалежній Українській державі. Проявляється безініціативність, боязнь приймати самостійні рішення та нести за них відповідальність. Економічну ініціативу виявляє лише невелика частина суспільства, здебільшого молоді люди. Зрозуміло, що без свідомої оцінки сил і можливостей нації неможлива розробка реалістичних програм подальшого формування ментальних структур, що відповідали б сучасним умовам хазяювання та виробництва.

Історія України свідчить, що незважаючи на всі перешкоди і труднощі, що стали на шляху національного розвитку, український народ не втратив велику своєрідну культуру, власну мову, сильне почуття єдності. Це вселяє надію на майбутнє.

Українські економічні цінності формувались і на основі релігійних традицій. Суттєвою особливістю тут є той факт, що тривалий історичний період українська нація жила в умовах територіального поділу між царською Росією та Австро-Угорською монархією, що обумовило досить глибокий (він відчувається і сьогодні) релігійний поділ: сформований український православний і греко-католицький світогляди.

Менталітет української нації невіддільний від релігійної свідомості. Релігійна свідомість — це своєрідний комплекс духовних цінностей, без яких немислиме нормальне функціонування соціуму. Ідея Бога для віруючих є потребою всього їх світобачення, в тому числі й глибинною основою економічної свідомості.

Надаючи морального сенсу буттю, релігія звертається до душі і розуму віруючого. Економічний занепад значно погіршує умови життя для багатьох людей. Мільйони людей сьогодні стикаються з економічними труднощами, намагаючись заробити хліб насущний, прогледувати й одягнути свої сім'ї. Релігія допомагає віруючому не втратити рівноваги у зв'язку з життєвими турботами, навіть у скрутні моменти ставити на перше місце духовні справи, любов до ближнього. Релігійна свідомість зміцнює в душі людини віру в добро, справедливість і чесність і тим самим сприяє формуванню певного типу економічної поведінки.

Релігійні аспекти економічної діяльності тим більш важливо брати до уваги, якщо враховувати, що релігійних переконань притримуються значна частина населення України. Абстрагування від релігійної свідомості людини буде значно збіднювати реальну палітру національних економічних цінностей.

В українському православ'ї, як правило, виділяються сім дарів святого духа: мудрість, розум, мужність, знання, побожність, страх Божий. З них випливають дев'ять дарів святого духа, які багато в чому визначають зміст і сенс життя (в тому числі й економічного) православного українця. Серед них: любов, радість, спокій, довготерпіння, добродушність, милосердя, віра, покірливість, стриманість.

Народ України має свої національні самотутні риси, в силу яких його економічне життя не може не мати специфічних особливостей порівняно з іншими народами і країнами. Ментальність народу, сила і воля його провідників (еліти) виступають як досить вагомі чинники економічного розвитку. Національний фактор завжди присутній в економіці, він ніколи не зникає.

У науці доволі усталеною є теза, що істотними ознаками нації є ментальність, мова, психіка, культура і моральність. З точки зору національного економічного розвитку ці ознаки нації займають вагоме місце. Ментальність, національна етика, культура, сам національний характер впливають на формування шкали економічних цінностей, ідеалу особи в економіці, норм економічної поведінки людини. Уся історія України свідчить про те, що економічна сила української нації ґрунтувалась на постійних пошуках способів виживання в будь-яких, навіть самих складних і екстремальних обставинах.

Під *ментальністю*, як правило, розуміється глибинний рівень колективної та індивідуальної свідомості, що включає в себе сукупність готовностей, настановлень і настрояності індивіда чи соціальної групи діяти, мислити, відчувати й сприймати світ певним чином. Менталітет формується залежно від традицій, культури, соціальних структур та усієї сфери проживання людей.

Економічна ментальність відображає певний національний тип економічної поведінки, відповідні потреби, інтереси та мотивації. Це — інтегральна характеристика людей, які живуть у конкретній національній культурі, що відображає своєрідність бачення цими людьми економічних відносин і пояснює специфіку їх реагування і впливу на економічні і соціальні процеси.

У буденному житті трактування ментальності має значно ширший діапазон — світосприймання, світогляд, бачення світу, національний характер, душа, психологія, вдача тощо. Не викликає сумніву, що національний менталітет суттєво впливає на всі процеси, які відбуваються в економічній сфері суспільства.

Відомі українські вчені М.Костомаров, М.Грушевський, В.Липинський, Л.Чижевський, О.Кульчицький, Я.Ярема, Г.Ващенко, а також сучасні психологи (О.Киричук та інші) виділяли, як правило, чотири системотворчі ознаки, що історично були властиві менталітету українського народу. Його психічному складу:

- зосередженість особи на фактах і проблемах внутрішнього, особистісно-індивідуального світу;
- сентиментальність, чутливість, любов до природи, естетизм народного життя, культуротворчість;
- прагнення до особистої свободи, але без належного устремління до державності;
- перевага емоційного, чуттєвого над інтелектуальним.

Репрезентативні опитування громадської думки в Україні, що проводилися останнім часом, свідчать про існування певних стереотипів масової економічної ментальності, серед яких виділяються:

- зрівняльний ідеал споживання матеріальних благ, який допускає тільки незначні відмінності в його рівнях і якості;
- покладання всієї відповідальності за матеріальне благополуччя людини (без врахування цього власної економічної активності) на державу і офіційну систему соціального захисту населення;

- розуміння економічних реформ в категоріях адміністративного регулювання економіки (зміцнення трудової дисципліни, боротьба з тіньовою економікою, централізоване зниження цін).

Вказані стереотипи, що сформулювались в період комуністичної ідеології і патерналістської державної системи, в певній мірі притаманні більшості громадян України. Однак поширеність стереотипів минулого в масовій свідомості значним чином залежить від належності до певних соціальних груп - демографічних, соціально-класових, професійних.

Соціологічна наука фіксує в останніх дослідженнях появу феномену амбівалентності масової економічної свідомості населення України. Поняття амбівалентності описує такий стан особистості, коли вона відчуває полярні емоції по відношенню до одного і того ж об'єкту.

Так, в опитуваннях громадської думки (жовтень, 1997р.), виявилось, що майже половина респондентів (47%) не згодні з тим, щоб держава не втручалася в управління економікою, а її розвиток регулював ринок, який і визначає розміри заробітної плати, ціни на товари і послуги. З іншого боку, 56% опитаних згодні, щоб держава управляла економікою, визначала розміри зарплатні, ціни на товари і послуги. Проринковість свідомості залежить від віку опитуваних: найбільша кількість згодних зі свободою економічної діяльності приходить на молодь до 29 років (44%), а менше всього - серед респондентів пенсійного віку (13%). (Тут і далі приводяться результати загальнонаціонального опитування, що проводилося в жовтні 1997 року соціологічною і маркетинговою службами фірми СОЦІС-Геллап).

Яскравим прикладом амбівалентності масової економічної свідомості населення України є відношення до суб'єкту відповідальності за благополуччя людини. Більшість опитаних (64%) згодні з тим, щоб рівень їх життя залежав би тільки від їх зусиль в праці. І в цей же час ще більший рівень солідарності виявили респонденти в думці, держава зобов'язана забезпечити абсолютно всім громадянам хороший рівень життя (71%). Саме таким чином: не забезпечити рівні стартові умови, а забезпечити благополуччя (за своїми економічними чинниками це зовсім різні задачі).

Зафіксовані особливості громадської думки громадян України впливають і на ставлення до підприємницької діяльності. Результати опитування щодо соціально-економічного контексту існування підприємництва такі:

Умови успішності підприємницької діяльності	%
Потрібен в першу чергу стартовий капітал	69
Потрібні зв'язки з впливовими людьми	32
Потрібні особистісні якості: здатність до ризику, цілеспрямованість, нестандартність мислення	14
Потрібна гарна овiта	13

Як бачимо сама система в значній мірі регулює можливість відкриття своєї справи, а особистісні якості відходять на другий план.

Іншим фактором, що вносить амбівалентність до економічної свідомості громадян, є поширення стереотипу про зв'язок підприємницької діяльності зі злочинністю (в широкому діапазоні провів: шахрайство, корупція, уникнення сплати податків і т.ін.). Більша частина опитаних (60%) в різній мірі згодні з твердженням, що підприємництво пов'язане з порушенням законів. Тому не дивним є такий розподіл відповідей на запитання про соціальні інститути, що заважають розвитку вітчизняного підприємництва:

Фактори, що заважають розвитку підприємництва	%
Верховна Рада України	33
Кабінет Міністрів України	23
Адміністрація Президента України	17
Негативна громадська думка	9
Політичні партії і рухи	6
Засоби масової інформації	1
Профспілки	1
Церква	1
Не змогли дати відповідь	9

Таким чином, у масовій свідомості населення України основні перешкоди на шляху розвитку приватного підприємництва асоціюються з вищою законодавчою та виконавчою владою. Виникає ще один парадокс суспільної думки: держава і повинна забезпечити розвиток, і одночасно є основною його перешкодою. Це ще підсилює амбівалентність масової економічної свідомості, зафіксовану раніше.

Фоном для цього явища є також ставлення до підприємництва. Всі опитані розділилися на три групи, в залежності від ставлення до підприємництва.

Зміст існуючої установки	%
Підприємництво - ефективний шлях виходу із кризи, сприяє розвитку виробництва	35
Підприємництво - відвертий грабунок та причина розколу суспільства на багатих та бідних	36
Не визначилися	29

Важливим є також визначення особистої причетності до підприємницької діяльності. Як показує дослідження лише 22% опитаних згодні працювати в недержавному секторі та лише 36% хотіли б самі стати підприємцями. Отже, ринкові установки в свідомості і поведінці українських громадян не можна рахувати дуже вираженими. Навпаки, слід стверджувати про наявність серйозних соціально-психологічних бар'єрів у масовій свідомості громадян України, які перешкоджають нормальному формуванню ринкового суспільства.

Актуалізація проблеми української ментальності обумовлена сьогодні необхідністю формування нової системи економічних цінностей, які були б зрозумілі народу, відповідали його владі, були здатні захопити і підбадьорити людей. Поки що формування нової системи світосприйняття, яка б забезпечувала єдність загальнолюдських і національних цінностей, в масовій свідомості членів сучасного українського суспільства відбувається надзвичайно повільно і з великими труднощами.

Немає такої моделі економічної поведінки, яка б підходила всім народам. Українська нація повинна йти тим шляхом, який найповніше відповідає її ментальності, економічним, політичним та культурним традиціям, способам світосприйняття. В економіці не можуть використовуватися тільки якісь стандартні уніфіковані принципи і прийоми. Необхідне поєднання загальних тенденцій соціально-економічного розвитку з врахуванням менталітету української нації.

Проблема національної економічної ментальності — це питання реалістичності та передбачуваності економічної політики держави. Економічна політика повинна ставити за мету розкриття творчого потенціалу українського народу через його вільний розвиток. Досягнення найшвидшого, а тому переважно зовнішнього, символічного і неповного (тобто лише для окремих багатіїв) наближення до “західного цивілізованого світу” ілюзорне. А ілюзії не можуть бути покладені в основу серйозної політики. Тривалий стан державної залежності від Союзного центру, брак самостійних надійних політичних підходів, майже повна відсутність активної національної еліти тяжіє сьогодні над усім українським суспільством. Нація, що задовольняється провінційним існуванням, не має перспектив на майбутнє.

1.2.2. Розвиток вітчизняної ринкової інфраструктури (на матеріалах Полтавської області) як ключова умова формування сучасного економічного мислення

Ринкові перетворення в Україні передбачають одночасне протікання процесів законотворчості, реформування економічних відносин, створення ринкової інфраструктури, демократизації суспільства. Ефективність реформ в значній мірі залежить від сформованості в суспільстві адекватного економічного мислення.

Важливою складовою ринкових відносин є відносини власності. Законодавче закріплення права різних форм власності, включаючи приватну, створює передумови для формування змішаної економіки, різноманітних інституцій і організаційно-господарчих форм, які складають ринкову інфраструктуру.

Згідно Закону України від 4.02.1998 р. "Про внесення змін до Закону України "Про підприємства в Україні", в Україні можуть діяти підприємства таких видів:

- приватне підприємство, засноване на власності фізичної особи;
- колективне підприємство, засноване на власності трудового колективу підприємства;
- господарське товариство;
- підприємство, яке засноване на власності об'єднання громадян;
- комунальне підприємство, засноване на власності відповідної територіальної громади;
- державне підприємство, засноване на державній власності.

У Полтавській області змінили форму власності (станом на 1.01.1998 р.) 1480 об'єктів, з них 1329 об'єктів мають колективну форму власності (89,8 % від загальної кількості роздержавлених). 151 об'єкт - приватну форму власності (10,2 %).

Частка роздержавлених промислових підприємств становила 56,5% від загальної кількості. Ними вироблено продукції на 1427,9 млн.грн., або 46,3 % від загального обсягу промислового виробництва.

Повністю роздержавлені підприємства в медичній промисловості. Найбільша частка продукції, виробленої роздержавленими підприємствами в чорній металургії (99,9 %), машинобудуванні і металообробці (95,3 %), скляній і фарфорово-фаянсовій промисловості (93,6 %), харчовій промисловості (89,4 %), легкій промисловості (88,0 %).

В будівництві налічувалося 103 підрядних будівельно-монтажних підприємств, які змінили форму власності, або 56,9 % від загальної кількості. Ними виконано робіт на 133,7 млн. грн., або 44,8 % від загального обсягу робіт; збудовано 47,2 тис.кв.м загальної площі житла, або 71,1 % від усіх введених в дію житлових будинків.

Роздержавленими підприємствами автомобільного транспорту перевезено 2480 тис. тонн вантажів, або 71,4 % від загального обсягу (у 1996 році - 70,0 %).

У сільському господарстві 67 підприємствами (колишніми радгоспами), які змінили державну форму власності на колективну, вироблено 8,8 тис.тонн м'яса в живій вазі, що становить 16,3 % від обсягу виробництва в усіх господарствах суспільного сектора, 36,4 тонн молока (10,7 %), 250,8 млн. штук яєць від птиці усіх видів (92, 9%), 4,6 тонн вовни (10,7%).

На цей час створено в 6 районах області 8 агрофірм, а саме:

В.Багачанський район	1, "Урожай"
Глобинський район	2, "Прогрес", "Манжеля"
Кобеляцький район	1, "Урожай"
Машівський район	1, "Степ"
Миргородський район	1, "Прогрес"
Семенівський район	2, "Колос", "Жовтень"

В 4 районах створено 6 приватних орендних підприємств:

Глобинський район	3, "Дніпро", "Весна", "Росток"
Козьштинський район	1, "Відродження"
Миргородський район	1, "Великі Сорочинці"
Семенівський район	1, "Нива"

Ними вироблено в загальному обсязі:

— зернових	— 3,2 %	— овочів	— 0,2 %
— соняшнику	— 3,7 %	— м'яса	— 1,1 %
— буряків	— 3,4 %	— молока	— 1,1 %
— картоплі	— 0,1 %	— яєць	— 0,1 %

Збільшується кількість селянських *фермерських господарств*. На сьогодні їх 1432, на 83 більше (6,2 %), ніж у минулому році.

Фермерам передано 43,7 тис. гектарів сільськогосподарських угідь. Основною сферою діяльності фермерів є землеробство, енергомістке та трудомістке тваринництво.

У фермерських господарствах урожайність зернових культур склала 13,0 центнера з гектара (в суспільному секторі 21,0 ц.), цукрових буряків 176 ц., в суспільному секторі - 167 ц.; овочів - 67 ц. проти 73 ц. - в суспільному.

Найбільшого розвитку набула *акціонерна форма* господарювання. В області налічується 346 акціонерних товариств, з них найбільше в промисловості - 173, або 50,0 %, сільському господарстві - 58, або 16,7 %, транспорті - 37, або 10,7 % та будівництві - 45, або 13,0 %. Акціонерними товариствами промисловості вироблено продукції на суму 242, 0 млн.грн., або 77, 9 % від загального обсягу.

Малі підприємства в розрізі галузей виглядають таким чином:

— промисловість	— 376;
— торгівля та громадське харчування	— 1361;

— будівництво	— 362;
— сільське господарство	— 32;
— транспорт та зв'язок	— 51;
— побутове обслуговування	— 166;
— наука і наукове обслуговування	— 54;
— інформаційно-обчислювальне обслуговування	— 37;
— охорона здоров'я	— 56.

Показники інфраструктури підприємництва приведені в табл. 1.

Показники інфраструктури підприємництва
у Полтавській області станом на 01.01.1998 р.

Таблиця 1

Малі підприємства	2731
Кооперативи	93
Спільні підприємства	114
Селянські (фермерські) господарства	1422
Відкриті акціонерні товариства	340
Закриті акціонерні товариства	410
Асоціації	99
Корпорації	14
Концерни	6
Філії	630
Представництва	57
Бізнес-центри	5
Аудиторські фірми	50
Інвестиційні компанії	5
Біржі та філії	5
Комерційні банки	3
Індивідуальні підприємства	4
Орендні підприємства	108

Дочірні підприємства	234
Організації орендарів	192
Всього по регіону:	6524
Освіта	20
Культура і мистецтво	19
Житлово-комунальне господарство	10
інші види	187

Виручка від реалізації продукції; робіт, послуг малих підприємств і кооперативів складає близько 7% від обсягу реалізації продукції, робіт, послуг народного господарського комплексу області, але на цих підприємствах стабільніше виробництво і зарплата виплачується в більшості випадків своєчасно.

Кількість діючих новоутворень на тисячу чоловік населення по районах приведена в табл.2.

За рахунок підприємств малого та середнього бізнесу в області практично вирішені проблеми щодо насичення споживчого ринку товарами, в забезпеченні маршрутним транспортом.

Останнім часом активно працює в забезпеченні населення продуктами харчування фірма "Полагросервіс", яка реалізує їх за найнижчими в області цінами.

Для розвитку і підтримки нових господарюючих суб'єктів (особливо малих підприємств), які вступають на ринок на засадах добросовісної конкуренції були надані інноваційні кредити:

— приватному підприємству "Елсіс" для впровадження в виробництво мікрохвильового радіотермометра в розмірі 40,9 тис.грн.;

— ТОВ "Універсал" - 23,6 тис.грн., для освоєння виробництва макаронних виробів за італійською технологією.

Таблиця 2
Показники кількості діючих новоутворень
на 1000 чоловік населення Полтавської області

Назва району і міст	Кількість діючих новоутворень на 1000 чол.населення (МП і К)		
	Факт	% до минулого кварталу	Місце по гр.13
1. Великобагачанський	0,2		10
2. Гадяцький	0,5		7
3. Глобінський	0,2		10
4. Гребінківський	0,4		8
5. Диканський	0,2		10
6. Зінківський	0,3		9
7. Карлівський	0,5		7
8. Кобеляцький	0,6		6
9. Козельщинський	0,3		9
10. Котелевський	0,1		11
11. Кременчуцький	0,3		9
12. Лохвицький	0,5		7
13. Лубенський	0,4		8
14. Машівський	0,2		10
15. Миргородський	0,1		11
16. Новосанжарський	0,5		7
17. Оржицький	0,3		9
18. Пирятинський	0,3		9
19. Полтавський	0,3		9
20. Решетилівський	0,2		10
21. Семенівський	0,03		12
22. Хорольський	0,4		8
23. Чорнухинський	0,2		10
24. Чутівський	0,4		8
25. Шишацький	0,5		7
26. м.Полтава	2,6		3
27. м.Кременчук	4,9		1

28. м.Лубни	1,7	4
29. м.Миргород	1,5	5
30. м.Комсомольськ	3,0	2
Всього:	1,6	

1.2.3. Основні напрямки та інфраструктура міжнародного впливу

1.2.3.1. Прямі іноземні інвестиції

В умовах гострого дефіциту власних капіталовкладень, необхідних для проведення структурної перебудови економіки, важливого значення набуває пошук та залучення внутрішніх та зовнішніх джерел фінансування.

Для вирішення цієї проблеми, перш за все, необхідно створити належні умови на основі істотних змін у державній політиці заохочення, захисту та ефективного використання іноземних інвестицій.

Важливо стабілізувати інвестиційний клімат, вирівняти умови інвестиційної діяльності вітчизняних і іноземних інвесторів, спростити умови вкладання іноземного капіталу в економіку України. Вкрай актуально сьогодні приділяти особливу увагу такому дестабілізуючому суспільному чиннику як зростання злочинності у сфері економіки, зокрема на фондовому ринку, в проведенні приватизації та зовнішньоекономічній діяльності.

Приріст обсягів прямих іноземних інвестицій, направлених в економіку області, за 1997 рік становив 15,8 млн. доларів США (за 1995 рік 2,5 млн. доларів США, за 1996 рік - 7,6 млн.доларів США). Загальний накоплений капітал нерезидентів на 1 січня 1998 року досяг 37,0 млн.доларів США, при цьому 97,6 % припадає на країни "далекого зарубіжжя" і 2,4 % - на держави колишнього СРСР.

В ІV кварталі 1997 року значні кошти були внесені інвесторами з Італії, внаслідок чого ця держава вийшла на перше місце серед 29 країн, які спрямували свої цінності в економіку області. Сукупні вклади італійських партнерів на 01.01.1998 року складають 13,9 млн.доларів США (37,4 %) від загального обсягу інвестицій. Також

у загальному обсязі іноземних інвестицій більшими є капітали Кіпру - 8,7 млн. (23,5 %), Сполучених Штатів Америки - 4,7 млн. (12,7 %), Великобританії - 2,5 млн. (6,8 %) та Болгарії - 1,1 млн. доларів США (3,1 %).

Таблиця 3

Показники структури прямих іноземних інвестицій в економіку Полтавської області за весь період інвестування станом на 01.01.1998 року (в розрізі країн-інвесторів)

Країна	Питома вага (в %)
Італія	37,4
Кіпр	23,5
США	12,7
Великобританія	6,8
Болгарія	3,1
Інші	16,5

(Тут і далі використані матеріали управління економіки Полтавської облдержадміністрації).

Найбільший інтерес в іноземних інвесторів викликали такі галузі економіки Полтавщини, як машинобудування і металообробка - 16,0 млн. (43,3 % загальної суми інвестицій), харчова - 8,7 млн. (23,5 %), паливна промисловість - 6,2 млн. (16,6 %), внутрішня торгівля - 1,8 млн.доларів США (4,8 %).

Таблиця 4

Показники структури прямих іноземних інвестицій в економіку Полтавської області по галузях економіки за весь період інвестування станом на 01.01.1998 року

Галузь	Питома вага (в %)
Машинобудування і металообробка	43,3
Харчова промисловість	23,5
Паливна промисловість	16,6
Внутрішня торгівля	4,8
Інші	11,8

В 1997 році було проінвестовано 105 підприємств області, проте протягом року іноземні цінності були вилучені з 3 підприємств і станом на 01.01.1998 року кількість об'єктів дорівнювала 102, з яких 99 - спільні.

Інвестиції необхідні та важливі для розвитку народного господарства області. Так, підприємство "Полтаванафтогаз" і компанія Corpatsky Petroleum Corporation (США) займаються освоєнням та розробкою Рудівсько-Червонозаводського газоконденсатного родовища згідно договору про спільну інвестиційну діяльність; чеське АТ "Скларни Кавалієр" за договором купівлі - продажу пакету акцій ВАТ "Полтавський завод медичного скла" на протязі двох років повинно внести на розвиток підприємства 10 млн.дол. США у вигляді обладнання, валюти, інженерної діяльності, ремонтних робіт; Кременчуцький автомобільний завод та італійське АТ "Івеко" займаються виробництвом та збутом вантажних автомобілів ІВЕКО різних моделей і класів; предметом діяльності АТЗТ "Лубни-газсервіс", словацького ТОВ "Премагаз" та АТ "Кромшрьодер" (Німеччина) є виробництво газового обладнання для підприємств та приватного сектора, його реалізація і монтаж.

У промисловості області в 1997 році діяли 9 спільних підприємств, що становить 2,5% до загальної кількості підприємств. Спільні підприємства виробили 8,5% загального обсягу продукції в діючих цінах. Серед них: спільне підприємство "Полтавська газонафтова компанія", закрите акціонерне товариство з іноземними інвестиціями Р.Дж.Рейнолдс "Тобакко-Кременчук", закрите акціонерне товариство транснаціональна фінансово-промислова нафтова компанія "Укртатнафта", спільне українсько-бельгійське підприємство "Фобос - ЛТД", спільне підприємство "Дюпол", спільне підприємство "Кребо".

Аналіз інвестиційної діяльності свідчить про те, що Полтавщина залишається провабливим регіоном для іноземних інвесторів і в 1998 році. Область входить в першу десятку регіонів України за обсягами іноземних інвестицій, сукупні обсяги яких станом на 01.04.1998 року склали 40,3млн.дол.США. За І квартал поточного року зареєстровано 13 інвестицій на суму 3318,0 тис. дол.США, а також дві угоди про спільну інвестиційну діяльність за участю іноземного інвестора на суму 2200,0 тис.дол.США.

У цілому приріст іноземних інвестицій за І квартал 1998 року у порівнянні з відповідним періодом минулого року зріс в 4,1 рази.

Але, насамперед, слід зауважити, що останнім часом ми більше акцентуємо увагу на зовнішні інвестиції, забуваючи про головного інвестора країни - свого громадянина.

Дехто помилково стверджує, що варто створити адекватну світовим аналогам законодавчу базу, яка регулює інвестиційну діяльність, відразу ж іноземні інвестори "накидають" в Україну передовий досвід управління, технології та кредитні лінії, які й виведуть країну із прірви економічної кризи. При цьому не зовсім чітко усвідомлюється той момент, що намагання залучити якомога більший обсяг іноземних інвестицій у сучасну українську економіку може створити реальну загрозу для її економічної безпеки. Сьогодні не є таємницею, що зовнішньоекономічна діяльність перетворюється на об'єкт пильної уваги іноземних суб'єктів інвестиційної діяльності, включаючи несумлінних інвесторів та злочинні кола.

Найважливішим стимулом до іноземного інвестування в область (і в Україну в цілому) є те, що на сьогодні прибутковість інвестицій у нас значно вища, ніж на Заході. Чому? А тому, що інвестора в країну з нестабільною політичною і економічною ситуацією може залучити тільки надприбуток від вкладеного капіталу.

При цьому слід пам'ятати про те, що у розвинених країнах вільних інвестиційних ніш практично немає, тоді як у нас вони існують у багатьох галузях. Це своєрідний "клондайк" для західних першопрободців, і в цьому наша основна перевага.

Але досвід свідчить, що серйозний, або іншими словами, стратегічний інвестор з'являється на місцевому ринку не раніше ніж через 4-5 років після початку економічних реформ (зважаючи на те, як вони здійснюються). Варто також пам'ятати, що не всі інвестиції здійснюються заради благої економічної мети, а іноді для встановлення особистого контролю над інвестованим підприємством з подальшим його усуненням від конкурентної боротьби на світових ринках.

Окрім іноземні інвестори застосовують так званий метод "витискування" будь-якими способами максимального прибутку з підприємства - респієнта за короткий проміжок часу. Це призводить до зношеності основних фондів підприємства і втрати виробничої перспективи.

Деякі інвестори прагнуть розмістити на місцевому ринку небезпечні виробництва, заборонені у розвинених країнах.

Особливої уваги заслуговують також інвестиції із так званих офшорних зон, завдяки яким здійснюється "відмивання" коштів, зароблених від продажу вітчизняних сировинних ресурсів.

Формуючи сучасне економічне мислення, необхідно чітко усвідомити роль і місце іноземних інвестицій в подальшому реформуванні вітчизняної економіки.

Залучення іноземних інвестицій і створення спільних підприємств не є тим головним чинником, що здатний вивести країну з економічної кризи. Це не є панацеєю від усіх хвороб, якими уражена наша економіка.

Використання іноземного капіталу - неоднозначний за своїми майбутніми наслідками процес і потребує зваженого підходу, глибокого аналізу.

Бездіяльність, безвідповідальність та легковажність у цій справі можуть привести не тільки до краху окремої фірми або банкрутства окремого підприємства. Ціна такого ставлення може бути значно вищою - перетворення України у країну з колоніальним економічним статусом.

Якщо ж інвестування переслідує цілком благородну економічну мету - отримання прибутку, створення робочих місць, то для цього необхідно створювати сприятливий інвестиційний клімат, інвестиційну привабливість. Важливо подбати про ретельний відбір найбільш перспективних, пріоритетних інвестиційних проектів зі швидким оборотом капіталу. Інвестування повинно бути локальним, "точковим", але таким, щоб воно викликало перебудову всієї економічної системи у потрібному напрямі при строгому контролі з боку держави за використанням інвестицій та кредитних ресурсів (розпорощення коштів, криміналізація).

Поширеною формою залучення іноземних інвестицій є створення спільних підприємств (СП). СП - підприємства, що базуються на спільному капіталі вітчизняних суб'єктів господарювання та іноземних суб'єктів господарювання, а також на спільному управлінні і на спільному розподілі результатів діяльності і ризиків.

У плані можливого походження СП можна виділити наступні організаційно-інституційні форми:

- купівля закондорним інвестором частки власності діючого підприємства, пакету його акцій;
- заснування запікавленими сторонами нової підприємницької організації.

СП діє на території цілком конкретної країни, входить в загальну систему її національного господарського механізму та попадає під її юрисдикцію.

Статутний фонд СП - це його майнова основа. Він може бути утворений шляхом внесення різних внесків у вигляді коштів в національній валюті країни знаходження, у вільно конвертованій валюті, у вигляді майна, в т.ч. виробничої інфраструктури - будівель, споруд, обладнання, під'їзних шляхів, а також різних майнових прав на користування землею і природними ресурсами, на інтелектуальну власність, прогресивні технології.

СП суттєво відрізняються від інших форм зовнішньоекономічної діяльності, пов'язаних з експортно-імпортним обміном. Для СП притаманне глибоке в технологічному і організаційному плані міжнародне співробітництво. Така взаємодія розповсюджується, з одного боку, на всі фази виробничого циклу "наука-техніка-виробництво-збут", з другого - охоплює найбільш широкий набір методів маркетингу.

У Полтавській області станом на 01.01.1998 р. зареєстровано 101 підприємство, які мають іноземні інвестиції. З них 98 - спільні, 43,6 % від загальної кількості проінвестованих підприємств, займаються матеріальним виробництвом і на них припадає 89,9 5 іноземних капіталовкладень. Безумовно, їх кількість постійно коливається. Це залежить від багатьох чинників.

Найбільше суб'єктів господарювання, в які залучені інвестиції, знаходяться в м.Полтаві (30). На жаль, основний вид їхньої діяльності - торгівля, хоча інвестиції надійшли в 21 галузь економіки Полтавщини.

Пріоритетними галузями для інвестування залишаються харчова промисловість, машинобудування і металообробка, паливна промисловість та інші.

Узагальнюючи, слід зауважити, що інтерес іноземних інвесторів до Полтавщини не зменшується. Можливості нашого регіону в інвестуванні сьогодні використовуються не в повній мірі. І головною перешкодою у цьому залишається недосконалість

законодавчих та інших нормативних документів, громіздкість і складність адміністративно-організаційного механізму залучення іноземних інвестицій, руйнівна податкова система, відсутність працюючої системи страхування інвестицій.

Інвестиційний клімат є критерієм зрілості ринкових реформ, довіри світового співтовариства. Тому так важливо знайти такий економічний механізм, який би дозволив збалансувати норму прибутку і рівень ризику, стимулювати та гарантувати залучення іноземних інвестицій.

Пряме іноземне інвестування та створення спільних підприємств з 100 % іноземного капіталу позитивно впливають на формування економічного мислення з деяких причин:

- 1) Відкриття нових робочих місць забезпечує роботою та коштами для проживання робітників та членів їх сімей;
- 2) Відрахування в бюджет наповнює його доходну частину і сприяє фінансуванню соціальних програм та ін;
- 3) Сприяє розвитку соціальної інфраструктури в регіоні;
- 4) Сприяє передачі нових технологій, техніки, "ноу-хау";
- 5) Сприяє поповненню коштів вітчизняних підприємств;
- 6) Сприяє знайомству з культурою розвинутих ринкових демократичних країн.

1.2.3.2. Зовнішньоторговельні операції товарами і послугами

Зовнішньоторговельний оборот підприємств і організацій Полтавської області за 11 місяців 1997 року становив 645,4 млн. доларів США, в тому числі експорт - 351,5 млн., імпорту - 293,9 млн. При цьому загальний обсяг впав на 23,6 %, а обсяги експорту і імпорту зменшилися відповідно на 3,1 % та 39,0 % в порівнянні з відповідним періодом 1996 року.

Підприємства області здійснювали зовнішньоторговельні операції з партнерами 85 країн світу. Найбільш вагомими були експортні поставки в Російську Федерацію - 25,9 % до загального обсягу експорту по області, Польщу - 11,5 %, Австрію - 11,3 %, Білорусь - 10,1 %, Румунію - 4,6 %, Бельгію - 4,0 %, Болгарію - 3,3 %, Чехію - 3,2 %; переважаючи імпортні надходження були з Російської Федерації - 38,3 % до загального обсягу імпорту,

Сполучених Штатів Америки - 18,2 %, Німеччини - 6,9 %, Казахстану - 5,2 %, Італії - 3,8 % та Білорусії - 3,3 %.

У структурі експортних поставок найбільшу питому вагу займали мінеральні продукти (43,1 % від загального обсягу експорту області), з яких руда - 35,4 %, нафтопродукти - 7,4 % та засоби всіх видів транспорту - 19,7 %, де наземний транспорт, крім залізничного, становив - 14,0 %.

За рахунок поставок механічних і електричних машин та устаткування здійснено 9,3 % експорту області (з них механічних - 7,3 %, електричних - 2,0 %). Поставки продукції харчової промисловості становили 5,7 %, продукції тваринництва - 5,1 %, продуктів рослинного походження - 3,3 %, жирів і масел тваринного та рослинного походження - 3,0 %, неблагородних металів та виробів з них - 2,7 %, текстилю та текстильних виробів - 2,6 %.

Основа імпортних надходжень склали мінеральні продукти - 35,8 %, де паливо мінеральне, нафта та продукти її переробки - 35,5 %, механічні та електричні машини й устаткування - 30,9 %, при цьому механічні - 28,0 %, електричні - 2,9 %. Імпорт засобів всіх видів транспорту становив 6,6 %, продукції хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості - 5,6 %, неблагородних металів та виробів з них - 4,8 %, пластмаси та каучуку - 3,5 %, текстилю та текстильних виробів - 3,1 %.

Із загального обсягу товарів за умови товарообмінних (бартерних) операцій поставлено по експорту 11,7 %, по імпорту - 21,9 %.

Експортні поставки за цих умов здійснювалися в 21 країну світу, при цьому в найбільших розмірах в Російську Федерацію (69,3 % до загального обсягу бартеру по експорту) та Білорусь (15,1 %).

Серед товарів, що вивозилися підприємствами області по бартеру, переважаючими, як і в попередні періоди, були засоби наземного транспорту всіх видів - 54,7 %, електричні та механічні машини й устаткування - 19,7 %, нафтопродукти - 5,9 %, руда - 5,0 %, молочні продукти - 4,5 %.

Імпорт на умовах товарообміну здійснювався з 30 країн і переважно з Сполучених Штатів Америки (50,8 % до загального бартерного імпорту), Російської Федерації (38,1 %) та Білорусії (7,3 %). Серед товарів, що імпортувалися за цих умов до області, 75,0 % припадає на механічні та електричні машини й устаткування, 7,9 %

- на засоби наземного транспорту всіх видів, 5,6 % - на каучук та гумові вироби.

За 11 місяців 1997 року надійшло давальницької сировини на суму 9,3 млн. доларів США (3,2 % від загального обсягу імпорту області), експортовано продукції з неї на 13,7 млн. доларів (3,9 % від загального обсягу експорту). Відправлено з області давальницької сировини на суму 1,0 млн. доларів (0,3 %) і за цей же період імпортовано продукції на 0,3 млн. доларів (0,1 %). У структурі експорту давальницької сировини найбільша питома вага припадає на чорні метали - 58,8 % від загального її обсягу та шкіряну сировину - 21,7 %. Основними партнерами по переробці полтавської сировини були підприємства Молдови (58,7 % від загального обсягу давальницької сировини) та Чехії (19,7 %). В імпорті продукції з давальницької сировини, отриманої за цей період, більша питома вага припадає на гумові вироби - 35,6 %, механічні машини та устаткування - 30,3 %, жири і масла рослинного походження - 16,3 %. Надходження продукції з давальницької сировини здійснювалось з Білорусії (35,6 % від загального обсягу готової продукції), Польщі (34,2 %) та Російської Федерації (30,2 %).

Найбільші обсяги сировини в область надійшли з Італії (30,9 % від загального імпорту давальницької сировини), Німеччини (25,9 %), Данії (10,9 %), Туреччини (9,7 %), Нідерландів (8,1 %) та Російської Федерації (5,6 %).

Переважаючими були надходження таких груп товарів: хімічні штапельні волокна - 18,1 %, хімічні нитки - 13,8 %, шкіряна сировина - 11,2 %, інші готові текстильні вироби - 9,4 %.

Готовою продукцією відправлявся одяг і речі одягу текстильні (53,2 % від загального обсягу експорту давальницької продукції), взуття (21,5 %), нафтопродукти - 9,2 % та інше. А основними споживачами цієї продукції були Німеччина - 35,9 %, Італія - 22,4 %, Данія - 10,4 %, Молдова - 8,6 %.

Участь у зовнішньоекономічних операціях з товаром має такі наслідки:

1) Може формувати причетність до глобальної економічної діяльності (глобалізація діяльності фірми);

2) Зв'язки з розвинутими ринковими країнами дають економічні орієнтири (з країнами Центральної і Східної Європи - досвід ринкових перетворень, з країнами СНД та Балтії - можливість порівнювати темпи реформ);

3) З'являються нові робочі місця, зростають відрахування в бюджет;

4) Збагачується структура експорту, структура імпорту;

5) Залучення українських підприємств для роботи на давальницькій сировині дозволяє говорити про підхід до використання сучасного технологічного обладнання та кваліфікованої, але дешевої робочої сили в традиціях співпраці метрополії з колонією (головне - робоча сила, кваліфікована, але дешева);

6) Імпорт якісних товарів дає взірці для вивчення і наслідування, знайомить з асортиментною політикою як засобом конкурентної боротьби (навіть неякісні турецькі товари весь час завозять різні); неякісний товар знижує рівень потреб, формує неестетичний смак, особливо у молоді;

7) Факти завозу в інші області відходів (в тому числі токсичних) фірмами деяких розвинутих країн сприяють розумінню деяких сторін вад ринку.

У 1997 році підприємства Полтавської області здійснювали зовнішньоторговельні операції послугами з партнерами 68 країн світу (за 1996 рік - 75 країн).

Загальний торговельний оборот послуг за цей період склав 148,1 млн.доларів США (за 1996 рік - 138,2 млн. доларів США), в тому числі експорт - 128,3 млн. (за 1996 рік - 128,7 млн.), імпорт - 19,8 млн. (за 1996 рік - 9,5 млн.).

У взаємодіснах з країнами СНД та Балтії загальний оборот послуг дорівнював 127,6 млн.доларів США, при цьому експорт - 125,6 млн., імпорт - 2,0 млн., що зумовило позитивне saldo в розмірі 123,6 млн. доларів США.

З іншими країнами світу загальний оборот послуг становив 20,5 млн., з них експорт - 2,7 млн., імпорт - 17,8 млн., з від'ємним балансом - 15,1 млн. доларів США.

Підприємства та організації області надали всього зарубіжним партнерам 64 держав 32 види послуг і отримали 51 вид послуг від 36 країн.

Основу експорту склали транспортні послуги - 121,1 млн.доларів США, або 94,4 % від загального обсягу експорту послуг по області, в тому числі трубопровідного транспорту - 119,9 млн. доларів США (93,5 % від загального експорту) та ремонт основних фондів - 5,8 млн.доларів США, або 4,5 % експорту послуг по області.

У загальному обсязі імпорту послуг найбільша питома вага припадала на комерційні послуги - 4,1 млн.доларів США, або 20,5 % від обсягу імпорту по області, послуги в галузі права, бухгалтерського та управлінського консультування, інженерних та інших технічних галузях - 3,7 млн. (18,8 %), послуги в галузі добувної промисловості - 3,2 млн. (15,9 %), транспортні послуги - 2,4 млн. (12,2 %), послуги по оренді без оператора (експлуатаційний лізинг) - 1,6 млн. (8,1 %), послуги по монтажу та ремонту машин і обладнання - 1,4 млн. (6,9 %), будівельні - 1,1 млн. (5,6 %), послуги обчислювальної техніки - 1,0 млн. (4,9 %), послуги готелів та ресторанів - 0,6 млн. доларів США (3,1 %).

Зовнішньоторговельні операції з послугами надають можливість:

1. Запозичувати іноземний досвід організації праці в різних країнах і галузях діяльності.
2. Співставляти рівень оплати праці.
3. Знайомити з новими технологіями.
4. Взагалі знайомити з елементами ринкової культури.

1.2.3.3. Міжнародна технічна допомога

В умовах ринкових перетворень в Україні важливим є розв'язання проблеми адаптації соціального середовища до змін в економіці. Економічні реформи відбуваються в соціально обумовленому середовищі, від стану якого залежить їх кінцевий успіх. Ефективний розвиток системи ринкових відносин в економіці України в значній мірі пов'язаний із широким залученням іноземного капіталу.

В Україні діють ряд міжнародних фінансових організацій, головною метою яких є підготовка соціального середовища для подальшого співробітництва з економічно розвинутими країнами. До них відносяться Інститут Відкритого суспільства (Soros Foundation), Агенція Міжнародного розвитку США (USAID), фонди "Євразія", "Counterpart", ISAR, "Rule of Law", НОУ - ХАУ ФОНД та інші.

Реалізується програма Комісії Європейських співтовариств TEMPUS - TACIS.

У 1994 - 1996 р.р. Федеральний Уряд Німеччини виділив в

рамках своєї консультативної програми для підтримки трансформаційного процесу в Україні суму загальним обсягом в 83 млн.ДМ. Після Російської Федерації та Польщі Україні була надана третя за обсягом сума.

За своїм змістом допомога розподілялася за такими основними напрямками:

- консультування Уряду щодо макроекономічної стабілізації, створення правових рамкових умов для ринкових відносин, доповнюючі заходи соціального характеру;
- підтримка фінансового сектору шляхом розбудови комерційних банків і ощадних кас;
- підтримка підприємницького сектору шляхом здійснення кваліфікаційних заходів, консультування щодо підвищення ефективності роботи та умов заснування власних підприємств;
- консультування і сприяння розвитку двох відібраних регіонів.

У рамках програм міжнародні фонди надають гранти консалтинговим фірмам, навчальним закладам та іншим установам для виконання конкретних проектів.

Консалтингову допомогу підприємствам, установам та навчальним закладам Полтавської області надавали і надають фірми різних країн. Так, відома англійська фірма "Лейбрандс і Лейланд" провела аудиторську перевірку Полтавського регіонального управління "Приватбанку". У цілому, завдяки подібним перевіркам, "Приватбанк" першим з українських банків отримав міжнародний рейтинг. Завдяки постійній допомозі англійських спеціалістів "Приватбанк" лідирує в галузі впровадження новітніх банківських технологій.

Американська консалтингова фірма "Кемонікс" реалізовує проект "Українська аграрна товарна біржа". У рамках цього проекту Полтавська регіональна агропромислова біржа отримала комп'ютерну техніку, методичну допомогу. На її базі в 1996 році був проведений семінар для керівників та спеціалістів підприємств переважно агропромислового комплексу області з питань організації сучасної біржової торгівлі. В 1997 році керівники Полтавської універсальної агропромислової біржі та Полтавської регіональної агропромислової біржі взяли участь в нараді у Варшаві, присвяченій проблемам розвитку біржової діяльності в країнах Східної Європи.

З 1993 року реалізується канадська програма розвитку кредитних спілок в Україні. В Полтаві проведений семінар, створена і діє “Каса взаємодопомоги”.

У 1997 році німецька філія американської консалтингової фірми KPMFG провела семінар для спеціалістів комерційних банків (з запрошенням викладачів кооперативного інституту) з питань кредитування, розрахунків та ризиків у зовнішньоторговельних операціях.

У 1994 - 1996 р.р. німецькі консалтингові фірми “Даніель консалтинг”, “Карстен Тис маркетинг” спільно з Академією експорту землі Баден - Вюртемберг, Інститутом зерна у Потсдамі та створеним Українсько-німецьким центром підприємництва “Полтава” провели декілька циклів інтегрованих семінарів, робочих майстерень з питань розвитку підприємництва, особливо у галузях автосервісу і хлібопечення, а також технологій і обладнання з переробки зерна.

Ознайомлювальний семінар з працівниками харчової та харчосмакової промисловості провела Німецька Академія Менеджменту землі Нижня Саксонія (м.Целле) в 1996 році.

Взагалі, в цьому напрямку роботи переважає співпраця з німецькими державними органами та фірмами.

У зв'язку з заходами Уряду України щодо реформування економічно-суспільної системи та стабілізації економіки існує велика потреба в консультативних послугах та сильний інтерес в отриманні підтримки з боку Німеччини.

На 1997 р. виділено понад 30 млн.DM, які розподіляються таким чином:

Сфери консультаційної допомоги Україні в 1997 році	в тис. DM	в %
Консультавання Уряду та консультації з правових питань	6490	21,4
Підприємницький сектор	5423	17,8
Підготовка та підвищення кваліфікації в економіці		
Фінансовий сектор	4880	16,1
Сільське господарство	6251	20,6
Праця, соціальні питання	1840	6,1
Наукові дослідження	1600	5,3
Розбудова державного управління	1579	5,2
Екологія	1830	6,0
Загальна сума	499	1,6
	30392	100,0

За своїм змістом особливо важливими напрямками в 1997 році є:

- консультавання Уряду та Адміністрації Президента з питань економічної політики і права;
- надання підтримки у розвитку підприємницького сектора, насамперед у створенні приватних підприємницьких структур;
- підготовка та підвищення кваліфікації в економіці та фінансовому секторі;
- надання підтримки у розбудові системи державного управління.

Більша частина цих заходів спрямована на підтримку Уряду і створення надрегіональних організацій та інструментів. Додатково до цього надається підтримка двом регіонам сприяння, а саме значною мірою аграрно структурованій Полтавській області в Центральній Україні (біля 4,5 млн. DM) та сильно індустріалізованій Запорізькій області (біля 2,8 млн.DM).

Одним з найбільших проектів Програми “Трансформ” в області є “ПОЛАГРО”, який здійснює з 1995 року фірма ББЕ. Головною метою проекту є створення ефективної ринкової системи проходження сільськогосподарської продукції від виробника до споживача, яка забезпечуватиме:

- готовність до безперервних поставок;
- стабільний високий рівень якості продуктів;
- маркетингові заходи з підтримки роздрібної торгівлі;
- навчання співробітників;
- кредитну функцію.

На теперішньому етапі реалізації проекту було зареєстроване АТ “ПОЛАГРО”, до складу якого ввійшли 4 самостійних підприємства. Збут товарів здійснюється в 3 напрямках:

- оптова торгівля як систематична поставка товарів підприємствам роздрібної торгівлі, громадського харчування та ін.;
- ринок С + С, тобто торгівля зі складу шляхом самовивозу;
- власна мережа роздрібної торгівлі, тобто продаж продовольчих товарів кінцевому споживачу.

Концепція проекту базується на використанні західного НОУ - ХАУ в сфері розвитку сучасної системи оптової і роздрібної торгівлі продовольчими товарами, на досвіді його практичного застосування в окремих країнах Східної Європи.

Це дасть можливість обмежити імпорт низькосортних товарів та прискорити розвиток національних виробників продовольства.

Важливим проектом, який здійснює фірма РЕМ є “Консультавання будівельних підприємств Полтавської області”.

Основні компоненти консультаційного проекту охоплюють розробку концепцій реструктуризації та організаційної структури для кожного підприємства та супроводжуюче консультування при їх реалізації.

На дотеперішньому етапі реалізації проекту були розроблені пропозиції щодо поліпшення становища в комерційній та технічній сферах підприємства, а також надана підтримка їх втіленню в життя. Так, наприклад, були здійснені заходи щодо поліпшення обліку, складання кошторисів, вільної калькуляції пропонованих цін. В технічній сфері в центрі уваги були запровадження технологій сухого будівництва, а також покращення якості інтер'єру та виробництва цегли.

У зростаючій мірі приділяється також увага плануванню будівельних робіт. Для досягнення широкого ефекту мультиплікації досягнутих результатів було вирішено проводити роботу з громадськістю, погоджену з установою, відповідальною за проект. Окрім цього посилюється сприяння та ініціювання контактів з

іноземними пропонувачами товарів для будівельного сектору та сектору будівельних матеріалів.

На протязі 4-х років здійснюється проект: “Надання сприяння розвитку системи аграрної фахової освіти, створення консультаційних центрів”.

На основі німецької дуальної системи освіти та у співробітництві з навчальними закладами DEVLA в Німеччині цей проект має на меті адаптацію практичної фахової освіти в деяких відібраних аграрних фахових школах та системі підвищення кваліфікації фахівців сільськогосподарських підприємств до ринкових та екологічних вимог. Водночас відібрані фахові школи виступають як опорні пункти для навчання та консультування керівників сільськогосподарських підприємств у відповідних регіонах.

Ці навчально-кваліфікаційні заходи сприяють переходу сільського господарства України до ринкового стилю роботи та здобуттю ним міжнародної конкурентоспроможності.

Проектом передбачено:

- переробка навчальних планів та планів щодо розподілу матеріалу в аграрних фахових школах в Хоролі, Василівці та Маслівці; впровадження фахово-практичної форми навчання у вигляді практики в навчальних підприємствах;
- розробка навчальних планів, навчальних матеріалів та семінарів для викладачів аграрно-економічних дисциплін, як то: аграрний менеджмент, маркетинг, рослинництво, аграрна техніка, у співробітництві з Немішаєвським навчально - методичним центром;
- впровадження навчальних планів та матеріалів в наступних 60 аграрних фахових школах;
- підвищення кваліфікації фахівців аграрних підприємств щодо кваліфікованої експлуатації сучасної техніки в новостворених Центрах підвищення кваліфікації аграрників при вищих фахових школах в Хоролі та Баліні.
- надання підтримки діяльності (консультативні послуги німецьким аграрним фірмам та аграрним колективним і приватним підприємствам) Полтавського аграрного консультаційного центру.

Фірмою РЕМ здійснюється проект: “Консультавання

підприємств по ремонту сільськогосподарської техніки в Полтавській області”.

За допомогою цілеспрямованих консультаційних заходів, а також шляхом ініціювання відповідних заходів щодо підготовки та підвищення кваліфікації фахівців має бути посилена конкурентоспроможність відібраних підприємств по ремонту сільськогосподарської техніки. Консультаційні заходи концентруються значною мірою на шести ремонтних підприємствах.

Основна мета консультативних заходів:

- Звуження цільової групи до підприємств з високим потенціалом у фаховому та підприємницькому відношенні.
- Оптимізація використання ресурсів шляхом концентрації на перспективних підприємствах та секторах підприємств.
- Детальна та зорієнтована на цільову групу розробка концепції діяльності підприємств з центром уваги на можливостях диверсифікації, ринках, ринкових потенціалах, завоюванні ринків, збуті, реструктуризації, витратах.
- Цілеспрямована ідентифікація потенційних партнерів для співробітництва, надання сприяння встановленню коопераційних зв'язків з відповідними видами діяльності в Німеччині та за кордоном. Тут в центрі уваги знаходяться інтенсивна підготовка обох сторін щодо взаємних очікувань, рамок умов, передумов, шансів, ризиків. Залучення місцевих установ сприяння розвитку економіки сприяє довготривалості опікування.

Крім консультативної допомоги фірма вирішила ряд практичних завдань для підприємств галузі:

- створена ремонтна база для сільгосптехніки виробництва колишньої НДР, виробництво та відновлення запчастин до неї;
- за сприянням фірми в райони області поставлена зернозбиральна техніка, що успішно зарекомендувала себе на ланах Полтавщини;
- в Гадячі створена станція по сервісному обслуговуванню та ремонту зарубіжних легкових автомобілів. Такий же проект завершується в м.Лубнах, причому фінансується за рахунок кредиту німецько-українського фонду підтримки малого і середнього бізнесу.

Реалізується проект: “Консультавання з питань приватизації в Полтавській області”.

Проект має на меті створення підприємств ринкового типу шляхом здійснення модельної реструктуризації та приватизації. Ці підприємства мають бути конкурентоспроможними, а також отримати доступ до міжнародних ринків і тим самим добитися сигнального ефекту.

Основні компоненти цього консультаційного проекту включають в себе:

- участь в розробці регіональної програми приватизації на основі приватизаційної програми на 1997 р., а також законопроекту про Фонд держмайна та його регіональні відділення;
- створення банку даних щодо приватизаційної документації, контролю договорів та розподілу часток;
- розробка документації щодо стратегії підприємств.
- реструктуризація шонайменше трьох підприємств харчової примисловості, маркетинг інвесторів.
- проведення семінарів для менеджерів по темі “Приватизація”.

Здійснюється проект: “Надання підтримки у реформуванні кадастрової справи - аспект навчання фахівців”.

Цим проектом надається підтримка створенню сучасних кадастрів нерухомості в Україні для підготовки законів про приватизацію землі.

У центрі уваги роботи над проектом знаходиться підготовка фахівців з питань геодезії та кадастрів, а також впровадження сучасної комп'ютеризованої землемірної техніки. Водночас викладачі та фахівці, що пройшли курс навчання, виступають у якості мультіплікаторів для викладачів та студентів інших навчальних закладів, а також колег з проектних інститутів. Проектом передбачено такі заходи:

- Оснащення проектних інститутів сучасною технікою, як то: електронними тахіметрами, географічними інформаційними системами (GIS).

● Здійснення навчальних блоків з теоретичною частиною та практичним тренуванням щодо землемірних робіт; обробка даних в системі CAD.

● Навчальні курси на GIS - станціях для мультиплікаторів.

● Розробка навчальних планів та матеріалів українською мовою для фахової області "Землемірство і кадастрова справа".

При підтримці німецької сторони створена Полтавська асоціація регіонального розвитку (ПОЛАРР), головними напрямками якої є всебічне сприяння процесам регіонального розвитку. За участю Асоціації в вересні організовані кооперативні ініціативи полтавських фірм з польськими та французькими фірмами. Годжена також співпраця з Бюро делегата німецької економіки, створеного в м. Києві.

Щодо консультативної діяльності фірми "SEKO", то слід тити, що з її допомогою регулярно організовуються пильгові і підприємств швейної та текстильної галузі на міжнародному рівні. Результатом цих заходів стало проведення презентації в країнах заходу, підписання ряду договорів на поставку тканин за кордон, а також про роботу наших підприємств на ах давальницької сировини. Це підприємства міст Полтави, Івчука, Кобеляк.

Заслужовують на увагу наміри представників Спільної міжрайонської товариства Німеччини в галузі сільськогосподарства. Основна мета - створення кооперативних спілок на колективних сільськогосподарських підприємств та лексного підходу до організації їх виробничої діяльності. І це важливо для Полтавської області з її могутнім сільськогосподарським потенціалом.

На 1998 рік за попередніми домовленостями залишається 4 сги, це:

- будівельний проект;
- проект післяприватизаційної підтримки підприємств області;
- проект консультування підприємств швейної галузі;
- підтримка малого та середнього бізнесу регіону.

Важливим кроком подальшого співробітництва є здійснення ступінь по створенню Німецько-Українського фонду (НУФ) для ліквідації ситуації з фінансуванням малих і середніх підприємств ініціативи, капітал якого складатиме 10 млн.DM.

Проект переслідує декілька цілей:

- надання кредитних коштів для малих і середніх підприємств;
- надання технічної підтримки комерційним банкам України стосовно сприяння розвитку зазначених цільових груп;
- створення довготривалого механізму фінансування у формі НУФ як майна особливого роду, що має функціонувати як "вічний" револьверний фонд.

Цільовими групами програми є з одного боку малі та середні підприємства України, а з іншого - зацікавлені комерційні банки, які на основі відповідного консультування мають отримати відповідні кваліфікаційні параметри, необхідні для фінансування малих і середніх підприємств, та підготуватися до виконання цього завдання.

Суть цього проекту полягає в тому, щоб не надати тому чи іншому малому підприємству одноразовий пильговий кредит, а в тому, щоб зробити таким підприємствам можливим тривалий доступ до банківської системи. Тому консультативні заходи здійснюються саме на рівні комерційних банків, які мають бути підготовлені до роботи цільовою групою, та мають отримати відповідний технічний кваліфікаційний статус.

Таким чином, міжнародна технічна допомога Україні, зокрема Полтавській області, важлива складова процесу реформування, стабілізації та розвитку економіки країни.

1.2.3.4. Проблеми взаємодії вітчизняних менеджерів із західними партнерами в контексті формування ринкового мислення та особистості інвестора

Досвід створення і функціонування спільних підприємств в країнах Центральної і Східної Європи. Співдружності Незалежних Держав і безпосередньо в Україні дозволяє окреслити деякі проблеми, пов'язані з формуванням у вітчизняних менеджерів нового ринкового економічного мислення. В матеріалах ООН відзначено, що, по-перше, враховуючи велику кількість створених спільних підприємств, зростає потреба в кваліфікованих менеджерах взагалі; по-друге, постає проблема злиття різних культур управління в єдину ефективну організацію бізнесу (з кн.: Совершенствование

управління власними підприємствами Восток-Запад. Справочник для менеджерів стран, находящихся на переходном этапе - Организация Объединенных Наций, Нью-Йорк, 1993). Деякі відмінності в системах цінностей менеджерів Сходу і Заходу наведені в таблиці 5 (див. нижче).

В "Основних висновках робочої наради з управління спільними підприємствами Схід-Захід" /Відень, 24 травня 1991 року/ відмічено, що східноєвропейські партнери мало турбуються про інтереси підприємства, їх турбують більше проблеми сьогодення, вони не бажають брати на себе ініціативу, приймати рішення, шукати вихід із складних ситуацій, їм притаманний авторитарний стиль керівництва, вони не впевнені в своєму професійному майбутньому. Разом з тим західні партнери не розуміють їх проблем. Відмінності в культурі управління пояснюються тим, що формування менеджерів проходило в умовах двох принципово різних економічних систем.

До особистих якостей ідеального менеджера належать: здатність вести за собою людей, ризикувати, приймати рішення, вміння спілкуватися з людьми, підбирати кадри для роботи в колективі.

До професійних навичок ідеального менеджера віднесено вміння вирішувати основні проблеми, пов'язані з конкурентоздатністю компанії та перспективами її виживання, включаючи ліквідність, занадто роздуті штати, надмірну диверсифікацію, загрозу для зовнішніх ринків компанії та загострення конкуренції на внутрішніх ринках. В "Основних висновках робочої наради з управління спільними підприємствами Схід-Захід" /Рим, 8 липня 1992 року/ вказане розуміння необхідності при підготовці кадрів управлінців звернути увагу на структурну перебудову, оцінку вартості фондів /капіталу/, організацію бухгалтерського обліку, налагодження маркетингу, управління якістю.

Таблиця 5.
Відмінності в системах цінностей менеджери Сходу і Заходу

	Захід	Схід
Що має значення	Матеріальні блага, неформальний підхід і компетентність	Зрівняльний підхід, формальна сторона, ранг і статус
Що виділяється в мотивації	Індивідуалізм	Колективізм
Освіта як інвестиція	Розвиток особистості, успіх	Престиж
Відношення до конфліктів	Вміння направити творчу енергію на їх вирішення	Прагнення їх уникнути
Підхід до випуску продукції	Якість, збут, маркетинг	Виробництво, кількість
Зв'язок у системі управління	Горизонтальний, вертикальний, відкритий, сітковий	Вертикальний, закритий
Відповідальність, ризик	Готовність йти на ризик	Прагнення їх уникнути

Джерело: J. Prokopenko. "Human Resources Management in Economies in Transition: The East European Case".
MAN DEV/66. ILO. 1992.

Сформульована проблема типу менеджера, необхідного для все більше створюваних (замість посередницьких або торгових компаній, орієнтованих на східноєвропейський ринок) великих виробничих підприємств, що включаються в транснаціональну виробничу мережу і виробляють товари для західних ринків. Тобто потрібний менеджер, що виконує більш складні функції управління і організує роботу за західними стандартами якості продукції і охорони праці.

Часто відмічається відсутність мотивації та песимізм у вітчизняних керівників, які бояться втратити свою колишню роль на підприємстві.

Розв'язання зазначених проблем за своєю масштабністю виходить на одну з перших позицій в процесі ринкової трансформації

економіки України. Так, ринкові перетворення та інноваційно-структурна перебудова народного господарства потребують відповідних обсягів інвестування. Процес прийняття рішень про інвестування конкретних проектів передбачає наявність обґрунтованих альтернативних пропозицій висококваліфікованих спеціалістів, які базуються на сформованому ринковому підході до вирішення вказаної проблеми. Об'єктивність розрахунків та висновків спеціалістів в значній мірі залежить від рівня їх соціальної зрілості, сформованості світоглядної особистості. В реальній практиці взаємодії вітчизняних керівників з західними партнерами досягається взаємовплив вітчизняного та міжнародного досвіду на розвиток економічного мислення, бо процеси інтеграції України в світову економічну систему відповідають сучасній тенденції глобалізації діяльності підприємств.

Важливим аспектом цієї проблеми є взаємодія керівників та викладачів закладів освіти, які є тими мультиплікаторами, що усвідомлено розповсюджують знання про ринкову економіку серед широкого загалу населення.

Вивчення досвіду розвинутих країн дає можливість критично оцінити наявні вітчизняні методи навчання і, якщо доцільно, збагатити їх. Так, перебування в інтерактивному навчальному центрі Нью-Йоркської фондової біржі показало, що необхідно акцентувати увагу на різноманітні технічні засоби, які сприяють отриманню необхідної інформації майже через всі органи чуттів. Важливим є індивідуалізація роботи студентів, збільшення питомої ваги практичних занять, самостійної роботи з використанням високих інформаційних технологій, особливо з глобальною мережею INTERNET. Цікавим в теоретичному і практичному аспектах є осмислення і застосування моделі доставленого навчання, яка сформувалась в США і є розвитком вже як 10 років застосованої в цій країні моделі дистанційного навчання. Передумовами виникнення моделі доставленого навчання є інформатизація суспільства, прагматизм у використанні часу, система розселення, наявність кадрів викладачів, здатних працювати в режимі інтерактивного обміну інформацією зі студентами та ін. На наш погляд, вітчизняний та зарубіжний досвід навчання дає можливість визначити ефективні методичні підходи до формування ринкового мислення, особистості інвестора. Оперативно вирішити ці проблеми

в межах Полтавської області можливо, зокрема, на базі структур післядипломної освіти Полтавського кооперативного інституту.

Підсумовуючи аналітичні матеріали можна сказати, що ринкові перетворення в Україні передбачають одночасне протікання процесів законотворчості, реформування економічних відносин, створення ринкової інфраструктури, демократизації суспільства. Ефективність реформ в значній мірі залежить від сформованості в суспільстві адекватного економічного мислення.

Важливою складовою ринкових відносин є відносини власності. Законодавче закріплення права різних форм власності, включаючи приватну, створює передумови для формування змішаної економіки, різноманітних інституцій та організаційно-господарчих форм, які складають ринкову інфраструктуру.

В економічній практиці об'єкти ринкової інфраструктури, з притаманними їм механізмами господарювання, здійснюють безпосередній вплив на особистість спеціаліста, керівника та інших причетних до їх діяльності осіб.

У процесі аналізу можна виділити вітчизняний та міжнародний вплив на розвиток економічного мислення, які в реальній практиці не тільки співпрацюють, але і перетинаються, бо процеси інтеграції України в світову економічну систему відповідають сучасній тенденції глобалізації діяльності підприємств.

Вітчизняний вплив має як історичний, так і сучасний момент. Тк, наприклад, перша товарна біржа в Україні, тобто суто ринковий механізм, була заснована 200 років тому. Кінець 19 та початок 20 століття характеризуються наявністю великої кількості елементів ринкової інфраструктури. Відновлення різноманітних організаційно-правових форм в останні роки має свою специфіку через суттєвий розрив у часі. Сучасний стан інфраструктури в ринкових країнах характеризується якісно вищим рівнем розвитку. Тому позитивно слід оцінювати можливість засвоєння міжнародного досвіду, який додатково впливає на формування економічного мислення в Україні.

Нами виділені три основні напрямки міжнародного впливу через здійснення:

- прямих іноземних інвестицій;
- зовнішньоторговельних операцій товарами і послугами;
- міжнародну технічну допомогу.

Важливим є розв'язання проблеми адаптації соціального

середовища до змін в економіці, залучення іноземного капіталу, співробітництва з економічно розвинутими країнами.

Оцінюючи ефективність німецької консультативної допомоги, ми виходимо з розуміння її як складової більш широкого процесу виходу на ринок України, тобто: консультативна допомога - кредити - інвестиції.

На наш погляд, завдяки німецькій консультативній допомозі у досить великої кількості керівників і спеціалістів підприємств, які були задіяні у програмі "Трансформ", викладачів - мультимплікаторів вищих закладів освіти сформоване в основному сучасне економічне мислення. Крім цього, можна казати про значно більшу кількість громадян України, які позитивно реагують на розширення міжнародного впливу. Незаперечним фактом є зростання іноземних інвестицій в економіку Полтавської області. Тобто іноземні партнери реагують на позитивний інвестиційний клімат в межах Полтавщини, бажання і готовність керівників і спеціалістів працювати з іноземними інвесторами.

Разом з тим, як зазначено вище, основними інвесторами є фірми Італії, Кіпру, США, Великобританії та Болгарії. Тобто плоди міжнародної консультативної допомоги, в тому числі, на наш погляд, і програми "Трансформ", пожинають фірми інших держав, а не Німеччини. На наш погляд, слід активізувати діяльність Німецько-Українського фонду, який створений для підтримки проєктів програми "Трансформ", а надалі рішучіше переходити до прямого інвестування в економіку Полтавщини.

В процесі співробітництва виникають проблеми взаємодії вітчизняних менеджерів з західними партнерами. По-перше, зростає потреба в кваліфікованих менеджерах взагалі. По-друге, постає потреба злиття різних культур управління в єдину ефективну організацію бізнесу. Оперативно вирішити ці проблеми в межах Полтавської області можливо, як було вказано, на базі структур післядипломної освіти Полтавського кооперативного інституту.

Розділ 2. АНАЛІЗ РОЛІ ІНОЗЕМНИХ ТА СТВОРЕНИХ З ІНОЗЕМНОЮ УЧАСТЮ ІНСТИТУЦІЙ У ФОРМУВАННІ СУЧАСНОГО ЕКОНОМІЧНОГО МИСЛЕННЯ В УКРАЇНІ.

2.1. Використання методики фокус-групи для дослідження основних чинників сучасного економічного мислення.

2.1.1/Процедура підготовки та проведення фокус-групи.

Фокус-група - один із якісних методів соціально-психологічного дослідження, який є груповим фокусованим інтерв'ю. Цей метод здійснюється в формі групової дискусії, він спрямований на отримання від її учасників "суб'єктивної інформації" про те, як вони сприймають різні види практичної діяльності та продукти цієї діяльності. Дана "суб'єктивна інформація" є одною із форм зворотнього зв'язку. Вона надає можливість організаторам практичної діяльності побачити останню очима експертів, що допомагає прийняттю адекватних рішень щодо її реалізації.

Метод фокус-груп використовується як в маркетингу, так і в інших областях, таких, як соціальні дослідження, освіта, психологічна експертиза різних соціальних програм. У зв'язку з цим, ми вважали доцільним використання методу фокус-групи для дослідження факторів, які впливають на формування та прояви економічного мислення людини в соціальному середовищі.

Фокус-група проводилась в залі засідань Полтавської обласної держадміністрації 29 квітня о 16 години.

Приміщення, в якому проводилась фокус-група, було досить просторим. Учасники могли бачити один одного і модератора, кожен працював за окремим столом, які були розташовані у формі кола.

Фокус-група проходила протягом двох годин.

У фокус-групі використовувався відеозапис. Було застосовано два варіанти відеозапису: з нерухомою та з рухомою камерою.

Учасники фокус-групи були попереджені про те, що опитування проводиться із застосуванням аудіо та відеозапису.

У кожного учасника був папір та олівець.

При підборі учасників фокус-групи був застосований найбільш

поширений засіб рекрутування - "снігова куля". Він передбачає пошук респондентів з необхідними характеристиками за допомогою власних "резидентів" в різних професійних колах та сферах діяльності. Критерієм відбору учасників були такі фактори: спрямованість на підприємницьку діяльність; наявність власного досвіду підприємницької діяльності; ведення підприємницької діяльності в одному регіоні, досвід роботи з іноземними інституціями.

За допомогою рекрутування була створена змішана група із 6 учасників (п'ять чоловіків та одна жінка). Учасники фокус-групи не були знайомі ні з модератором, ні з його співпрацівниками. Вони раніш не брали участі у фокус-групах.

Модератором фокус-групи була Мірошник О.Г., співпрацівником Устименко Т. А. Обидві мали досвід проведення групових дискусій під час організації соціально-психологічних досліджень.

Сценарій роботи фокус-групи був розроблений з врахуванням мети та завдань дослідження.

Топік-гайд складався з 4-ох основних тем, які були надані для обговорення учасникам фокус-групи.

1. Суть економічного мислення, його основні джерела та показники.
2. Роль освіти у формуванні економічного мислення на Україні.
3. Значення іноземних інституцій у формуванні сучасного економічного мислення в Україні.
4. Мотиви економічної діяльності.

Кожна тема розкривалась модератором за допомогою питань, що пропонувались учасникам фокус-групи для обговорення.

На початку зустрічі модератор пояснив учасникам групи її завдання і цілі, ознайомив учасників один з одним. Потім учасникам були запропоновані для обговорення названі вище теми.

Після закінчення обговорення кожної теми, модератор уточнював висловлені точки зору і оголошував нову тему для обговорення. Завершуюча фаза фокус-групи містила коротке підведення підсумків роботи без будь-якої оцінки її учасників.

Група експертів:

- Крюков Анатолій Володимирович - заступник директора НВО "Промелектроніка"
- Клец Михайло Володимирович - менеджер ПП "Оскар"
- Мурашко Ігор Анатолійович - директор СП "Укрдіамант"
- Кузнецов Михайло Якович - комерційний директор ПП "Оскар"
- Лебедик Ольга Миколаївна - студентка 2-го курсу товарознавчого факультету Полтавського кооперативного інституту
- Зелюк Станіслав Володимирович - регіональний менеджер представництва в Україні іноземної фірми "WRIGLEY"

Група науковців:

- Лебедик Микола Петрович, кандидат педагогічних наук, (науковий керівник теми)
- Мірошник Олена Георгіївна, кандидат психологічних наук (модератор групи)
- Устименко Тетяна Анатоліївна, кандидат психологічних наук
- Моргул Володимир Федорович, кандидат психологічних наук
- Скляр Георгій Павлович, кандидат економічних наук

Стенограма фокус-групи.

Спочатку запитання ставить модератор групи - Мірошник О.Г. Завданням учасників робота велась російською мовою, яка нижче наведена в оригіналі):

1. Какие ассоциации возникают у вас при восприятии экономического мышления?

Зелюк С.В. Экономическое мышление - это умение человека в любой ситуации, в которой он находится, и определить для себя пути развития группы, в которой он находится или, может быть, которой руководит.

В целом, экономическое мышление - это развитие человека, в связи с определенной социальной структурой.

Лебедик О.Н. Вложить деньги так, чтобы они приносили деньги.

Кузнецов М.Я. Помимо того, что вложить деньги, еще нужно продумать 1000 ходов, и в этом суть экономического мышления..

Мурашко И.А. Экономическое мышление - получать выгоды из любого принимаемого решения.

Клец М.В. Надо уметь зарабатывать деньги, давать людям возможность их зарабатывать. Чтобы вокруг человека была благоприятная обстановка для зарабатывания денег.

Крюков А.В. Это активное мышление, позиция направленная на то, чтобы давать отчет о своих действиях в своей жизни, в том положении, в котором ты находишься, и чтобы улучшить своё положение и тех людей, которые находятся в твоей социальной группе. Это противоположность пассивному мышлению. Чаще люди находятся в состоянии ожидания, что что-то изменится к лучшему, а экономическое мышление совсем противоположное - нужно быть прежде всего активным.

Вопрос 2. Как вы оцениваете качество этого мышления с точки зрения активности и пассивности. Это качество мышления или это атрибут ситуации, в которую попадает человек и которая стимулирует это мышление?

Зелюк С.В. У каждого человека это индивидуально. У одного - это зависит от определённых условий, в которые попадает человек, и стоит вопрос выживания вообще - это заставляет его активно думать, предпринимать какие-то попытки. Другой человек - попадает в струю, он попал в систему, где все думают активно, поступают активно, просто, они по-другому не могут.

Лебедик О.Н. Нужно ориентироваться по ситуации и по делам окружающих людей, которые вокруг тебя и делают, в связи с этим, выводы.

Кузнецов М.Я. Это сама жизнь человека. Он попадает в любую обстановку и должен найти выход. Только в человеке это заключается. Нужно брать то, что валется у тебя под ногами - а мы не хотим.

Мурашко И.А. Экономическое мышление прежде всего определяется внешней средой. Атрибутами современного экономического мышления является рыночная среда.

Клец М.В. Думать надо всегда и везде. По мере возможности более сильно, когда заставляет жизнь, а так надо думать всегда.

Крюков А.В. Фактор - традиции исторического общества. Сравнивая нашу страну с США мы видим, что там люди с детства выросли с экономическим мышлением. Нашим людям нужно всё объяснять. Не все могут биться головой об стенку и пробивать её. Другие увидят пролом и сами начнут экономически мыслить.

Вопрос 2.1. Обязательны ли рыночные отношения для наличия экономического мышления?

Крюков А.В. Это зависит от человека - независимо от общества, в котором он находится.

Вопрос 3. Какими качествами обладает человек с развитым экономическим мышлением?

Зелюк С.В. Способность к самообразованию и саморазвитию. Человек может проанализировать своё нынешнее состояние и сделать из этого определённые выводы, т.е. наметить те шаги для дальнейшего развития. Я считаю, что тогда он способен экономически мыслить.

Лебедик О.Н. Человек должен быть коммуникабельным, всесторонне развитым и должен из любой ситуации найти выход, наиболее достойный для этого человека.

Кузнецов М.Я. Чем больше делаешь, тем больше хочешь.

Мурашко И.А. Прежде всего, самым главным качеством человека, который обладает экономическим мышлением, является результативность. Он получает результат - это внешне очень заметно.

Клец М.В. Предпринимчивость, коммуникабельность, уметь находить правильное решение в ситуации, выходить из неё.

Крюков А.В. Возможность провести анализ ситуации, наметить пути решения и добиться цели. Если человек может реализовать себя - значит функции экономического мышления правильные.

Вопрос 4. Стоит ли обращать внимание на то, какими психологическими путями достигается результат?

Зелюк С.В. Достижение результата в своей деятельности это безусловный компонент, атрибут экономического мышления. Без этого ни о каком экономическом мышлении не может быть и речи. Но для того, чтобы достигать другие результаты, ещё более высокие, нужно проанализировать, как ты достиг предыдущего результата, нужно уметь анализировать свою деятельность. Это умеют делать не все.

Вопрос 5. По каким показателям вы можете судить о работе человека, занимающегося предпринимательской деятельностью или работающего в совместном предприятии. О том, что у него развитое экономическое мышление? Как отличить профессионала от дилетанта?

Зелюк С.В. Это достижение определенного результата. Конечный результат - это то, по чему можно оценить, может ли человек делать бизнес, экономически мыслить или не может. Кроме самого результата необходимо ещё оценить, какими способами, какими методами достигнут этот результат. Способы достижения - бывают разными: либо какой-то обман, какое-то воровство, а результат может быть один. Если человек достиг результат своим честным трудом, своим коллективом, тогда - это действительно экономическое мышление.

Лебедик О.Н. Если человек может принести прибыль не только себе, но и своему предприятию, и у него дружный коллектив, работа ладится, всё на высшем уровне, то этот человек не только экономически, но и всесторонне развит.

Кузнецов М.Я. Нужно познакомиться с человеком, а потом прийти к нему через месяц - будет всё видно. Прежде всего, это порядочность, стараться чтобы не было никаких проблем.

Мурашко И.А. Есть самый важный показатель экономического мышления в бизнесе - это рентабельность на собственный капитал. Если такая рентабельность есть, то она определяет уровень

экономического мышления.

Клец М.В. Экономические качества и общечеловеческие качества они связаны.

Крюков А.В. Важно знать, что человек делает со своими деньгами. Как он их зарабатывает, тоже немаловажный вопрос. Но как он ими распоряжается - важнее. Или он их тратит на себя, или в целях обогащения всего предприятия. Человек, когда мыслит вперёд, то вызывает доверие. Если человек сидит на одном месте и крутит деньгами, то с такими людьми сложно работать.

Вопрос 6. Что препятствует формированию современного экономического мышления у каждого гражданина нашей страны, либо у человека, который желал бы заниматься предпринимательством?

Зелюк С.В. В нашем обществе много факторов, которые мешают человеку реализовать себя в экономическом плане. До недавнего времени (при режиме советской власти) тяжело было предпринимать попытки создания своего дела. Всё это было чётко регламентировано, т.е. ты должен делать так и не иначе. Поэтому какая-то закомплексованность с того времени осталось у части людей, и та ситуация, в которой сейчас многие находятся. Эта полунцифета заставляет людей предпринимать другие попытки, попытки выживать.

Всё зависит от конкретного человека, у каждого свои индивидуальные особенности. Один человек может самостоятельно мыслить, принимать решения, другому человеку это просто не дано. Если человек лидер, он может развиваться, он может мыслить, принимать решения. Если человек привык, что им кто-нибудь руководит, ему тяжело.

Лебедик О.Н. Чтобы у нас в Украине формировалось экономическое мышление, его надо развивать с младенческого возраста. Уже в садике нужно разговаривать об экономике нашей страны, подсказывать как лучше в будущем выбрать себе профессию. Надо обращать внимание на стабильность нашего государства. У нас сейчас экономический кризис и трудно выживать как бизнесменам, так и бюджетным организациям. И, конечно, у

моего поколения будет всё нормально с экономическим мышлением.

Кузнецов М.Я. Много зависит от родителей: оттуда всё берётся. Прежде всего нужно быть лидером. Во-вторых нужен начальный капитал, т.к. какой бы ты умный ни был, нужно искать спонсора, который тебя поддержит, иначе всё обречено, тем более с нашей налоговой системой. Тут ты никуда не денешься.

Мурашко И.А. Что мешает формированию экономического мышления? Я бы выделил два фактора:

1. Первый фактор - это отсутствие необходимой инфраструктуры для получения экономического мышления.
2. Второй фактор - это существующий менталитет личности, который у нас сложился за время прошлой жизни.

Эти два фактора мешают развиваться экономическому мышлению на сегодняшний день. Мне трудно сказать, кто сегодня может формировать экономическое мышление у учащейся молодежи. Я знаю сегодня единицы таких заведений, которые могут формировать экономическое мышление. Знания, которые дают сегодня нашим студентам, это не экономическое мышление.

Клец М.В. Нежелание некоторых людей подниматься на более высокий уровень, самообразовываться. Если человек сам не захочет, то его и жизнь не заставит экономически мыслить. Если его устраивает положение, которое он сейчас занимает, то насильно его не заставишь думать по-другому.

Крюков А.В. Тут правильно сказали о влиянии советских времён на наше воспитание. Отсутствие должного экономического образования ещё в школе. Не все могут получить экономическое образование, но экономически мыслить должен каждый на своём уровне. Всё взаимосвязано: каждый поднимается постепенно лично сам. Это со временем произведёт изменение экономической ситуации, благодаря развитию каждой личности в отдельности.

Вопрос 7. Образование и экономическое мышление. Роль образования в развитии экономического мышления. Какова роль образования в становлении и развитии экономического мышления?

Зелюк С.В. Роль образования здесь очень высокая. Без

образования вообще и образования специального человеку трудно решать любые вопросы, тем более вопросы связанные с экономикой. Для этого нужна какая-то "подстилающая база", то что у нас в вузах называется общеобразовательными дисциплинами. Их обязательно нужно знать, а потом уже какие-то специальные знания, в зависимости от того, кем человек хочет быть и чего хочет достичь. То есть, без образования экономического мышления нет.

Лебедев О.Н. Я тоже считаю, что образование играет очень большую роль. Образование не только то, что даётся в институте. Вначале образование даст садик, школа, семья, окружающие люди, потом оно продолжается в институте. Я сейчас учусь в институте. У нас много преподавателей, которые используют в работе зарубежный опыт образования. Однако, полученные знания не всегда востребованы в нашем обществе. Я думаю, что чем больше нас запутывают, тем быстрее мы задумываемся ещё на студенческой скамье о самостоятельной экономической деятельности в нашем обществе.

Кузнецов М.Я. Даже если сейчас руководишь небольшой фирмой, образования не хватает. Иногда просто не хватает знаний. Ещё их нужно у кого-то черпать. Иногда попадаешь в такие ситуации, из которых нет выхода. Но когда советуешься, едешь, думаешь, то видишь, что из любой ситуации есть выход. Нужно повышать постоянно свой уровень. При любой возможности нужно всё время учиться, постоянно нужно повышать специальное образование.

Мурашко И.А. Я считаю, что образование играет первостепенную роль в развитии экономического мышления. Важно общее образование, а потом экономическое образование. Только тогда ты понимаешь чего ты стоишь и чего ты не знаешь, определяешь степень своей необразованности.

Клец М.В. Стартовое образование имеет большое значение. Потом можно самообразовываться, стараться узнать больше и повысить свой уровень. Как говорится - век живи, век учись.

Крюков А.В. Безусловно, важна роль образования, но не совсем в том плане, что мы представляем - это школа, институты. В комплексе роль образования - это воздействие на человека окружающей среды. Не лекции, конкретно, не занятия в школе, а образование как воспитание в среде. Необходимо создавать условия, где человек бы ощущал, что необходимо экономически

мыслить, не навязывая никакие конкретные вопросы из учебника. Условия нужно создать с помощью людей, которые являются специалистами в этом деле. Т.е. на каждом этапе развитие человека, может быть даже с детского сада, потом семья, окружающая среда выступает прежде всего. Пока у нас есть такая возможность существовать без экономического мышления. Но со временем у большинства населения оно будет существовать.

Вопрос 8. Важно ли для вас количество дипломов у человека, которого вы берёте на работу или сотрудничаете с ним?

Зелюк С.В. Количество дипломов не имеет значения. Имеет значение уровень образования, как результат воздействия на него.

Лебедик О.Н. Я думаю, необходимо, чтобы был и диплом, и уровень образования соответствовал диплому. Но сам по себе диплом не важен.

Кузнецов М.Я. Нет конечно. В наше время диплом можно купить.

Мурашко И.А. Если выбирать между "да" или "нет", то "да", учитывая характеризующее их качество.

Клец М.В. Не обязательно, но желательно.

Вопрос 9. Существует ли у человека природная предрасположенность к экономическому мышлению? Или это результат воспитания и обучения?

Зелюк С.В. Я считаю, что существует предрасположенность.

Лебедик О.Н. Я считаю, что она может существовать, но её можно так же и развить в процессе обучения.

Кузнецов М.Я. Это дано человеку от природы с пелёнок, потом это кому как удастся развить.

Мурашко И.А. Если у человека есть природная предрасположенность к экономическому мышлению, то человек добивается гораздо высшего результата. Это его стиль, смысл жизни.

Клец М.В. По-моему это дано от природы. Просто надо уметь развить его. Это как талант, рождаются талантливые люди. Например, это как музыкальный слух, или он есть или его нет. Не

обязательно гениальность, но какая-то предрасположенность должна быть.

Крюков А.В. Хорошо если есть предрасположенность. Однако в бизнесе зависимость успеха от природной предрасположенности гораздо меньше, чем в сфере искусства.

Вопрос 10. Какое образование вы даёте своим детям? Какие ваши взгляды на обучение ваших детей?

Зелюк С.В. Пока у меня дети маленькие, я затрудняюсь сейчас сказать в какие профессиональные рамки их поставить. Ребёнок развивается с каждым годом и в нём видишь что-то новое, какие-то новые проявления. Единственное, чего я сейчас добиваюсь - это развитие и закрепление в ребёнке моральных качеств, чтобы он был добрым, честным, порядочным. Про профессиональные рамки трудно пока судить. Я стараюсь поддерживать всё.

Кузнецов М.Я. Нужно чтобы он человеком стал, а там видно будет. Ребёнку отец должен дать толчок, подсказать, а выбирать он должен сам. Я хочу чтобы мои дети знали языки. Это самое главное на сегодняшний день. Чтобы он был коммуникабельным. Придёт время и он сам выберет себе дорогу.

Мурашко И.А. Я считаю, что надо приспосабливаться к внешней среде, которая у нас есть в Полтаве. У меня старший сын окончил техникум. Учитывая это, считаю, что нужно хотя бы дать на этом уровне компьютерное обучение и языки. Мои дети получают лучшее образование, которое есть в Украине, и я думаю, что они продолжат мой бизнес. Уже сегодня в Киеве есть очень серьёзный уровень образования. Многие преподаватели вузов прошли стажировку за рубежом и могут дать высокий уровень образования. Но нам необходимо видеть у кого какая есть склонность: не обязательно ребенок бизнесмена должен быть предпринимателем, он может быть юристом, менеджером и т.д.

Крюков А.В. У меня есть сын 12 лет. Я сейчас стараюсь ничего ему не насаждать. Смотрю что ему нравится и стараюсь поддерживать. Хотелось, чтобы он знал английский язык и компьютеры. Экономическое мышление на минимальном уровне у него развито чётко, начиная от сдачи бутылок и т.д. Понятие отчёта в своих действиях с целью получения благосостояния.

Вопрос 11. Ваше базовое образование повлияло на выбор сферы деятельности?

Зелюк С.В. Моё базовое образование - физико-математический факультет педагогического института. С моей специальностью нынешняя работа абсолютно не связана потому, что нынешняя моя деятельность поставила меня перед выбором выжить или не выжить. Пришлось коренным образом изменить свою жизнь. Хотя тот уровень образования, который я получил, те навыки работы с людьми, которые я приобрёл в процессе работы по специальности, сейчас мне очень помогают, т.е. образование получено не напрасно.

Лебедик О.Н. Я надеюсь что моё базовое образование будет соответствовать моей будущей профессии.

Кузнецов М.Я. У меня военное образование. Профессия - военный. Был загнан жизнью в тупик и вынужден заняться предпринимательством.

Мурашко И.А. Для меня базовое образование не дало определяющего момента в выборе цели жизни. Образование, которое мы получили в свое время, очень высокое. Общение с иностранными партнёрами показывает ряд преимуществ нашего образования не только моего, а и тех наших людей, что работают у меня на предприятии. На Украине интеллект действительно присутствует. Если речь идёт о решении каких-то новых проблем, то мы быстрее других находим решение и ориентируемся в этой жизни. Самое главное проявление сегодняшнего бизнеса, это его очень быстрое изменение, он характеризуется постоянным изменением рынка и т.д. Вот здесь-то и проявляется положительная сторона нашего базового образования.

Клец М.В. У меня техническое образование. Я сейчас работаю не по специальности. В принципе у нас специалистов готовят более широкого профиля, чем за границей. Я считаю, что наше образование не настолько качественное, но всестороннее.

Крюков А.В. Мне помогло моё базовое образование. Я закончил Харьковский государственный университет по специальности переводчик. Помогло в том, что ещё во времена железного занавеса мне удалось увидеть за границу, увидеть модель жизни западного общества, к чему хотелось бы стремиться. Потом

постоянно приходилось работать в совершенно разных сферах экономики, общаться с совершенно разными людьми и уже не страшно заниматься новым делом. Вникая в другие сферы, благодаря знанию иностранного языка, удалось найти контакты с иностранными фирмами.

Вопрос 12. Какова роль иностранных институций в формировании экономического мышления в Украине?

Зелюк С.В. Значимым является умение организовать любую работу, независимо от того, какую общественную значимость она несёт. Нужно относиться ко всему серьёзно. Опыт работы на иностранной фирме меня этому и научил. В принципе, чего-то нового для себя я не нашёл, не узнал. Единственное - нужно ответственно относиться к своей работе, умение работать.

Лебедик О.Н. Нужно знать, как люди работают за рубежом. А на счёт совместных предприятий, я думаю, что лучше у нас искать людей, которые могут вложить деньги или помочь тебе. Потому что связываться с иностранным предприятием рискованно: они как вкладывают, так и забирают, и забирают по максимуму. Для нас сегодня и это тоже выгодно. Но все это настолько выгодно, насколько это можно сделать в рамках нашей страны.

Кузнецов М.Я. Пример сравнения - польская мастерская с нашей. Всё абсолютно одинаково, однако организация работы, дисциплина, благополучие и процветание фирмы во многом зависят от руководителей.

Мурашко И.А. Если выбирать положительное из деятельности совместных предприятий, консалтинговых фирм и представительств иностранных фирм, то для Украины наиболее выгодно совместное предприятие. Когда иностранный партнёр вкладывает свое в украинское предприятие, то он будет передавать и своё экономическое мышление. Поэтому для нашей экономики предпочтительнее совместные предприятия. Я имею пример сотрудничества с итальянской фирмой. Консалтинги для нас неприемлемы, так как это очень дорогостоящие структуры, которые требуют конкретики. А проблеме нам надо самим конкретизировать, чётко ставить.

Клец М.В. Я не сталкивался с деятельностью на Украине зарубежных фирм, но считаю, что ничего плохого в этом нет. Они чему-то учатся у нас, а главное - мы у них.

Крюков А.В. Нашей фирме приходится работать с несколькими иностранными представительствами, которые продвигают на нашем рынке высокотехнологическую продукцию, не имеющую аналогов у собственного производителя. Тут уже не следует изобретать велосипед и пытаться создавать украинский копировальный аппарат. Нам без этой техники именно сегодня трудно работать, развивая любой бизнес. Являясь дилерами иностранных производителей, украинские фирмы перенимают опыт их работы: проводятся совместные семинары, рождаются новые принципы введения бизнеса, т.е. стратегии, пути достижения целей фирмы. Организуется массовое обучение наших работников, работников фирм. Естественно, идёт выкачивание денег, по крайней мере в стратегиях тех фирм, с которыми мы работаем. Однако, большую пользу приносит развитию нашей экономики и обучение персонала умению работать, и повышение общеобразовательного уровня. А второй субъект, который у меня работает, это иностранные фонды, которые имеют программы поддержки наших структур (таких, как министерство статистики и др. учреждения), представляющие деньги для закупки оборудования нашим бюджетным организациям, которые не имеют возможности получить их другим способом. Например фонд "ТАСИС" проводит программы обучения среднего персонала (менеджеров), опираясь на опыт предприятий зарубежных компаний. Всё это, безусловно, важно потому, что проводится это на бесплатной основе. Полностью надо использовать любые пути, любые отношения, которые исходят от иностранных государств, чтобы подчерпнуть опыт их работы. Мне кажется, у них поучиться есть чему.

Вопрос 13. Какие аспекты деятельности этих иностранных институций имеют наибольшее значение для развития экономического мышления?

Крюков А.В. Стажировка. Обучение, как здесь на семинарах, так и за границей.

Мурашко И.А. Это практическая деятельность. Это конкретная практическая работа. Какие существуют проблемы, и как они решаются - это самое важное.

Кузнецов М.Я. Как они работают, нам очень далеко, даже не видно. Хотя мы стараемся выйти на международный уровень, но это очень трудно. У нас не готово общество. Специалисты и законодатели этого просто не понимают. Вот за границей ты покупаешь, тебе домой привезут, соберут, сделают и покажут в лучшем виде. У нас продавец не имеет права это сделать, потому, что покупатель должен сначала по кассе пробить, он должен заплатить в магазине. А такой механизм узаконен потому, что люди боятся, что их обманут.

Вопрос 14. Готово ли общество принимать те влияния, которые оказывают иностранные фирмы?

Мурашко И.А. Готовы, потому что в процессе передачи происходит, так сказать, практическое обучение.

Вопрос 14.1 Считаете ли Вы на своем предприятии эффективными технологии зарубежных партнеров?

- Да, с точки зрения нашего партнёра это было очень эффективно. Благодаря нашему партнёру мы перешли на новую систему бухучёта

Клец М.В. Нужно набраться опыта, знаний, посмотреть как люди работают.

Вопрос 14.2 Вы готовы потратить деньги для повышения квалификации в какой-нибудь иностранной фирме?

- Если б они были, то да.

Крюков А.В. Что касается иностранных партнёров, то здесь у нас ситуация двоякая. С одной стороны, есть желание заглянуть, научиться иностранному опыту, а с другой, - есть какая-то болезненная сторона: мы против присутствия иностранных фирм у себя. Здесь нужно найти какую-то золотую середину.

Вопрос 15. Влияет ли этот парадокс на деятельность иностранных институций в нашем обществе и стоит ли его преодолевать?

Есть ли пути преодоления этого парадокса? Каковы пути развития партнёрства с зарубежными фирмами?

Кузнецов М.Я. Тут многое зависит от сферы деятельности.

Мурашко И.А. Бизнес имеет интеграционный характер. В этом и заключается сила бизнеса. Нельзя замыкаться. Мы уже замыкались. Будущее будет за тем бизнесом, который будет брать всё лучшее, что имеется в других странах. Естественно, без западного рынка мы ничего конкурентноспособного создать не можем: ни танки, ни самолёты, ничего не можем создать. Для того, чтобы быть конкурентноспособным, надо брать лучшее в мире, в этом и заключается интеграция.

Вопрос 16. Что движет человеком в достижении успеха в предпринимательской деятельности?

Что здесь является главным?

Кузнецов М.Я. Все начиналось с вопроса - как выжить в этой жизни? Потом, когда начало получаться, возник интерес. Потом это самому стало интересно, так как потянулись люди, расширился круг знакомств, захотелось сделать что-то новое. Это всё происходило по ступенькам, и вот теперь мы думаем, как заключить долгосрочный договор с иностранной фирмой, как открыть совместное предприятие.

Мурашко И.А. У каждого человека есть своя песочница, в которой он возится - это есть смысл его жизни. Он хочет после себя

оставить какое-то своё дело. Конечно, мы думаем как выжить, что-то покушать, во что-то одеться. Мы должны чувствовать, что собственная семья в безопасности.

Лебедик О.Н. Стабильность, хорошо оплачиваемая работа, завести семью. Но вместе с этим не опуститься вниз по ступенькам карьеры. Конечно, хочется достичь высот, но что оно будет, еще не знаю.

2.2. Результати дослідження основних чинників сучасного економічного мислення за допомогою фокус-групи.

Для оцінки впливу іноземних та створених з іноземною участю інституцій на формування сучасного економічного мислення в Україні, перш за все, необхідно визначити суттєві характеристики феномену економічного мислення. До ознак економічного мислення експерти фокус-групи віднесли такі важливі характеристики, як:

- активність;
- прийняття оптимальних рішень;
- адекватна оцінка параметрів ситуації;
- прагнення бути результативним, успішним у справі;

Узагальнюючим визначенням економічного мислення може бути таке:

Економічне мислення — це системне особистісне утворення, що базується на інтелектуальних процесах, регулюється системою цінностей людини, та забезпечує ефективне вирішення проблемних ситуацій, що виникають в практичній економічній діяльності.

Матеріали дослідження з допомогою фокус-групи свідчать, що економічне мислення є складним особистісним комплексом, який можна аналізувати по трьох вісях:

1. Взаємозв'язок природного і соціального факторів формування;
2. Взаємопослання інтелектуального і мотиваційного компонентів;
3. Взаємопереходи зовнішньої практичної діяльності та внутрішніх розумових утворень.

Системне поєднання цих напрямків і є, по суті, факторами формування сучасного економічного мислення. Тому є сенс розглядати ці фактори послідовно.

По-перше, результати аналізу матеріалів фокус-групи свідчать, що не існує природної заданості, яка б фатально означала успішність формування економічного мислення. Але експерти вказують такі якості особистості, обов'язково притаманні економічному мисленню, які з психологічної точки зору можливо віднести до природно зумовлених. Це перш за все:

- активність, енергійність;
- працездатність;
- здатність швидко відновлювати фізичні та інтелектуальні ресурси.

З іншого боку, на змістовний розвиток вказаних природних задатків суттєвий вплив мають соціально-культурні особливості середовища. Саме вони визначають спрямування розвитку задатків і формування рівня розвитку економічного мислення.

Матеріали дослідження показують, що традиції суспільства та діючі в ньому в конкретний період економічні закони є тим важливим фактором, який детермінує економічне поведінку та економічне мислення, що з нею співвідноситься.

По-друге, важливим напрямком аналізу є співвідношення інтелектуального та мотиваційного компонентів економічного мислення.

Як і кожна діяльність, економічна діяльність є тією, що полімотивується. Матеріали дослідження дають можливість зробити висновок, що провідним мотивом в ієрархії мотивації особистості з економічним мисленням є прагнення до самоствердження та самореалізації. Використовуючи загальноприйнятну в психології класифікацію, економічне мислення спонукається установкою на досягнення успіху, практичну результативність. Матеріальні мотиви та мотиви особистісного збагачення займають в даній ієрархії більш низький статус, хоча на старті й можуть домінувати.

В ході роботи фокус-групи визначено роль власне інтелектуального компоненту у формуванні економічного мислення.

Можна вважати встановленим, що в структурі інтелектуальних процесів, на яких будується економічне мислення найважливішою є рефлексія умов та параметрів власної діяльності. Саме вона є

системоутворюючим фактором, який організує такі важливі інтелектуальні процеси як аналіз всіх складових економічної ситуації, оцінка суттєвих чинників, імовірнісне прогнозування наслідків та прийняття оптимальних рішень.

Третій напрямок аналізу формування економічного мислення - це взаємопереходи зовнішньої практичної діяльності та внутрішніх розумових утворень, що її забезпечують. Матеріали дослідження показують, що ця лінія аналізу є найбільш важливою. Практично всі експерти висловили думку, що саме існування організованої ринкової інфраструктури суспільства є найбільш потужним фактором формування економічного мислення членів цього суспільства. На думку експертів саме в тих галузях господарства, де ринкові механізми починають діяти більш виразно, частіше з'являються фахівці, що демонструють сформоване економічне мислення. Тому економічне мислення буде формуватися в прямій залежності від впровадження ринкових економічних законів в різноманітні галузі діяльності суспільства.

Оскільки економічне мислення є специфічною системною якістю в структурі цілісної особистості, особливий інтерес викликають особистісні якості, які можуть мати безпосередній зв'язок з формуванням економічного мислення. На думку експертів ці особистісні якості такі:

- 1) інтелектуальні (пізнавальні);
- 2) комунікативні (вміння встановлювати контакт);
- 3) волеволі (вміння досягти мети, подолати перешкоди);
- 4) рефлексивні (самоаналіз, самооцінка, самоорганізація).

Аналіз процесу формування економічного мислення не був би повним без вивчення впливу освіти на цей процес. Всі експерти одностайно висловили думку про значущу роль базової освіти. Тобто економічне мислення може сформуватися в будь-якій галузі, де людина має ґрунтовну базову підготовку. За оцінками експертів рівень базової підготовки в сучасному українському суспільстві досить високий.

Значно більшою проблемою є відсутність в професійній підготовці навчальних курсів, що орієнтовані на сучасний рівень економічних знань. Експерти відзначили появу потреби в спеціальних економічних знаннях у зв'язку з початком підприємницької діяльності. Тому особливе значення, за матеріалами дослідження, відводиться самоосвіті, яка на сучасному етапі є майже

єдиним шляхом ліквідації дефіциту спеціальних економічних знань.

Висловлювання експертів дозволяють підкреслити необхідність поєднання теоретичних і практичних аспектів навчання підприємців.

Особливу роль експерти відводять також існуванню ринкового середовища, яке є спонукальним чинником для спеціальної економічної освіти та самоосвіти.

Матеріали дослідження дозволяють узагальнити фактори формування сучасного економічного мислення. За змістовною класифікацією таких факторів три:

1) психологічні (інтелектуальний розвиток, тип мотивації та сформованість вольових якостей);

2) ментальні (традиції, етнічні та культурні цінності народу, які є результатом історичного розвитку суспільства);

3) нормативні (система економічних та правових норм, які регулюють діяльність суспільства в даний період).

Очевидно, що найбільш динамічним є останній фактор і саме в ньому зосереджуються ті чинники, які зумовлюють формування сучасного економічного мислення в Україні.

Діяльність іноземних та створених з іноземною участю інституцій в Україні є однією із необхідних складових частин функціонування нових ринкових механізмів. Тому заключним кроком дослідження був аналіз ролі іноземних та створених з іноземною участю інституцій (СП, представництва закордонних фірм, консалтингові фірми) у формуванні сучасного економічного мислення в Україні. Майже всі експерти позитивно оцінили діяльність іноземних інституцій в Україні. Вони відмітили найбільш значущі для них напрямки цієї діяльності:

1) створення спільних підприємств;

2) навчання управлінських кадрів та фахівців технологіям ринкової організації підприємницької діяльності;

3) безкоштовна технічна та ресурсна допомога організаціям та підприємствам від іноземних фондів.

Експерти відмітили необхідність інтеграції з іноземними підприємствами в рішення сучасних економічних проблем в Україні, вивчення практичного досвіду роботи провідних іноземних фірм в різних галузях господарства. В порівнянні з діяльністю спільних підприємств та представництв закордонних фірм експерти надали

перевагу перш за все створенню спільних підприємств, бо ця форма взаємодії означає найбільш оптимальні для української сторони умови інвестування іноземного капіталу в вітчизняну економіку.

2.3. Шляхи оптимізації процесу формування сучасного економічного мислення в Україні

Матеріали дослідження ролі іноземних та створених з іноземною участю інституцій (СП, представництва закордонних фірм, консалтингові фірми) у формуванні сучасного економічного мислення в Україні з допомогою фокус-групи дозволяють зробити висновок про те, що найсуттєвіше значення для цього процесу мають:

по-перше, *сформованість ринкового середовища* на всіх рівнях соціальної системи, всіх його компонентів та ознак;

по-друге, *міра включеності* суб'єкта діяльності в ринкові відносини;

по-третє, *психологічні властивості самого суб'єкта* діяльності. Згідно з цим, процес оптимізації формування сучасного економічного мислення в Україні можливий у таких напрямках.

Перш за все, результат буде залежати від більш послідовного втілення ринкових перетворень в суспільстві і незворотньої інтеграції України в світовий ринковий простір. Очевидно, що роль іноземних та створених з іноземною участю інституцій в цьому аспекті дуже значна, а саме: пряме інвестування, консультативна та технічна допомога.

По-друге, потрібне активне впровадження ідей ринкової економіки засобами соціальної реклами та продумане використання заходів "паблік-рілейшнз" щодо діяльності іноземних та створених з іноземною участю інституцій в Україні.

По-третє, доцільним було б розширення спектру консультативної та технічної допомоги в різні галузі господарства (включаючи не виробничі).

По-четверте, іноземна технічна та консультативна допомога повинна стати більш прицільною. Це означає, що вона повинна спрямовуватись саме на ті підприємства, які готові і здатні її продуктивно реалізувати. Зміст консультацій має враховувати актуальні запити, потреби підприємства і можливості їх втілення в конкретних умовах (законодавчих, регіональних, та ін.).

По-п'яте, під час підбору учасників різноманітних форм навчання організації підприємницької діяльності (в тому числі за участю іноземних фірм) треба враховувати перш за все їх психологічну готовність до навчання, а саме: тип мотивації, розвиток вольових та інтелектуальних якостей.

2.4 Соціологічний аналіз впливу іноземних та створених з іноземною участю інституцій на формування сучасного економічного мислення в Україні (на матеріалах Полтавської області).

Для верифікації й доповнення найважливіших положень, отриманих за допомогою фокус-групи, проводилося соціологічне дослідження стану громадської думки населення Полтавської області. Дослідження проводилося у травні-червні 1998 р. Його основними завданнями було:

- перевірити гіпотезу стосовно ключових факторів формування сучасного економічного мислення та існування серед них системоутворюючих;
- виявити і проаналізувати вплив діяльності іноземних та створених з іноземною участю інституцій на формування сучасного економічного мислення особистості;
- вивчити громадську думку про діяльність іноземних та спільних українсько-іноземних фірм в Україні.

Результати стосовно останнього, третього завдання представлені в розділі 3. У цьому параграфі показані результати соціологічного дослідження стосовно перших двох завдань.

Конкретне соціологічне дослідження проводилося у містах Полтаві і Кременчуці. Вибір цих міст був зумовлений тим, що у них максимально концентрується діяльність іноземних та створених з іноземною участю інституцій. Виборка респондентів формувалася у відповідності до моделі Генеральної сукупності жителів цих двох міст.

Всього опитано 1420 чол. 3 них: 48,8% - чол. і 51,2% - жін.

За віком респонденти розподілялися таким чином : до 25 років - 17,2%; 26-40 років - 41,6%; 41 - 55 років - 26,3%; 56 років і більше - 14,3%.

Освітній рівень вибіркової сукупності респондентів був таким: початкова і незакінчена середня освіта - 1,1%; повна середня - 25,7%; перша ступінь вищої освіти (технікуми) - 14,1; неповна вища освіта - 10,3%; повна вища освіта - 44,8%; канд., докторів наук - 3,4% .

Зайнятість респондентів роботою в день опитування була такою: мали постійну роботу в бюджетній сфері- 25,2%; мали постійну роботу в сфері бізнесу - 49,1%; знаходилися у вимушеній відпустці 2,9%; звільнені з роботи, безробітні - 2,4%; не працювали за станом здоров'я -0,8%; пенсіонери, звільнені в запас - 3,4%; пенсіонери за віком -10,6%; не працювали з інших причин - 4,0%.

За родом занять респонденти розподілялися таким чином:

1. Керівники (заступники керівників) підприємств , закладів, організацій - 7,7%;
2. Керівники підрозділів (нач.цехів, відділів, кафедр тощо) — 4,8%;
3. Спеціалісти інженерно-технічного профілю у сфері виробництва — 4,4%;
4. Спеціалісти невиробничої сфери — 17,5%;
5. Спеціалісти у сфері науки, освіти , культури , охорони здоров'я —12,5%;
6. Державні службовці — 2,7%;
7. Кваліфіковані робітники (обслуговуючі працівники), що працюють з технікою — 8,9%;
8. Різноробочі , робітники фізичної праці — 4,5%;
9. Селяни, колгоспники — 1,9%;
10. Фермери — 0,07%;
11. Військовослужбовці, працівники міліції, інших державних силових структур — 1,1%;
12. Студенти — 2,1%;
13. Підприємці — 17,0%;
14. Інші (ті, що ще не визначилися з основним видом своєї діяльності) — 13,5%.

Становлення сучасного ринкового мислення громадян України нами розглядається як важливий показник ефективності консультативної допомоги, яка надається іноземними фахівцями. Результати дослідження аналізувалися через призму вихідної

ідеї, згідно з якою зростання рівня сучасного економічного мислення обумовлюється трьома системоутворюючими факторами:

1. *Наявність відповідної сучасної ринкової інфраструктури в регіоні;*
2. *Міра включеності жителів регіону в сферу діяльності ринкових механізмів;*
3. *Особистісна зорієнтованість різних соціальних груп населення на ділову активність.*

Ця ідея стала основною гіпотезою, яку необхідно було перевірити у ході соціологічного дослідження.

Вплив першого фактора особливо цікаво аналізувати, співставляючи результати за м.м.Полтаві і Кременчуку, оскільки кількість ринкових новоутворень на тис. жителів цих міст значно відрізняється. Ці дані показані на табл. 6.

Таблиця 6

Характеристика сформованості ринкової інфраструктури

<i>Зміст цифрового індексу</i>	<i>м.Полтава</i>	<i>м.Кременчук</i>
Кількість ринкових новоутворень на 1 тис. населення міста.	2,6	4,9

З табл.6 видно, що у м.Кременчуці процес становлення ринкової інфраструктури проходить більш інтенсивніше ніж в м.Полтаві. Згідно з нашою гіпотезою у м.Кременчуці також повинен спостерігатися і більш вищий рівень сучасного економічного мислення. Подальші матеріали дослідження підтверджують цю гіпотезу за умови, що *перший фактор - наявність відповідної сучасної ринкової інфраструктури в регіоні - повинен мати обов'язкові взаємозв'язки з іншими двома.*

Статистичні дані табл.7 логічно (якщо враховувати дані табл.6) вказують на більшу включеність населення кременчуцького регіону у сферу діяльності ринкових механізмів. Тут, згідно завдань нашого

дослідження, свідомо виділяються лише три види фірм, складових ринкової інфраструктури, - спільні українсько-іноземні підприємства(1), представництва іноземних фірм(2) та іноземні консультативні фірми(3).Отриманий розподіл оцінок респондентів показаний на табл. 7.

Таблиця 7

Яке відношення Ви маєте до діяльності іноземних та створених з іноземною участю фірм ?

<i>Вид фірми</i>	<i>м.Полтава</i>		<i>м.Кременчук</i>	
	<i>Працюю в такій фірмі</i>	<i>По роду занять маю зв'язки з нею</i>	<i>Працюю в такій фірмі</i>	<i>По роду занять маю зв'язки з нею</i>
1.Спільне українсько-іноземне підприємство	7,4	18,6	10,1	28,4
2.Представництво іноземної фірми	3,4	13,3	5,3	24,2
3.Іноземна консультативна фірма	0,8	2,4	0,9	3,3

З табл.7 слідує, що у м.Кременчуці спостерігається більша ніж у м.Полтаві включеність населення в діяльність іноземних та створених з іноземною участю інституцій. Пояснюється це, в першу чергу, тим, що у м. Кременчуці інтенсивніше протікає процес формування ринкової інфраструктури.

Отримані статистичні дані дослідження вказують на те, що спільні підприємства є важливим елементом формування сучасної ринкової інфраструктури в обох регіонах. Найбільше ділових контактів українських громадян з іноземними фахівцями пов'язується з діяльністю **спільних українсько-іноземних підприємств (СП)**. Сьогодні цей вид фірм є найбільш поширеною формою залучення іноземного капіталу, досвіду і ділової культури в Україні.

Досить великий рівень впливу на свідомість громадян України мають **представництва іноземних фірм**. За родом занять українські фахівці мають менші зв'язки з іноземними фірмами, ніж з спільними українсько-іноземними підприємствами. Разом з тим,

представництва іноземних фірм, яких значно менше в Україні, домагаються таких же інтенсивних контактів з українськими фахівцями, як це досягається і через призму діяльності спільних підприємств. На нашу думку, пояснюється це більш високим рівнем професійної і рекламної політики іноземних фірм у порівнянні з діяльністю спільних українсько-іноземних підприємств.

Природно, що найменші зв'язки у респондентів виявилися з іноземними консультативними фірмами. Це об'єктивний показник, оскільки їх питома вага серед іноземних інституцій, представлених в регіоні, найменша. Крім того, на відміну від СП та інофірм, які прагнуть освоїти регіон, закріпитися в ньому, консультативні фірми обмежують своє перебування в регіоні терміном реалізації конкретного проекту.

Таким чином, дані табл. 6 і 7 дозволяють нам скласти уявлення про інтенсивність впливу перших двох факторів на формування сучасного економічного мислення. Тобто, про наявність ринкової інфраструктури в регіоні та про міру включеності жителів міст Полтави і Кременчука в сферу діяльності таких елементів інфраструктури як СП, представництва інофірм та консалтингові фірми. Однак ці два фактори залишаються пасивними у сенсі формування сучасного економічного мислення без взаємозв'язку з третім фактором – особистою зорієнтованістю на ділову активність.

Прагнення відкрити свою справу і стати керівником розглядається як стійкий показник ділової направленості діяльності людини, що є складовим компонентом поняття сучасного економічного мислення. Саме відсутність зорієнтованості конкретних керівників та спеціалістів на підприємництво в умовах ринкової економіки веде до розвалу підприємств, якими вони керують. Цей фактор виступає важливим показником наявності сучасного економічного мислення у різних груп населення.

Для розгляду даного фактору, у взаємозв'язку з попередніми двома факторами ми звернулися до порівняльного аналізу даних табл. 8, у якій розподілені відповіді на таке питання:

Таблиця 8
Чи прагнете Ви відкрити свою справу і стати керівником?

Зайнятість респондентів	м.Полтава		м.Кременчук	
	Так	Ні	Так	Ні
1. Бюджетники	34	45	37	44
2. Бізнесмени	51	24	62	18
3. Не працюють	39	60	33	51
4. Пенсіонери	10	69	12	62

З таблиці 8 видно, що у кременчужан не лише вищий рівень сформованості сучасної ринкової інфраструктури й вища включеність у сферу діяльності ринкових механізмів. Матеріалізоване ринкове поле у м.Кременчуці обумовлює і вищий, ніж у жителів м. Полтави, рівень особистісної зорієнтованості на підприємництво практично в усіх соціальних групах населення.

Логічно, що бізнесмени найбільш зорієнтовані на підприємництво. Також зрозуміла байдужа позиція більшості пенсіонерів: пенсія для них є головним джерелом прибутків.

Особливої уваги вимагає осмислення низького рівня ставлення до підприємництва тих, хто не має роботи, *безробітних*. По суті, ці люди повинні активно шукати себе у цій сфері. А отримані нами дані свідчать про протилежне. Пояснюється це, очевидно, відсутністю в структурі особистості більшості безробітних такої якості як зорієнтованість на підприємництво, яка є ключовою характеристикою сучасного економічного мислення.

Таблиця 9 дає уявлення про розподіл відповідей усіх опитаних респондентів стосовно цього питання за різними параметрами виборки.

Таблиця 9

Чи прагнете Ви відкрити свою справу і стати керівником?

Параметри груп опитаних	Шкала оцінок	
	1 - Так	2 - Ні
Вік: — до 25 років	56	20
— 26-40 років	50	30
— 41-55 років	37	44
— більше 55 років	3	79
Освіта: — середня	38	47
— вища	41	37
Зайнятість: — бюджетники	35	45
— бізнесмени	53	24
— не працюють	30	60
— пенсіонери	11	69
Рід занять: — керівник	51	36
— спеціаліст	39	38
— робітник	45	41
Розподіл оцінок усіх респондентів:	41,4	39,3

З табл.9 слідує загальна тенденція - свою справу прагнуть відкрити і стати її керівником представники молодшої частини суспільства (до 40 років - більше 50%), спеціалісти, тобто люди з вищою освітою (до 41%), бізнесмени (53%) і ті, хто реально включений в активну трудову діяльність та керівники існуючих підприємств, організацій (більше 50%). Таким чином, активна частина населення, що прагне відкрити свою справу і стати керівником, складає 41,4%.

Як опосередкований критерій сформованості сучасного економічного мислення ми розглядали показник суб'єктивної самооцінки рівня освітньо-професійної підготовки респондента та

міри його готовності працювати в іноземних фірмах. Адже іноземні та створені з іноземною участю фірми є яскравими представниками ринкової економіки, відповідають високим європейським стандартам праці, і тому позитивна оцінка готовності працювати в цих структурах може свідчити про достатній рівень сформованості сучасного економічного мислення.

Осмислений рівень освітньо-професійної підготовки жителів полтавського регіону, що дозволяє їм працювати в іноземних та створених з іноземною участю фірмах, представлений на табл.10.

Таблиця 10

Чи маєте Ви необхідний рівень освітньо-професійної підготовки, щоб працювати в іноземних та створених з іноземною участю фірмах?

Параметри груп опитаних	Шкала оцінок	
	1 - Так	2 - Ні
Вік: — до 25 років	13	46
— 26-40 років	28	39
— 41-55 років	20	40
— більше 55 років	11	70
Освіта: — середня	5	68
— вища	24	40
Зайнятість: — бюджетники	22	46
— бізнесмени	28	32
— не працюють	4	69
— пенсіонери	3	67
Рід занять: — керівник	48	21
— спеціаліст	21	48
— робітник	21	50
Розподіл оцінок усіх респондентів:	21,5	45,1

Дані табл.10 дають підстави для висновку: самооцінка респондентами свого рівня освітньо-професійної підготовки є досить критичною - позитивні оцінки висловили менше 30% опитаних. До цього слід додати, що 48% керівників існуючих підприємств вважає, що вони не мають сучасного освітньо-професійного рівня підготовки. Якісний аналіз їх відповідей показує, що більшість розглядає свій освітньо-професійний рівень як недостатній у порівнянні з стандартами іноземних та спільних фірм. Таким чином, отримані результати опосередковано свідчать про недостатній рівень розвитку сучасного економічного мислення населення, оскільки цей процес у значній мірі обумовлюється і відповідним освітньо-професійним рівнем підготовки.

Порівняльний соціологічний аналіз даних табл. 6-10, вказує на те, що гіпотеза стосовно трьох ключових факторів формування сучасного економічного мислення отримала підтвердження у ході даного соціологічного дослідження.

Впродовж дослідження виявлено ще один специфічний фактор - фактор масової інформованості населення про діяльність суб'єктів ринкової інфраструктури. Саме цей фактор найбільш прицільно стимулює процес формування сучасного економічного мислення в регіоні, підсилюючи взаємодію трьох інших.

Стосовно впливу діяльності іноземних та спільних фірм на формування сучасного економічного мислення особистості в Україні (друге завдання даного соціологічного дослідження), респонденти опитані його, відповідаючи на диференційоване запитання - чи сприяє формуванню сучасного економічного мислення діяльність відомих вам:

- спільних українсько-іноземних фірм;
- представництв іноземних фірм в регіоні;
- консультативних іноземних фірм.

Порівняльний аналіз впливу іноземних та створених з іноземною участю інститутів на формування сучасного економічного мислення українських фахівців ми проводили на спеціально виділених підгрупах опитаних, в залежності від виду фірми, де працюють, або з якою мають справу респонденти - спільне українсько-іноземне підприємство(1), представництво іноземної фірми(2), консультативна іноземна фірма (3). Ці підгрупи були виділені з метою отримання більш компетентної і

кваліфікованої оцінки.

Обсяг виборки респондентів, що працюють в іноземних консультативних фірмах практично відсутній. Респондентів, які за родом занять мали зв'язки з такою фірмою також виявилось дуже мало. З усіх опитаних респондентів безпосередньо працювали в іноземній консультативній фірмі 11 осіб (0,6%), а мали зв'язки з такою фірмою 34 чол. (2,4%). Такий обсяг виборки не дозволяє застосовувати статистичний аналіз. Тому для порівняльного соціологічного аналізу були взяті перші дві підгрупи

Отримані результати представлені в табл.11 та 12.

Таблиця 11
Громадська думка респондентів, які мають безпосередні зв'язки з спільними українсько-іноземними підприємствами

Запитання	—Респондент працює в спільному українсько-іноземному підприємстві (СП)		—Респондент по роду занять має зв'язки з спільним українсько-іноземним підприємством (СП)	
	1-Так	2-Ні	-Так	2-Ні
1 — Чи сприяє формуванню сучасного економічного мислення діяльність відомих Вам спільних українсько-іноземних підприємств у регіоні ?	75	7	62	8
2 — Чи сприяє формуванню сучасного економічного мислення діяльність відомих Вам представництв іноземних фірм в Україні?	60	10	62	2
3 — Чи сприяє формуванню сучасного економічного мислення діяльність відомих Вам іноземних консультативних фірм в Україні?	32	28	30	12

Таблиця 12.

Громадська думка респондентів, які мають безпосередні зв'язки з представництвами іноземних фірм.

Запитання	<i>-Респонденти працює в представстві іноземної фірми</i>		<i>-Респонденти по роду занять має зв'язки з представництвом іноземних фірм</i>	
	1-Так	2-Ні	-Так	2-Ні
1.—Чи сприяє формуванню сучасного економічного мислення діяльність відомих Вам спільних українсько-іноземних підприємств у регіоні?	86	0	68	12
2.—Чи сприяє формуванню сучасного економічного мислення діяльність відомих Вам представництв іноземних фірм в Україні?	76	0	64	6
3.—Чи сприяє формуванню сучасного економічного мислення діяльність відомих Вам іноземних консультативних фірм в Україні?	61	7	28	16

Наведені у вищевказаних двох таблицях дані свідчать про те, що переважна більшість населення вважає діяльність іноземних та створених з іноземною участю інституцій такою, яка сприяє формуванню сучасного економічного мислення особистості в Україні.

Таким чином, стосовно перших двох завдань соціологічного дослідження доречними є такі висновки:

1. Рівень сучасного економічного мислення різних соціальних груп населення регіону Полтавської області обумовлюється певним співвідношенням дії трьох факторів

- наявність відповідної сучасної ринкової інфраструктури в регіоні;
- міра включеності жителів регіону в сферу діяльності ринкових механізмів;
- особистісна зорієнтованість різних соціальних груп населення на ділову активність.

Інтенсивність цих трьох факторів зростає при наявності

четвертого - фактору масової інформованості населення про діяльність суб'єктів ринкової інфраструктури.

Наявність сучасної ринкової інфраструктури є вихідним пунктом соціально-педагогічного процесу формування сучасного мислення особистості в Україні і є його вихідним фактором.

Сучасне економічне мислення неможливо сформувати в регіоні, де немає відповідної ринкової інфраструктури. Природно, що без цілеспрямованого включення конкретної людини в сферу діяльності ринкових механізмів також не може проявитися сучасне економічне мислення.

Чим вища причетність певних соціальних груп людей до фактично діючої ринкової інфраструктури в Україні, тим вищий рівень проявів у їх практичній діяльності сучасного економічного мислення.

Для двох перших факторів набуває активної форми лише за умови взаємодії з третім фактором - особистісною зорієнтованістю на ділову активність.

Самооцінка респондентами свого рівня освітньо-професійної готовності працювати в іноземних та спільних фірмах виявилася досить низькою. Оскільки освітньо-професійний рівень пов'язаний з процесами мислення, то отримані результати опосередковано свідчать про відповідну оцінку рівня розвитку власного сучасного економічного мислення.

Оцінка респондентами впливу діяльності іноземних та створених з іноземною участю інституцій на формування сучасного економічного мислення виявилася дуже високою. Це свідчить, зокрема, і про позитивну оцінку їх діяльності взагалі і про значний потенціал впливу на ринкові перетворення в Україні.

Розділ 3. ГРОМАДСЬКА ДУМКА ПРО ДІЯЛЬНІСТЬ ІНОЗЕМНИХ ТА СТВОРЕНИХ З ІНОЗЕМНОЮ УЧАСТЮ ІНСТИТУЦІЙ В УКРАЇНІ

Ефективність та результативність діяльності іноземних та створених з іноземною участю інституцій, а також міра їх впливу на формування сучасного економічного мислення в Україні значним чином залежать від ставлення до них соціального середовища.

Іншими словами, "температура" соціального середовища є одним з факторів ефективності діяльності спільних та іноземних фірм в Україні. Цю "температуру" ми вимірювали шляхом опитування громадської думки населення.

Тому вивчення громадської думки про діяльність іноземних та спільних підприємств було одним з етапів і складових частин дослідження.

Ставлення громадян України до іноземних та створених з іноземною участю інституцій ми діагностували через призму діяльності трьох видів фірм :

- 1) *спільне українсько-іноземне підприємство (СП);*
- 2) *представництво іноземної фірми в регіоні;*
- 3) *іноземна консультативна фірма, яка працює з українськими фахівцями над впровадженням конкретного проекту.*

Відповідно, виходили з того, що інформованість полтавців про діяльність іноземних та створених з іноземною участю фірм, підприємств найбільше корелюється з їх позитивною оцінкою.

Природно, що найвищим виявився рівень інформованості у тих респондентів, які або самі працюють у таких фірмах, або у силу специфіки своєї діяльності мають з ними справу.

З усього масиву спочатку виділялися респонденти, які працюють на спільних українсько-іноземних підприємствах та мають за родом занять зв'язки з такими підприємствами. Цей прийом дозволяє прослідкувати їх інформованість про діяльність двох інших видів фірм, яка розглядається як важлива умова формування сучасного мислення особистості. Її прояв через дві групи оцінок даної групи респондентів - відповідь на запитання закритого типу і на запитання проективного соціологічного тесту показаний відповідно в табл. 13 і 14.

Таблиця 13

Чи достатньо ви поінформовані ...?

Запитання	-Респондент працює в спільному українсько-іноземному підприємстві (СП)		-Респондент по роду занять має зв'язки з спільним українсько-іноземним підприємством (СП)	
	1-Так	2-Ні	1-Так	2-Ні
1—Чи достатньо Ви поінформовані про діяльність спільних українсько-іноземних підприємств у регіоні?	46	32	12	57
2—Чи достатньо Ви поінформовані про діяльність представництв іноземних фірм в Україні?	14	60	12	62
3—Чи достатньо Ви поінформовані про діяльність іноземних консультативних фірм в Україні?	3	78	2	81

Таблиця 14

Чи можете написати назву відомої Вам іноземної чи створеної з іноземною участю інституції в Україні?

Запитання	-Респондент працює в спільному українсько-іноземному підприємстві (СП)		-Респондент по роду занять має зв'язки з спільним українсько-іноземним підприємством (СП)	
	1-Так	2-Ні	1-Так	2-Ні
1—Чи можете написати назву відомої Вам спільного українсько-іноземного підприємства у регіоні?	89	10	85	14
2—Чи можете написати назву відомої Вам представництва іноземної фірми в Україні?	64	35	62	37
3—Чи можете написати назву відомої Вам іноземної консультативної фірми в Україні?	3	96	17	84

Робота на спільному українсько-іноземному підприємстві забезпечує фахівцю високу інформованість про діяльність як спільних підприємств, так і про діяльність представництв іноземних фірм. Але найбільш інформовані про діяльність іноземних та створених з іноземною участю інституцій в Україні ті громадяни, які працюють на спільних українсько-іноземних підприємствах або за родом занять мають зв'язки з такими фірмами. Ця тенденція спостерігається і на статистиці письмових відповідей, де від респондента вимагалось написати назву відомого йому спільного українсько-іноземного підприємства, представництва іноземної фірми та іноземної консультативної фірми.

Аналогічний аналіз проведений і на основі оцінок респондентів які працюють в представництві іноземної фірми або за родом занять мають зв'язки з такою фірмою. Ці дані показані в табл. 15 і 16.

Таблиця 15

Чи достатньо Ви поінформовані ...?

Запитання	-Респондент працює в представництві іноземної фірми		-Респондент по роду занять має зв'язки з представництвом іноземної фірми	
	1-Так	2-Ні	1-Так	2-Ні
1—Чи достатньо Ви поінформовані про діяльність спільних українсько-іноземних підприємств у регіоні?	46	23	14	50
2—Чи достатньо Ви поінформовані про діяльність представництв іноземних фірм в Україні?	38	30	22	60
3—Чи достатньо Ви поінформовані про діяльність іноземних консультативних фірм в Україні?	15	53	2	78

Таблиця 16

Чи можете написати назву відомої Вам нижченазваної іноземної чи створеної з іноземною участю інституції в Україні?

Іноземні та створені з іноземною участю інституції в Україні	-Респондент працює в представництві іноземної фірми		-Респондент за родом занять має зв'язки з представництвом іноземної фірми	
	1-Так	2-Ні	1-Так	2-Ні
1-Чи можете написати назву відомого Вам спільного українсько-іноземного підприємства у регіоні?	76	23	88	28
2-Чи можете написати назву відомого Вам представництва іноземної фірми в Україні?	76	24	92	7
3-Чи можете написати назву відомої Вам іноземної консультативної фірми в Україні?	30	69	6	92

Представлені матеріали соціологічного дослідження на табл.13-16 вказують на високий рівень кореляції між інформованістю респондентів та їх позитивним ставленням до діяльності іноземних та спільних фірм.

Рівень оцінок такого ставлення до діяльності іноземних та створених з іноземною участю інституцій в Україні, через призму емоційно-раціонального компоненту громадської думки, відображений в табл. 17.

Таблиця 17

Ваше ставлення до діяльності іноземних та створених з іноземною участю інституцій в Україні

Іноземні та створені з іноземною участю інституції в Україні	Шкала оцінок				
	Дуже позитивне	Позитивне	Байдуже	Негативне	Дуже негативне
Ставлення до діяльності відомих Вам спільних українсько-іноземних підприємств у регіоні	10,3	60,7	17,5	9,8	1,1
Ставлення до діяльності відомих Вам представництв іноземних фірм в Україні?	7,2	58,6	19,6	12,7	1,1
Ставлення до діяльності відомих Вам іноземних консультативних фірм в Україні?	3,2	44,3	40,6	10,1	1,3

Ставлення корелюється з довірою та причетністю до діяльності вказаних видів іноземних та створених з іноземною участю інституцій в Україні.

Вплив діяльності цих фірм на соціально-економічні перетворення в Україні, через призму громадської думки усіх опитаних нами респондентів, показаний (в %) в табл.18.

Таблиця 18

Який вплив здійснюють іноземні фірми на економічну ситуацію в Україні

1-Дуже позитивний	2-Позитивний	3-Важко оцінити	4-Негативний	5-Дуже негативний
6,6	47,5	36,9	8,0	0,8

Більше 50% населення (точніше 54,1%) позитивно оцінюють діяльність іноземних фірм в регіоні. Між чоловіками і жінками розбіжність в оцінках практично не спостерігається: тут домінує одностайність.

Показовим є факт, що в процесі опитування респонденти дуже часто ставили інтерв'юерам запитання - *яку вигоду мають іноземні держави, що вкладають великі кошти в реалізацію цих проєктів, зокрема, програми "ТРАНСФОРМ"*. На нашу думку, це свідчить про недостатню їх інформованість з даної проблеми. Разом з тим, більша половина опитаних вважає, що закордонна допомога направлена на підготовку фахівців України до ефективної життєдіяльності в умовах ринкової економіки, без чого неможливо інтегруватися у європейську структуру виробництва та споживання.

Розподіл оцінок опитаної групи респондентів про вплив іноземних фірм на економічну ситуацію в Україні залежно від віку, освітнього рівня, зайнятості, роду занять має стійку диференціацію, яка практично функціонально повторюється на матеріалах статистичних розподілів, що ми показуємо на нижче вказаних таблицях.

Особливу увагу звертають на себе оцінки діяльності іноземних та створених з іноземною участю фірм, підприємств у соціально-економічних перетвореннях в Україні. Ці оцінки усієї виборки респондентів показані (в %) в табл 19.

Подальший аналіз матеріалів громадської думки ми подаємо без поділу на кременчуцький і полтавський регіони, оскільки тенденції не відрізняються.

Таблиця 19

Оцініть діяльність іноземних та створених з іноземною участю фірм, підприємств у соціально-економічних перетвореннях в Україні.

Параметри груп опитаних	Шкала оцінок				
	1-Дуже позитивна	2- Позитивна	3-Важко оцінити	4- Негативна	5-Дуже нега- тивна
Вік: — до 25 років	6	58	33	1	0
— 26-40 років	8	48	37	5	0
— 41-55 років	8	47	30	13	1
— більше 55 років	0	33	48	14	3
Освіта: — середня	3	35	49	12	1
— вища	7	49	34	7	1
Зайнятість: — бюджетники	4	52	36	5	1
— бізнесмени	10	48	34	5	0
— не працюють	0	30	52	17	0
— пенсіонери	1	35	41	18	1
Рід занять: — керівниц.	12	66	17	4	0
— спеціаліст	3	47	42	5	0
— робітник	4	37	43	0	0
Розподіл оцінок усіх респондентів:	6,6	47,5	36,9	8,0	1,0

Дані табл. 19 свідчать про те, що усі соціальні групи населення Полтавської області України в цілому позитивно оцінюють діяльність іноземних та створених з іноземною участю фірм, підприємств у соціально-економічних перетвореннях в Україні: позитивні оцінки значно домінують над негативними.

Разом з тим, відносний негативізм проявляють підгрупи громадян, вік яких більший 41 років (14%) і особливо

пенсіонери (17%), освіта яких не вища, а середня (13%) за зайнятістю - це ті, що не працюють (36%), за родом занять - це не робітники, а керівники і спеціалісти (9%). Диференціація отриманих результатів пояснюється тим, що саме ці категорії населення, з одного боку, найменше включені у ринкову інфраструктуру регіону, і з іншого, - найменш підготовлені до професійної діяльності в умовах ринкових відносин а також найбільш постраждали від "капіталізації" (чи "колонізації").

Чи вірять громадяни України досліджуваного регіону у те, що нинішня діяльність іноземних фірм сприяє виходу України з економічної кризи? Диференційовані і загальні оцінки на це запитання показані в табл. 20.

Таблиця 20

Чи сприятиме виходу України з економічної кризи нинішня діяльність іноземних фірм?

Параметри груп опитаних	Шкала оцінок	
	1 - Так	2 - Ні
Вік: — до 25 років	49	10
— 26-40 років	43	19
— 41-55 років	36	25
— більше 55 років	25	24
Освіта: — середня	38	19
— вища	40	20
Зайнятість: — бюджетники	38	22
— бізнесмени	45	16
— не працюють	21	30
— пенсіонери	26	26
Рід занять: — керівник	57	14
— спеціаліст	40	23
— робітник	28	24
Розподіл оцінок усіх респондентів:	40,1	20,2

В табл. 20 показані оцінки досить високої довіри населення Полтавської області до діяльності іноземних фахівців в їх регіоні.

Довіра до іноземних фахівців в сфері професійної діяльності проявляється стійко, коли мислення набуває ринкової направленості. Цей аспект сучасного економічного мислення відображається на матеріалах табл. 21.

Таблиця 21

Чи доцільно залучати іноземних фахівців для керівництва українськими підприємствами?

Параметри груп опитуваних	Шкала оцінок	
	1 - Так	2 - Ні
Вік: - до 25 років	35	24
- 26-40 років	46	25
- 41-55 років	42	34
- більше 55 років	22	38
Освіта: - середня	28	35
- вища	42	28
Зайнятість: - бюджетники	38	26
- бізнесмени	48	26
- не працюють	17	30
- пенсіонери	20	43
Рід занять: - керівник	51	25
- спеціаліст	46	26
- робітник	28	39
Розподіл оцінок усіх респондентів:	40,1	29,7

З табл. 21 видно, що населення регіону готове як співпрацювати з іноземними фахівцями, так і працювати під їх керівництвом. Слід

підкреслити, що *такий стан громадської думки став проявлятися лише в останні роки*. Все це свідчить про зростання рівня сучасного економічного мислення і про певну ефективність впливу на процес його формування активної діяльності іноземних та створених з іноземною участю інституцій в Україні.

Таким чином, активне формування сучасного економічного мислення спостерігається у тій частині українських фахівців, які включилися у процеси ринкових перетворень в Україні.

Результати соціологічного дослідження дозволили підтвердити гіпотезу про загалом позитивне ставлення населення регіону до діяльності іноземних та спільних фірм, яке зростає одночасно з підвищенням рівня інформованості про їх діяльність.

Отримані результати дослідження дозволяють зробити такі висновки:

1. Найбільш інформовані про діяльність іноземних та створених з іноземною участю інституцій в Україні ті громадяни, які працюють на спільних українсько-іноземних підприємствах або за родам занять мають зв'язки з такими фірмами.

2. Посилення довіри до іноземної допомоги Україні зростає за умов цілеспрямованої пропагандистської роботи з широким використанням можливостей реклами. Цей висновок і рекомендація підтверджується досвідом діяльності в цьому напрямку представництв іноземних фірм в Україні, і у значно меншій мірі - спільних українсько-іноземних підприємств.

3. Жителі Полтавської області в цілому позитивно оцінюють консультативну іноземну допомогу, але її ефективність корелюється з рівнем інформованості та довіри, який, на жаль, цілеспрямовано не підвищується в даному регіоні.

4. На ефективність консультативної діяльності особливо впливає сформованість в українських фахівців особистісної зорієнтованості на підприємництво.

5. Виявлені тенденції в громадській думці стали проявлятися лише в останні роки соціально-економічних перетворень в Україні, що свідчить про зростаючу ефективність впливу на цей процес іноземних та створених з іноземною участю інституцій.

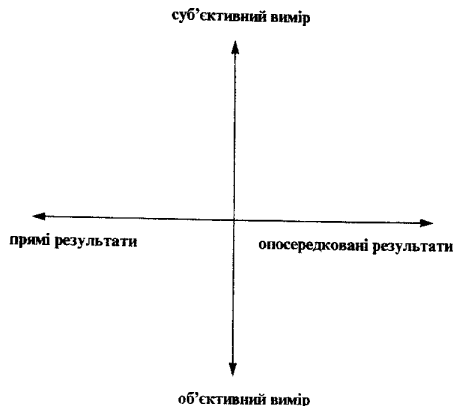
Розділ 4. АНАЛІЗ ОКРЕМИХ РЕЗУЛЬТАТІВ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОГРАМИ “ТРАНСФОРМ” НА ПОЛТАВЩИНІ

Проблема аналізу результатів реалізації програми “ТРАНСФОРМ” частково вже отримала своє відображення у попередніх розділах. Цей же розділ присвячений безпосередньо висвітленню цих результатів через призму категорії “ефективність”.

Для нас повністю зрозуміло, наскільки складним є подібне завдання. Адже консультативна допомога, яка є квінтесенцією програми “ТРАНСФОРМ” є лише одним із багатьох факторів впливу на ті чи інші економічні, політичні чи соціально-психологічні процеси. Саме тому досить складно віддіагностувати залежність якихось суспільних зрушень від консультативної допомоги, тим більше, встановити їх пряму детермінованість. Тому ми відмовились від спрощеного підходу, за якого всі позитивні (чи негативні, у залежності від оцінок) зрушення жорстко пов'язуються з впливом іноземних інституцій. Адже у такому випадку без відповіді залишається, наприклад, таке питання: “Чи відбулися б ці зрушення в економіці, політиці чи психології людей без іноземного впливу?”

Наш підхід полягав у тому, щоб проблему ефективності реалізації програми “ТРАНСФОРМ” у Полтавській області розглядати комплексно, через аналіз як прямих, так і опосередкованих результатів. Інший вимір аналізу ефективності німецької консультативної допомоги передбачав її розгляд в об'єктивній і суб'єктивній площині.

Іншими словами, аналітичні висновки були зроблені після того, як всі результати реалізації програми “ТРАНСФОРМ” знайшли своє місце у системі координат, зображений на малюнку.

Для більш повного уявлення про реалізацію програми “ТРАНСФОРМ” на Полтавщині представимо окремі її характеристики у вигляді таблиці.

10	Модернізація машинобудівних підприємств університетів	Розробка та впровадження нових приватних форм власності в машинобудівних підприємствах	1994-12/97	Київський, Сумський, Полтавський аграрні університети	Фонд міжбанківської співпраці (JFA) / Інститут аграрного розвитку (IAR) / Центральні і Східні Європи (і Гельсінкі) / Університет ім. Гумбольдта (Берлін) / Український міжбанківський університет / Трансферний фонд ВУ	Проведення семінарів за методикою польових університетів, зокрема інтенсивна робота з машинобудівними підприємствами університетів
11	Місцевий центр технологічної роботи та енергії, Київ, Миколаїв, Кременчук	Місцевий підприємство енергетичної роботи, модернізація потужності, підвищення ефективності фінансів	1997	Високопрофесійно-технічний центр Кременчук	Фонд міжбанківської співпраці (JFA) / IBBB	Співпраця місцевих центрів та банків з місцевими підприємствами, зокрема інтенсивна робота з машинобудівними підприємствами університетів
12	Місцевий проект для ліквідації вугілля, Київ, Миколаїв, Кременчук	Класифікація шкідливих речовин, ліквідація шкідливих речовин, підвищення ефективності фінансів	1994-12/97	Кременчук, Миколаївський центр	Фонд міжбанківської співпраці (JFA) / IBBB / JLV / Миколаївський університет	Університетський проект з ліквідації вугілля, зокрема інтенсивна робота з машинобудівними підприємствами університетів
13	Надання отриманих результатів у центрі Агінської області, Миколаїв	Продовження роботи з ліквідації шкідливих речовин, підвищення ефективності фінансів	01/95-12/97	Полтавський обласний державний адміністративний центр	Полтавський обласний державний адміністративний центр	Полтавський обласний державний адміністративний центр
14	Місцевий проект модернізації підприємств	Місцевий проект модернізації підприємств	1995-96	Міністерство економіки України	Міністерство економіки України	Міністерство економіки України

15	Сприяння розвитку місцевої економіки	Класифікація шкідливих речовин, ліквідація шкідливих речовин, підвищення ефективності фінансів	12/97-01/99	ПОДІП	Фонд міжбанківської співпраці (JFA) / IBBB	Проведення семінарів за методикою польових університетів, зокрема інтенсивна робота з машинобудівними підприємствами університетів
16	Надання отриманих результатів у центрі Агінської області, Миколаїв	Продовження роботи з ліквідації шкідливих речовин, підвищення ефективності фінансів	1995-96	Полтавський обласний державний адміністративний центр	Полтавський обласний державний адміністративний центр	Полтавський обласний державний адміністративний центр

Як бачимо з таблиці, у графі “Результат реалізації проекту” представлені прямі, об’єктивні результати. Диференціювавши та узагальнивши їх, отримаємо дві групи:

1. Результат як здійснений процес, підсумок того, що робилось (процесуальний аспект);
2. Результат як досягнута мета, матеріалізований вихід, предмет діяльності.

До першої групи відносяться такі результати:

- проведені курси, семінари і лекції німецьких експертів;
- консультації і особисті бесіди з українськими фахівцями;
- виїзди українських фахівців до Німеччини.

До другої групи ми віднесли такі результати як:

- створення якогось елементу ринкової інфраструктури;
- запровадження нової технології, методики викладання тощо, запропонованих консультантами німецької консалтингової фірми.

Звичайно, для оцінки ефективності здійснення того чи іншого проекту набагато важливіше знати не те, що робилось, а те, що насправді зроблено, і чи була тим самим досягнута мета. Тому більш детальніше розглянемо ті результати, які належать саме до другої групи, тобто здійснено їх аналіз з точки зору досягнутої предметної мети.

Для прикладу можна взяти хоча б проект “Консультавання ремонтно-транспортних підприємств Полтавської області”, який тривав з червня 1995 р. по липень 1998 р.

У рамках цього проекту досягнуті такі результати:

ВАТ “Гадяцька сільгосптехніка”

1. Створене відділення ремонту легкових автомобілів, яке надає послуги з
 - фарбування і лакування автомашин;
 - рихтування;
 - вимірювання кутів розвалу і сходження коліс;
 - ремонту і балансування шин.

ВАТ “Агротехніка” м. Кобеляки

1. Створене відділення ремонту паливної апаратури для німецької сільгосптехніки (кормозбиральні комбайни фірми “Фортшрітт”).
2. Створений механізований загін із збирання зернових культур та проведення ґрунтообробних робіт.
3. Створено спільне німецько-українське підприємство “НОІЕРО -Агротехніка” Кобеляки.

Кошманівське ремонтне підприємство

1. Створено мобільний сервіс з ремонту німецької кормозбиральної техніки.
2. Кошманівське РП стало комерційним представником німецької фірми ДАМАС (обладнання для очистки і сортування зерна і насіння”.

Хорольське ремонтно-транспортне підприємство

1. Працює мобільний сервіс з ремонту німецької кормозбиральної техніки.

Аналогічні результати можна прослідкувати і на інших об’єктах консультативної допомоги, як то “Агротехсервіс” Лубни та Решетилівське РТП.

У рамках іншого проекту “Консультавання будівельних підприємств Полтавської області”, який тривав з лютого 1996 р. по липень 1998 р., досягнуті, зокрема, такі результати:

“Полтаважитлобуд” та фірма “УЗОН” М. Полтава

1. Розроблений бізнес-план для виготовлення тротуарних плит.
2. Здійснена показова санація підвалу з використанням матеріалів фірми “Елазит”.
3. Підготовлені пропозиції і технологія санації стадіону “Ворскла”.

Дохвицький РАС

1. Підприємство розпочало роботу за концепцією довгострокової орієнтації.
2. Запроваджені заходи на удосконалення техніки та поліпшення параметрів якості цегли (регулювання сушильних камер та печі для випалювання).

Прикладом предметного результату у рамках реалізації проекту "Створення мережі консультативних послуг для сільського господарства" може стати, зокрема, створення Консультатійного центру по забезпеченню виробничої діяльності фермерських господарств. Центр укомплектований технічними засобами за рахунок німецької сторони.

Отже, аналіз результатів з точки зору досягнутої у матеріалізованому вигляді мети свідчить про те, що практично по кожному проекту такий прямий об'єктивний результат є.

Що ж до результатів опосередкованих, то тут для аналізу, на нашу думку, ключевими є дві позиції:

1. Динаміка іноземного інвестування в область;
2. Динаміка формування сучасного економічного мислення українських фахівців і населення в цілому.
3. Для характеристики першої позиції відзначимо, що сукупні обсяги іноземних інвестицій в Полтавську область станом на 01. 07. 1998р. складають 42,6 млн. доларів США. Динаміку інвестування подамо у вигляді таблиці.

Динаміка іноземного інвестування в Полтавську область.

<i>Рік</i>	<i>Приріст інвестицій в область (в доларах США)</i>
1991-1993	6,1. млн.
1994	5,0. млн.
1995	2,5. млн.
1996	7,6. млн.
1997	15,8. млн.
I півріччя 1998	5,6. млн.

Джерело: Управління економіки Полтавської облдержадміністрації (за матеріалами статистичних звітів для підприємств і організацій по формі № 10-ЗЕЗ)

Як бачимо найбільший приріст інвестицій спостерігається у 1996-1997 роках. Цей же період характеризується найбільшою інтенсивністю діяльності німецьких консалтингових фірм в області.

На думку більшості з 52 опитаних експертів - українських керівників і фахівців, які були задіяні у реалізації програми "ТРАНСФОРМ", ці процеси не просто відбувались паралельно, в одному часовому відрізку, а є взаємопов'язаними. При цьому експерти вказують на ряд факторів, які спричинили позитивний вплив німецької консалтингової допомоги на динаміку інвестування в область.

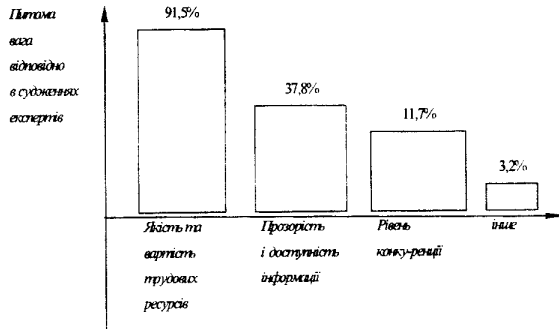
Це такі фактори (результати реалізації консультативних проектів):

1. Зростання професійних знань і умінь у керівників та фахівців українських підприємств стосовно підготовки інвестиційних бізнес-планів.
2. Зростання їх активності у пошуку іноземних інвесторів.
3. Підвищення готовності до діяльності в умовах ринкової економіки (сучасне економічне мислення).
4. Підвищення рівня довіри з боку потенційних інвесторів до тих керівників підприємств, які мали німецьку консультативну підтримку.
5. Інтенсифікація розвитку ринкової інфраструктури області, об'єктивно більш придатної до обслуговування іноземних інвестицій.

Таким чином, німецька консультативна допомога сприяла створенню в області таких економічних та соціально-психологічних умов, які є сприятливими для іноземного інвестування.

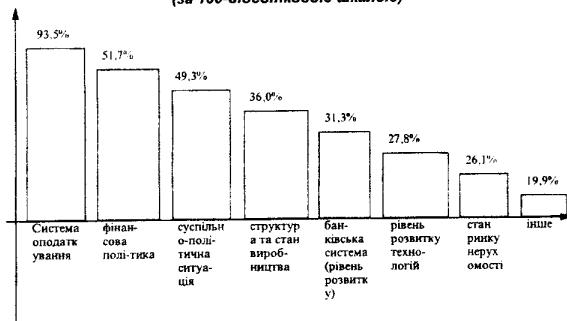
Це при тому, що загальна оцінка інвестиційного клімату в Україні, яка була отримана у ході згадуваного вже експертного опитування, виявилась негативною.

У структурі інвестиційного клімату, як такі, що сприяють капіталовкладенням в економіку, позитивну оцінку отримали: якість та вартість трудових ресурсів, прозорість і доступність інформації, рівень конкуренції. На діаграмі це має такий вигляд:

Серед факторів, які стримують капіталовкладення в економіку України, експерти відзначили систему оподаткування, фінансову політику, рівень розвитку банківської системи, рівень розвитку технологій, суспільно-політичну ситуацію, структуру та стан виробництва, стан ринку нерухомості та деякі інші фактори. Їх питома вага у відповідях експертів представлена на діаграмі:

Оцінка факторів, які стримують інвестиції в економіку України (за 100-відсотковою шкалою)

На думку більшості респондентів, перетворення цих факторів з стримуючих у сприяючі значно б інтенсифікувало приплив інвестицій в економіку області.

Таким чином, проведений аналіз свідчить, що у Полтавській області німецька консультативна допомога стала тим фактором, який дозволив певною мірою компенсувати загальну несприятливу тональність інвестиційного клімату в Україні, а також покращити динаміку залучення іноземних інвестицій в економіку області.

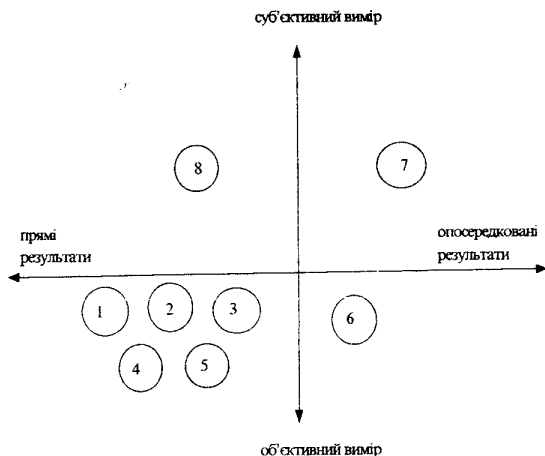
Тому вважаємо доречним тут навести лише один характерний приклад. На зустрічі в облдержадміністрації у липні 1998 р. один з німецьких експертів, який закінчив свою роботу у Полтаві, висловився таким чином: "На першому етапі співробітництва (1993-1994 рр.) порозуміння для нас було великою проблемою. Ми вважали, що вони (українці) не хочуть нашої допомоги. А вони задавали собі запитання: "Чого вони (німці) від нас хочуть?". Пройшов час, і ми не лише стали краще розуміти один одного, але й більше довіряти. І зараз ми вважаємо, що, все-таки, найбільшим нашим досягненням стало те, що нам вдалося досягти змін у мисленні наших українських колег".

Стосовно експертної оцінки ефективності консультативної діяльності німецьких фахівців у рамках програми "ТРАНСФОРМ", то виявилось, що абсолютна більшість (91,3%) респондентів поділяють наступну думку:

Консультативна діяльність німецьких фахівців у рамках програми "ТРАНСФОРМ"

- сприяла підвищенню ефективності роботи організації (підприємства), на яку була спрямована;
- сприяла зміні точок зору українських фахівців на економічні процеси та їх взаємозв'язки;
- сприяла підвищенню інвестиційної привабливості Полтавської області для німецьких інвесторів;
- сприяла удосконаленню методів та стилю роботи українських фахівців;
- сприяла формуванню сучасного економічного мислення українських фахівців;
- потрібна і корисна для області і має тривати й надалі.

Таким чином, повертаючись до згаданої вже системи координат, розташуємо у ній результати реалізації програми "ТРАНСФОРМ" в області таким чином:

де цифри означають наступне:

1. Проведені курси, семінари і лекції німецьких експертів.
2. Консультації і особисті бесіди з українськими фахівцями.
3. Виїзди українських фахівців до Німеччини.
4. Створення окремих елементів ринкової інфраструктури.
5. Запровадження нової технології, методики викладання тощо, запропонованих консультантами німецьких консалтингових фірм.
6. Зростання іноземних інвестицій в економіку області.
7. Зростання рівня сучасного економічного мислення українських фахівців.
8. Зростання рівня довіри до іноземних інвестицій.

У ході експертного опитування викристалізувались також і можливі напрямки удосконалення консультативної діяльності німецьких фірм. Серед них такі як:

- залучення до спільної роботи вітчизняних експертів;
- участь української сторони на стадії планування проектів;
- підвищення відповідальності німецьких фірм і експертів та українських фахівців за практичні результати реалізації проекту;
- розширення можливостей для ознайомлення українських фахівців з роботою споріднених установ і підприємств в Німеччині.

Експерти вважають, що логічним продовженням консультативної допомоги має бути ресурсна та кредитна підтримка. Практично всі заявили, що у них є потреба в отриманні іноземних ресурсів у вигляді:

- сучасних технологій та технологічного обладнання;
- кредитів;
- прямих інвестицій.

Однак, на запитання: "Чи задовольняють Вас умови отримання іноземних фінансових ресурсів?" 82 % відповіли "Ні". Серед основних причин цього названо дві основні:

- висока майнова застава, яка почасти сягає 150 %;
- висока кредитна ставка.

У цих умовах позитивної оцінки заслуговує проект, який розпочався в області наприкінці 1997 року і буде тривати до кінця 1999 року "Сприяння розвитку малого і середнього бізнесу". Він передбачає допомогу в отриманні кредитів у взаємодії з німецько-українським фондом. Вже зараз відібрано ряд підприємств Полтавщини для надання кредитів.

Очевидно, що найбільший ефект від реалізації програм "ТРАНСФОРМ" буде тоді, коли замкнеться ланцюжок "консультування - кредитування - пряме інвестування".

Підсумовуючи викладене, звернемо увагу на найбільш суттєві висновки:

1. Підхід до розгляду ефективності реалізації програми "ТРАНСФОРМ" поєднав аналіз прямих і опосередкованих результатів в об'єктивній та суб'єктивній площині.
2. Безпосередні результати реалізації програми "ТРАНСФОРМ" на Полтавщині свідчать про її ефективність. Серед них такі як:
 - проведені курси, семінари і лекції німецьких експертів;
 - створені окремі елементи ринкової інфраструктури;
 - запроваджені нові технології виробництва та методики викладання;
 - зросли іноземні інвестиції в економіку області;
 - зріс рівень сучасного економічного мислення українських фахівців;
 - зріс рівень довіри до іноземних інституцій;
 - підвищилась ефективність роботи установ (підприємств) - суб'єктів консультативної допомоги.
3. Трансформація української економіки, яка є глобальною метою програми "ТРАНСФОРМ" буде більш інтенсивною за умови, якщо консалтинг буде поєднуватись з науково обґрунтованими і системними програмами фінансового кредитування та прямого інвестування.

ВИСНОВКИ

Предметом дослідження виступало формування сучасного економічного мислення в Україні і роль у цьому процесі іноземних інституцій (спільних підприємств, іноземних представництв, консультативних фірм). Вихідним припущенням було те, що на процес формування економічного мислення діють два фактори: суб'єктивний (менталітет людини як учасника економічної діяльності) та об'єктивний (рівень соціально-економічної структури, який, зокрема, визначається діяльністю іноземних та створених з іноземною участю інституцій).

У дослідженні були використані такі методи: аналіз документів, анкетування, інтерв'ювання, фокус-група, статистична обробка кількісних результатів.

У ході дослідження, яке тривало протягом 1998 року і охопило понад 1000 мешканців Полтавського регіону, були зроблено три загальні висновки:

1. *По-перше*, темпи формування сучасного економічного мислення залежать від психологічних установок (орієнтацій) громадян. Їх виявлено дві: активно-ділова та пасивно-очікувальна. Найбільша прихильність полягає у тому, що носіями останньої є велика кількість службовців, від яких залежать темпи просування економічних перетворень в регіоні;
2. *По-друге*, формування економічного менталітету визначається мірою включеності людини у ринкові відносини: від стороннього спостерігача, найманого працівника чи володаря приватної справи.
3. *По-третє*, одним з важливих факторів формування сучасного економічного мислення в Україні є існування ринкового середовища. На його становлення значний вплив здійснюють іноземні та створені з іноземною участю інституції. Виявилося, що більша кількість мешканців регіону позитивно оцінює розширення міжнародної співпраці в економіці України, зокрема, найбільш потужними формами іноземного

впливу є пряме інвестування. Консультативна та технічна допомога. Міра довіри населення до іноземних інституцій прямо пов'язана з інформованістю про їх діяльність.

Отримані результати дозволяють висловити деякі пропозиції:

- *по-перше*, слід збільшити адресність іноземної технічної та консультативної допомоги, тобто надавати її у першу чергу зацікавленим і здатним ефективно нею користуватися;
- *по-друге*, підвищити комплексність іноземної участі в економіці України, щоб уникнути ситуації, яка склалася, наприклад, з програмою "ТРАНСФОРМ" на Полтавщині. Німеччина здійснює ефективну консультативну допомогу, а її плодами користуються фірми інших країн, що йдуть далі - до кредитування та прямого інвестування в економіку регіону;
- *по-третє*, для активного розвитку економічного менталітету в Україні необхідно розширити вплив засобами соціальної реклами, заходами "паблік-релейшнз" та потужними освітніми програмами для всіх верств населення (від шкільної до післядипломної освіти).

ЛІТЕРАТУРА

- Алехин Б.И. Рынок ценных бумаг. Введение в фондовые операции — Самара. — 1992.
- Бланк И.А. Инвестиционный менеджмент — К., 1995.
- Богомолова Н.Н. и др. Фокус-группы как качественный метод в прикладных социально-психологических исследованиях // Введение в практическую социальную психологию. — М., 1996.
- Васильев В. К. Экономист с "человеческим лицом" // США - ЭПИ. 1991. — № 10.
- Гаврилишин Б. Д. Дороговкази в майбутнє. До ефективніших суспільств. — К., 1990.
- Герасимчук М.С. и др. Инвестиционная сфера экономики. — К., 1992.
- Головаха Е.И. Трансформирующееся общество: Опыт социологического мониторинга в Украине / НАН Украины, Ин-т социологии. — К., 1996.
- Донченко Е.А. и др. Наш деловой человек. — К., 1995.
- Злобина О.Г., Тихонович В.О. Особистість сьогодні: адаптація до суспільної нестабільності / НАН України, Ін-т соціології. — К., 1996.
- Инвестиционно-финансовый портфель. Книга инвестиционного менеджера / Под. ред. Ю.Б. Рубина. — М., 1993.
- Крейнина М.Н. Анализ финансового состояния и инвестиционной привлекательности акционерных обществ в промышленности, строительстве и торговле. — М., 1994.
- Лагутін В.Д. Людина і економіка: Соціоекономіка. — К., 1996.
- Макеєв С.А., Оксамитная С.Н., Швачко Е.В. Социальные идентификации и идентичности / НАН Украины, Ин-т социологии. — К., 1996.
- Моргул В.Ф. Концепція багатовимірної розвитку особистості та її застосування // Філософська і соціологічна думка. — 1992 — №2.

Мертон Р. Социальная теория и социальная структура: фрагменты / Под ред. В.В.Танчера. — НАН Украины, Ин-т социологии. — К., 1996.

Михальченко М.І. та ін. Соціально-політична трансформація України: реальність, міфологеми, проблеми вибору / М.І.Михальченко, В.С.Журавський, В.В.Танчер, НАН України. Ін-т соціології. — К., 1997.

Пилипенко В.Є., Шевель І.П. Соціологія підприємництва. — К., 1997.

Нейсбит Дж., Эбердин П. Десяностые годы — десятилетие индивидуальности // Экономические науки. — 1991. — № 5.

Ольсевич Ю. Хозяйственная система и этнос // Вопросы экономики. — 1993 — №8.

Паніна Н.В. Технологія соціологічного дослідження. — К., 1996.

Совершенствование управления собственными предприятиями Восток-Запад. Справочник для менеджеров стран, находящихся на переходном этапе — Организация Объединенных Наций. — Нью-Йорк, 1993.

Устименко Т.А. Основы міжкультурної взаємодії. — Полтава, 1998.

Шевчук В.Я., Рогожин П.С. Основы інвестиційної діяльності. — К., 1997.

Здано до друку 14.08.98. Підписано до друку 21.08.98.
Формат 60х84/16. Гарнітура "Таймс". Друк трафаретний.
Ум.др.арк. 7.7. Тираж 1000 прим.
Замовлення 711/1. Ціна за домовленістю.
Виготовлення оригінал-макету та друк ТОВ "АСМІ".

Редакційно-видавничий відділ ПОППОП
314029, м.Полтава, вул.Жовтнева, 64.
Тел. (05322) 7-26-08.
Тел./факс: 2-49-56.
E-mail: redprm@ipe.poltava.ua.